

20 ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ
УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ
РОКІВ СПРАВ

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

Завдання і функції
інспекторів
дотримання прав людини
Національної поліції України
та порядок їх реалізації

*Науково-практичний
посібник*

Львів
2025

УДК 351.741:342.716 (477)
3-13

Рекомендовано до друку та розміщення в електронних сервісах ЛьвДУВС
Вченою радою Львівського державного
університету внутрішніх справ
(протокол від 27 жовтня 2025 року № 4)

Рецензенти:

Захаренко В. В., перший заступник начальника Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України, полковник поліції;

Філін В. О., заступник начальника Департаменту – начальник управління дотримання прав людини Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України, майор поліції;

Бліхар М. М., завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, професор.

Завдання і функції інспекторів дотримання прав людини
3-13 **Національної поліції України та порядок їх реалізації : науково-практичний посібник / кол. авт. ; за ред. Д. В. Швеця. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. 184 с.**

ISBN 978-617-511-428-5

Висвітлено теоретичні та прикладні аспекти діяльності інспекторів дотримання прав людини в системі Національної поліції України. Сформовано цілісне уявлення про міжнародно-правові та національні механізми захисту прав людини, їх значення у контексті поліцейської діяльності, про завдання, функції та порядок реалізації повноважень інспекторів дотримання прав людини. Зосереджено увагу на нормативно-правовій базі, що регламентує їхню діяльність, а також на законодавчому забезпеченні функціонування інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України». Розглянуто механізми моніторингу дотримання прав затриманих осіб, цифрові інструменти в діяльності інспекторів, алгоритми їх взаємодії з іншими правоохоронними органами та правозахисними організаціями.

Для поліцейських, правозахисників, здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, в яких здійснюється підготовка кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України, а також усіх, хто цікавиться проблематикою захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності.

Theoretical and applied aspects of the activities of Human Rights Compliance Officers within the system of the National Police of Ukraine are highlighted. A comprehensive understanding has been formed regarding international and national legal mechanisms for the protection of human rights, their significance in the context of policing, as well as the duties, functions, and procedures for the exercise of powers by Human Rights Compliance Officers. Attention is focused on the regulatory and legal framework governing their activities, as well as on the legislative regulation of the functioning of the information subsystem «Custody Records» within the information and communication system «Information Portal of the National Police of Ukraine». The mechanisms for monitoring the observance of the rights of detained persons, the use of digital tools in the officers' professional activity, and the algorithms for interaction with other law enforcement agencies and human rights organizations are examined.

Intended for police officers, human rights defenders, higher education applicants, and academic and teaching staff of higher education institutions with specific training conditions that provide personnel training for the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine, as well as for anyone interested in the issues of human rights protection in the field of law enforcement.

УДК 351.741:342.716 (477)

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2025

ISBN 978-617-511-428-5

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	7
ПЕРЕДМОВА.....	9

РОЗДІЛ 1

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ПРАКТИКИ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА АНАЛІЗ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ	11
1.1. Еволюція концепції прав людини через історичні епохи.....	11
1.2. Міжнародні механізми регулювання прав людини.....	24
1.3. Захист прав людини в поліцейській діяльності: аналіз типових порушень.....	39
1.4. Роль рішень Європейського суду з прав людини у виявленні та аналізі порушень прав людини поліцією: ключові справи і тенденції.....	42

РОЗДІЛ 2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСПЕКТОРІВ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	52
2.1. Правова основа діяльності інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України.....	52
2.2. Основні завдання та особливості роботи інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України.....	77
2.3. Запровадження інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» у діяльність поліцейських підрозділів.....	90

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ

ІНСПЕКТОРІВ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....101

- 3.1. Організаційно-правові засади затримання
як інструмент подальшого нагляду
за дотриманням прав затриманих
та реагування на виявлені порушення.....101
- 3.2. Використання цифрових технологій
у діяльності інспекторів дотримання прав людини
Національної поліції України.....135
- 3.3. Практико-орієнтована взаємодія інспекторів
дотримання прав людини
Національної поліції України
з органами правопорядку.....158

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК України – Кримінальний кодекс України 2001 р. (з наступними змінами і доповненнями)

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. (зі змінами і доповненнями)

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

КЗПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології

НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії

ІП «Custody Records» ІКС ІПНП – інформаційна підсистема «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»

ГУНП – Головне управління Національної поліції

ЦОУП – Центр обліку утримання поліцейських

ДПЛ – Департамент дотримання прав людини Національної поліції України

ТВП – територіальний відділ поліції

ІТТ – ізолятор тимчасового тримання

КМУ – Кабінет Міністрів України

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

НПУ – Національна поліція України

ПВР – правила внутрішнього розпорядку

ДБР – Державне бюро розслідувань

СБУ – Служба безпеки України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РЄ – Рада Європи

ЄС – Європейський Союз

ОБСЕ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

МКС – Міжнародний кримінальний суд

ЕКПЛ – Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.)

ЕКЗК – Європейський комітет із запобігання катуванням

МПГПП – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.)

МПЕСКП – Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.)

GDPR (2016/679) – Загальний регламент Європейського Союзу про захист персональних даних

AI Act (Regulation (EU) 2024/1689) – Регламент Європейського Союзу про штучний інтелект

OSINT – розвідка з відкритих джерел

Big Data – великі масиви даних, технології їх аналізу та обробки

Dashboards – інтерактивні інформаційно-аналітичні панелі для моніторингу показників діяльності

ШІ – штучний інтелект

AR/VR – доповнена та віртуальна реальність

IoT – Інтернет речей, мережа взаємопов'язаних пристроїв

ІБ – інформаційна безпека

ЦОД – центр обробки даних

ІДС – інформаційно-довідкова система

НПД – національні персональні дані

ЛГБТ+ – лесбійки, геї, бісексуальні, трансгендерні та інші представники сексуальних меншин

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ЖКП – житлово-комунальні послуги

ОНП – освітньо-наукова програма

ЗВО – заклад вищої освіти

VRM – візуалізація результатів моніторингу

CRM – система управління взаємовідносинами з громадянами

API – програмний інтерфейс взаємодії систем

VPN – віртуальна приватна мережа

URL – уніфікований локатор ресурсу (адреса в інтернеті)

DNS – система доменних імен

ПЕРЕДМОВА

У сучасних умовах утвердження правової держави і суспільства, захисту прав і свобод людини роль правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України, набуває особливої ваги. У центрі цієї діяльності – особа, її гідність, права і законні інтереси. Одним із головних інструментів реалізації принципу верховенства права та гарантій Конституції України є забезпечення належного функціонування інституту інспекторів дотримання прав людини в системі Національної поліції.

Інспектори дотримання прав людини – це фахівці, на яких покладаються важливі завдання і функції, що прямо стосуються забезпечення прав і свобод людини в поліцейській діяльності: контроль, моніторинг, реагування на повідомлення про порушення, участь у розслідуваннях, забезпечення прав затриманих, недопущення дискримінації, захист персональних даних, створення безбар'єрного простору, тощо. Їхня робота ґрунтується на принципах верховенства права, законності, неупередженості, поваги до людської гідності та відкритості до громадськості.

Роль інспектора дотримання прав людини в Національній поліції України є надзвичайно важливою для формування довіри суспільства до правоохоронних органів та поліції зокрема. Завдяки їхній діяльності забезпечується дотримання стандартів прав людини, зменшується кількість порушень з боку поліції, підвищується якість поліцейських послуг. Це – не лише внутрішній контрольний механізм, а й ключовий елемент демократичного нагляду всередині силової структури. Практичний аспект їхньої діяльності охоплює низку конкретних завдань, інструментів і підходів, спрямованих на забезпечення правового порядку та захисту людини від можливих зловживань.

Проте, поєднуючи теорію і практику в роботі, інспектори дотримання прав людини часто стикаються з труднощами: неоднозначністю нормативних положень, обмеженістю

ресурсів, недостатністю чітких процедур у частині моніторингу чи контролю, а також потребою підвищення кваліфікації.

З огляду на зазначене, цей науково-практичний посібник має на меті систематизувати, узагальнити та конкретизувати завдання й функції інспекторів дотримання прав людини, проаналізувати порядок їх реалізації на підставі чинного законодавства, нормативних актів та практики, а також запропонувати рекомендації для підвищення ефективності їхньої роботи.

Видання призначено для інспекторів дотримання прав людини, керівників структурних підрозділів поліції, правоохисників, здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, в яких здійснюється підготовка кадрів для Міністерства внутрішніх справ і Національної поліції України, науковців та всіх, хто цікавиться питаннями захисту прав людини в діяльності правоохоронних органів. Сподіваємося, що посібник стане корисним практичним інструментом для тих, хто прагне, щоби правоохоронна діяльність служила не лише захисту безпеки, а й гарантуванню прав і свобод, щодо яких є вимога не лише юридична, а й моральна.

РОЗДІЛ 1

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ПРАКТИКИ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА АНАЛІЗ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ

1.1. Еволюція концепції прав людини через історичні епохи

У сучасному світі однією з головних умов гармонійного розвитку будь-якого суспільства та держави, її процвітання і стабільності є повага до прав та основних свобод людини. Порушення прав людини неодноразово стають причинами стихійних заворушень і погромів, провокують протистояння, паралізують звичайне життя безлічі людей, завдають колосальної шкоди економіці та часто загрожують міжнародному миру й безпеці. Саме в такій сфері виявляється найтісніше зближення національного та міжнародного права, що розкриває основні стандарти загальнолюдських цінностей, прав і свобод людини.

Ідея прав людини як концепція, що передбачає певні невід'ємні, природні права, притаманні кожній особі від народження, характеризується тривалим історичним розвитком. Нинішнє розуміння прав і свобод людини є результатом багатовікового філософського осмислення людської природи, моралі, справедливості та державного устрою.

Упродовж багатьох століть учені досліджували еволюцію поняття прав людини. Історичний генезис розвитку прав людини бере свій початок з античних часів. Саме в Стародавній Греції, а згодом у Римі зародився і розпочався шлях розвитку ідей про природні права, формувались поняття свободи та рівності людини і громадянина, встановлювались взаємозв'язки між державою та людиною, а також державою та суспільством.

У своїй науковій праці «Становлення та розвиток прав людини в античні часи» вітчизняний дослідник Ю. Турянський¹ зазначає, що давньоримський філософ Луцій Анней Сенека, виходячи з природного права як загальнообов'язкового і рівного для всіх світового закону, послідовно відстоював ідею духовної свободи та рівності всіх людей, заперечував інститут рабства, всіх людей розглядав як суб'єкт права, оскільки це вільні та рівні істоти незалежно від майнового стану та походження.

Аналізуючи Античний період, потрібно зазначити, що в Стародавніх Греції та Римі формуються перші уявлення про право як прояв розуму та справедливості. Такі відомі філософи, як Сократ, Платон і Арістотель, хоча й не оперували поняттям «права людини» в сучасному розумінні, однак заклали основи уявлень про моральну гідність особи, справедливість, добродіє життя, рівність перед законом.

Одним із засновників Західної філософії став давньогрецький філософ Сократ. На його думку, закони є основою поліса, а природне (або божественне) і писане право мають на меті одну і ту ж справедливість, яка не просто є критерієм законності, але по суті тотожна з нею. Він уважав, що ідеальний устрій держави – той, за якого панують справедливі за своєю природою закони. Слід зазначити, що філософ відстоював принцип індивідуальної свободи та автономії особи; запевняв, що кожна людина унікальна завдяки можливості особистої свободи; обмежував свободу законами природи, ігноруючи персоніфіковані божественні істоти.

Засновник філософської школи давньогрецький мислитель Платон розвинув ідеї про справедливість, рівність та чесноти. Своєю чергою, філософ трактував справедливість як «належну міру», тобто певну рівність у процесі соціальної взаємодії; не передбачав поділу людей на вільних і рабів; вважав, що громадяни наділені політичними правами та рівноправні; визнавав рівність чоловіків та жінок, хоча жінок до управління державою не допускав.

¹ Турянський Ю. І. Становлення та розвиток прав людини в античні часи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2019. № 23. Т. 6. С. 41.

Іншою визначною постаттю античних часів є давньо-грецький науковець-енциклопедист, засновник класичної логіки Арістотель, який розробив і визначив принцип формальної рівності. Рівність полягає в тому, що ні неможливі, ні можливі не мають ні в чому будь-яких переваг; верховна влада не зосереджена в руках тих чи інших, але і ті, і інші рівні. На його думку, держава є продуктом еволюції сім'ї та створюється для щасливого життя громадян цієї держави².

Видатний давньоримський політичний діяч республіканського періоду Марк Тулій Цицерон осмислював поєднання «справедливої людини та справедливої держави»; сформував концепт принципу рівності закону для всіх; розглядав три форми правління: демократія – відображення свободи, що панує серед усіх громадян, а монархія та аристократія – вияв мудрого правління на противагу демократії, пояснюючи це тим, що досягти повної рівності між людьми у демократії – практично нездійсненне завдання, виокремлюючи це як ваду цієї форми правління; запропонував четверту форму правління – змішану, яка здатна охопити найкращі риси всіх зазначених форм; розглядав два види права: позитивне і природне³.

Зазначимо, що римське право зробило значний внесок у становлення ідеї природного права (*jus naturale*), яке визнається універсальним і таким, що діє незалежно від законів держави. Це право впливає з природи людини й належить усім без винятку. У працях Цицерона зустрічаються твердження, що «справжнє право – це правильний розум, згідний із природою», а отже, існує незалежно від часу, місця чи національності.

Проведений історичний аналіз мислителів Стародавніх Греції та Риму дозволяє з'ясувати, що перші теоретичні розробки та законодавчо закріплені положення права сягають античних часів. Відтоді було сформовано бачення

² Котенко Т. В. Становлення прав та свобод людини у вченнях філософів Стародавньої Греції та Риму. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 129.

³ Турянський Ю. І. Становлення та розвиток прав людини в античні часи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2019. № 23. Т. 6. С. 42–43.

про політичні права, демократію, законотворчість та особисту відповідальність громадян; започатковано основоположні поняття про справедливість, рівність та автономію. Слід зауважити, що в Стародавній Греції і Стародавньому Римі існували певні індивідуальні права громадян, наприклад, право приватної власності, право слова, право брати участь у народних зборах, право обіймати посади і т. ін.

З вищезазначеного розуміємо, що ідея прав людини виникла як моральна філософсько-правова категорія, яка має багатовікову історію. Думка сформулювати основні права з'явилася з потреби захистити людину від втручання державної влади. Спочатку було зосереджено увагу на тих правах, які зобов'язують державу утримуватися від втручання в свободу життєдіяльності людини, тому права цієї категорії ще називають фундаментальними свободами⁴.

Розглядаючи Середньовіччя, слід зауважити, що в Середні віки ідея прав людини перебувала під впливом християнського світогляду, який проголошував рівність усіх перед Богом, недоторканність людської душі, моральну відповідальність особи. Основоположною стала концепція «божественного права» та ієрархії обов'язків, в якій особа мала більше релігійні, ніж правові свободи.

Один із найвизначніших та найвпливовіших мислителів всесвітньої історії Фома Аквінський (XIII ст.) розвинув учення про природне право як частину Божого закону. Він уважав, що кожна людина як істота розумна здатна досягнути моральні норми через розум. Це стало підґрунтям для розвитку думки про вроджену гідність особи, що повинна бути захищена правом.

Також у цей період почали формуватися перші документи, які обмежували владу правителів і визнавали права певних груп населення, зокрема:

1) Велика хартія вольностей (1215 р.) в Англії, яка стала першим письмовим обмеженням влади монарха і закріпила певні юридичні гарантії для підданих⁵;

⁴ Конституційне право : підручник / Ю. Г. Барабаш, О. М. Бориславська, В. М. Венгер, М. І. Козюбра, А. А. Мелешевич ; за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2021. С. 137.

⁵ Велика хартія вольностей (Magna Carta) 1215 p. URL: <https://www.bl.uk/magna-carta>

2) Золоті булли та інші хартії у Священній Римській імперії, які визнавали права станів.

Крім того, зазначимо, що епоха Просвітництва XVII–XVIII ст. стала переломною у становленні сучасного поняття прав людини. Це був час критики абсолютизму, релігійного догматизму та соціальної нерівності. Провідні мислителі Європи розвивали концепцію природного права, яке притаманне людині не через належність до певного стану чи титулу, а за самим фактом її народження.

Один із основних представників англійського емпіризму та Просвітництва, англійський філософ Джон Локк (1632–1704 рр.) сформулював теорію природних прав: право на життя, свободу, власність; стверджував, що влада виникає з волі народу і має гарантувати ці права. У разі їх порушення народ має право на опір і зміну уряду.

Французький правник, письменник і політичний мислитель Шарль Луї Монтеск'є (1689–1755 рр.) обґрунтував ідею поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову як засобу гарантування свобод.

Женевський франко-швейцарський філософ-просвітник, письменник, композитор Жан-Жак Руссо (1712–1778 рр.) у «Суспільному договорі» зазначав, що свобода є природним станом людини, а держава повинна існувати для забезпечення рівності та загального блага.

Ці погляди стали ідейною основою таких визначних політико-правових документів, як Декларація незалежності США (1776 р.)⁶, Декларація прав людини і громадянина (1789 р.)⁷, які вважаються провісниками ери закріплення прав людини в конституційних актах.

Таким чином, зазначимо, що античність заклала філософські засади, Середньовіччя – релігійно-моральні основи, а доба Просвітництва – політико-правову структуру прав людини, які стали підґрунтям для подальшого формування сучасного правозахисного простору.

⁶ Декларація незалежності США 1776 р. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>

⁷ Декларація прав людини і громадянина 1789 р. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->

Дослідивши права людини у політико-правових актах XVIII–XX ст., констатуємо, що цей період ознаменувався історичним переходом від абстрактних філософських концепцій до практичного закріплення прав людини в офіційних політико-правових документах. Цей процес став наслідком поширення ідей природного права, суспільного договору, верховенства закону, обмеження державної влади та пріоритету інтересів особи.

Перша «неписана» конституція Англії «Велика хартія вольностей» (1215 р.), або Магна Карта (лат. *Magna Carta*), формально датується ще Середньовіччям, його зміст і вплив стали надзвичайно важливими для розвитку ідеї обмеження державної (королівської) влади та захисту прав вільних людей. Магна Карта встановлювала, що «жодна вільна людина не може бути затримана або ув'язнена інакше, ніж за рішенням суду», що вважається прототипом сучасного принципу верховенства права та гарантії особистої свободи⁸.

У подальшому англійська правова традиція була доповнена такими документами, як: Петиція про права (1628 р.), яка закріпила заборону довільного арешту, накладення податків без згоди парламенту; Білль про права (1689 р.)⁹, що встановив конституційні обмеження влади монарха та затвердив свободу слова, право на петицію, заборону жорстоких покарань. Ці документи стали зразками для наступних декларацій прав у Європі та Америці.

Відомий вислів про те, що «всі люди створені рівними і наділені Творцем певними невід'ємними правами, серед яких – життя, свобода і прагнення до щастя», міститься у Преамбулі Декларації незалежності США, ухваленої 4 липня 1776 року. Автором цього положення є Томас Джефферсон, який, спираючись на ідеї доби Просвітництва, сформулював викладені принципи як засадничі цінності новоствореної держави.

Ці слова стали символом боротьби за свободу та рівність, надихаючи не лише американців, але й інші народи світу

⁸ Велика хартія вольностей (Magna Carta) 1215 р. URL: <https://www.bl.uk/magna-carta>

⁹ Палант Б. Білль про права (практика застосування). Харків : Право, 2018. 264 с.

на прагнення до незалежності та захисту прав людини. Вони заклали фундамент для подальших демократичних перетворень і залишаються актуальними донині.

Проголошення Декларації незалежності означало остаточне та цілковите розірвання стосунків з Англією, але водночас – необхідність незалежного державно-політичного, економічного й соціального розвитку, самостійного державного будівництва. Важливим було якнайшвидше створити державний апарат, законодавство, судову систему, регулярні збройні сили, фінансову систему, дипломатичну службу і т. ін.¹⁰

У 1791 р. до Конституції США були додані перші десять поправок, відомі як Білль про права, які гарантували свободу віросповідання, слова, друку, зібрань, право на володіння зброєю, захист від необґрунтованих обшуків і арештів, право на справедливий суд.

Фундаментальне положення «люди народжуються і залишаються вільними і рівними у своїх правах», що набуло значення символу нової епохи правового гуманізму, закріплено в статті 1 Декларації прав людини і громадянина, ухваленої Французькими Національними зборами 26 серпня 1789 року в період Французької революції. Цей історичний документ, створений під впливом ідей Просвітництва, став важливим кроком у кодифікації прав людини та справив суттєвий вплив на формування конституційного права в європейських державах, поклавши початок розбудові сучасної системи захисту основоположних прав і свобод.

Варто звернути увагу, що Німеччина вперше в історії включила до Конституції (1919 р.) цілий розділ про основні права і обов'язки німецьких громадян. Ці норми стосувалися рівності перед законом, захисту праці, соціального забезпечення, свободи освіти, права на страйк тощо. Це стало першим прикладом соціалізації концепції прав людини – переходу від суто особистих та політичних прав до визнання економічних і соціальних гарантій як частини людської гідності.

¹⁰ Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 1998. Т. 2. 716 с.

Найважливішим міжнародним правозахисним актом XX ст. стала Загальна декларація прав людини¹¹, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Документ сформулював універсальні стандарти прав і свобод, які мають визнаватися всіма державами.

Декларація містить 30 статей, що охоплюють особисті права (право на життя, свободу, безпеку; захист від тортур, рабства, довільного арешту); громадянські та політичні права (свобода думки, совісті, релігії; участь в управлінні державою); економічні, соціальні та культурні права (право на працю, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, культурне життя).

Зазначений документ хоч і не є юридично обов'язковим, але став основою для прийняття численних міжнародних договорів, включаючи Міжнародні пакти про права людини 1966 р., які мають обов'язкову силу для держав-учасниць.

Отож XVIII–XX ст. були періодом формування та закріплення прав людини як правової категорії, з поступовим переходом від декларативних норм до реальних міжнародних зобов'язань держав. У цей час права людини набули юридичної форми, яка стала основою сучасного демократичного конституціоналізму.

Таким чином, можемо підсумувати, що в XX ст. відбувся якісний стрибок у розвитку концепції прав людини, що трансформувалася з теоретичної конструкції у систему міжнародних зобов'язань і внутрішньодержавної політики, орієнтованої на захист гідності особи. Причинами цього стали досвід двох світових воєн, масові злочини проти людяності, Голокост, тоталітарні режими та боротьба за свободу народів. Людство усвідомило, що без реальних гарантій прав особи неможливо забезпечити мир і розвиток у світі.

Доцільно виокремити основні етапи інституалізації прав людини у XX ст.:

1. Післявоєнна епоха та створення ООН (1945–1948 рр.). У відповідь на злочини нацизму міжнародна спільнота започаткувала принципово новий підхід до прав людини –

¹¹ Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015

як до обов'язку держави та предмета міжнародного контролю. Вперше права людини були офіційно закріплені у Статуті Організації Об'єднаних Націй (1945 р.)¹², який проголосив повагу до прав людини однією з цілей ООН.

Ключовим документом цього періоду стала Загальна декларація прав людини (1948 р.)¹³, що заклала фундамент міжнародної системи захисту прав людини, стала морально-політичним і юридичним орієнтиром для національних конституцій та законів.

2. Створення універсальних міжнародних договорів (1960–1970-ті рр). На основі положень Загальної декларації було ухвалено два ключові документи: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.¹⁴; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.¹⁵. Ці пакти вступили в силу в 1976 р. та створили обов'язкову для держав систему відповідальності за порушення прав. Держави-учасниці взяли на себе юридичні зобов'язання щодо дотримання широкого спектру прав: від свободи совісті, вираження поглядів, права на справедливий суд – до права на працю, освіту, медичне обслуговування, соціальне забезпечення тощо.

3. Розвиток регіональних систем захисту.

У другій половині XX ст. сформувалися регіональні механізми захисту прав людини, які забезпечують можливість подання індивідуальних скарг:

1) Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.)¹⁶ та Європейський суд

¹² Статут Організації Об'єднаних Націй. URL : https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

¹³ Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015

¹⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

¹⁵ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

¹⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

з прав людини (1959 р.) (далі – ЄСПЛ)¹⁷, юрисдикція якого поширюється на Україну з 1997 р.;

2) Американська конвенція з прав людини (1969 р.) та Міжамериканський суд з прав людини;

3) Африканська хартія прав людини і народів (1981 р.).

У межах Ради Європи також створено низку додаткових інструментів: Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.)¹⁸, Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.)¹⁹ і т. ін.

З вищевикладеного вважаємо за доцільне підкреслити визначальні риси еволюції прав людини у XXI ст.:

1. Інформаційна та цифрова ера. Розвиток інтернету, штучного інтелекту та цифрових технологій створив нові виклики у сфері прав людини. З'явилися нові категорії прав: право на захист персональних даних; право на цифрову приватність; право на доступ до інформації та цифрових послуг; захист від онлайн-насильства, кібербулінгу, маніпуляцій.

2. Конфлікти, міграція, біженці. Глобальні конфлікти, зокрема війна Росії проти України, вивели на передній план проблему захисту прав внутрішньо переміщених осіб, біженців, військовополонених, жертв збройних нападів і катувань. У відповідь міжнародні організації розширили інструменти гуманітарного та правового захисту (наприклад, Женевські конвенції).

3. Гендерна рівність та недискримінація. У XXI ст. активізувався рух за гендерну рівність, права ЛГБТ+, недискримінацію за ознакою віку, статі, інвалідності, етнічного чи соціального походження. У політиці, освіті, правоохоронній сфері впроваджуються механізми рівного доступу, толерантності, інклюзії.

4. Екологічні права. Глобальна екологічна криза сприяла формуванню екологічних прав людини – права на чисте

¹⁷ Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). URL: <https://hudoc.echr.coe.int>

¹⁸ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

¹⁹ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text

довкілля, безпечну воду, їжу, захист від екологічних ризиків. Ці права визнаються такими ж важливими, як право на життя, особливо в умовах зміни клімату.

Проведений аналіз існуючих теоретичних підходів до з'ясування сутності та змісту прав людини через історичні епохи дає змогу схематично зобразити основні етапи розвитку прав людини:

Період	Головні риси	Основні діячі, документи
Античність	Філософські основи: справедливність, доброчесність, рівність, природне право	Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон; римське <i>jus naturale</i>
Середньовіччя	Релігійно-моральні основи; рівність перед Богом; зародження правових гарантій	Фома Аквінський; Велика хартія вольностей (1215), Золоті булли
Просвітництво	Природні права людини; ідеї народного суверенітету, поділу влади, суспільного договору	Джон Локк, Монтеск'є, Жан-Жак Руссо; Декларація незалежності США (1776), Декларація прав людини і громадянина (1789)
XVIII–XX ст.	Закріплення прав у конституціях; розвиток соціально-економічних прав	Білль про права США (1791), Конституція Веймарської республіки (1919), Загальна декларація прав людини (1948)
Після 1945 року	Формування міжнародної системи захисту; обов'язки держав; створення регіональних механізмів	Статут ООН (1945), Європейська конвенція (1950), Міжнародні пакти (1966)
XXI століття	Цифрові права; гендерна рівність; захист екологічних прав; посилення захисту прав у конфліктах	GDPR (ЄС), Женевські конвенції, сучасні програми ООН, ЄСПЛ, ЛГБТ+ рухи

Таким чином, еволюція концепції прав людини у XX–XXI ст. полягає у:

- 1) переході від декларативних норм до зобов'язань держав;
- 2) створенні ефективних механізмів міжнародного контролю;
- 3) розширенні змісту прав людини відповідно до нових глобальних викликів;

4) визнанні прав не лише індивіда, а й спільнот (солідарні права);

5) інституційному закріпленні поваги до гідності кожної людини як головного принципу демократичного правопорядку.

Ці зміни слугують основою для сучасної правозахисної діяльності, зокрема у сфері правоохоронної служби, де інспектори дотримання прав людини виконують ключову роль у гарантуванні цих стандартів на практиці.

Завдяки аналізу основних етапів становлення прав і свобод людини можна виділити чотири періоди, або хвилі. Перше покоління прав людини – це політичні і громадянські права, які були проголошені під час перших буржуазних революцій і знайшли відображення у деклараціях (американській, англійській, французькій). Пізніше вони були конкретизовані у законодавстві більшості сучасних демократичних держав. Ці права і свободи можна розглядати як особисті (право на життя, свободу, безпеку, свободу слова, світогляду та віросповідання) та політичні (право вільно обирати й бути обраним, право на участь у вирішенні державних справ тощо). Друге покоління прав людини сформувалося під час боротьби трудящих за поліпшення свого економічного становища в капіталістичному суспільстві та підвищення культурного статусу. Це включає соціально-економічні права, такі як право на працю, справедливі умови праці, право на соціальне забезпечення, право на освіту та культуру, право на житло та інші соціальні пільги. Ці права визнають важливість забезпечення достатнього рівня життя для всіх громадян і є основними в аспекті соціальної справедливості і рівності. Третє покоління прав людини почало формуватися після Другої світової війни і часто відоме як «колективні права». Ці права пов'язані з глобалізацією і відповідають на численні світові проблеми, зокрема екологічні та інформаційні. До них належать права народів на мир, безпеку, незалежність, здорове навколишнє середовище, соціальний і економічний розвиток, право на інформацію, самовизначення та територіальну цілісність. Ці права відображають необхідність захисту і підтримки глобальної стабільності та розвитку в умовах сучасного світу. До четвертого покоління прав людини

відносять новітні права, що виникли внаслідок розвитку в галузі медицини, біології, техніки та інших сфер. Це включає права, пов'язані з біоетикою, наприклад, право на генетичну конфіденційність і контроль над власним геномом, право на застосування новітніх технологій у медичному лікуванні, права, що стосуються захисту від технологічних загроз і кібербезпеки, а також інші права, які відповідають сучасним викликам і можливостям технологічного прогресу²⁰.

Унаслідок проведеного історичного аналізу становлення прав і свобод людини можна виокремити чотири основні періоди, що представлені таким чином:

Покоління	Хронологія	Основні характеристики	Приклади прав
Перше покоління	Кінець XVIII – початок XIX ст.	Громадянські та політичні права, спрямовані на захист особистої свободи та участі в політичному житті.	– Право на життя – Свобода слова – Свобода віросповідання – Право на участь в управлінні державою
Друге покоління	Кінець XIX – середина XX ст.	Соціально-економічні та культурні права, що забезпечують гідний рівень життя та розвиток особистості.	– Право на працю – Право на освіту – Право на соціальне забезпечення – Право на охорону здоров'я
Третє покоління	Після Другої світової війни	Колективні права, що стосуються спільнот і народів, спрямовані на забезпечення миру та розвитку.	– Право на мир – Право на розвиток – Право на здорове довкілля – Право на самовизначення
Четверте покоління	Кінець XX – початок XXI ст.	Права, пов'язані з науково-технічним прогресом, біоетикою та інформаційними технологіями.	– Право на генетичну конфіденційність – Право на доступ до інтернету – Право на захист від кіберзагроз – Право на використання новітніх медичних технологій

²⁰ Іванов С. Ю. Історичний розвиток прав і свобод людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 86. Ч. 1. С. 69–70. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.9>.

Розуміння та забезпечення всіх поколінь прав людини вважаються головною передумовою для побудови справедливого, рівноправного та стійкого суспільства. Це, своєю чергою, вимагає постійного оновлення правових норм і механізмів захисту прав людини у відповідь на нові виклики та можливості.

1.2. Міжнародні механізми регулювання прав людини

Забезпечення прав людини є основоположним принципом сучасних демократичних держав і одним з основних критеріїв їх легітимності. Система міжнародного захисту прав людини формувалася поступово, у відповідь на численні виклики та кризи людства – від колоніальної експансії до світових воєн. Особливого значення вона набула після Другої світової війни, коли міжнародна спільнота усвідомила необхідність створення універсальних механізмів захисту особи від свавілля держави.

На теперішній час міжнародні стандарти й акти у сфері прав людини не лише є моральним і політичним орієнтиром для держав, але й мають юридично обов'язковий характер. Україна, приєднавшись до провідних міжнародних договорів, узяла на себе зобов'язання впроваджувати їхні положення у національну правову систему та забезпечувати їх дотримання на практиці.

Міжнародні стандарти прав людини слугують основою для формування національних правових систем, розвитку демократичних інститутів та забезпечення правопорядку. Їхня поява є результатом багатовікової еволюції суспільної думки, однак найбільшого розвитку система міжнародного захисту прав людини набула у XX ст. після Другої світової війни. Створення ООН, підписання Загальної декларації прав людини, укладення міжнародних договорів та конвенцій започаткували еру універсальних стандартів захисту людської гідності. Важливим є й те, що Україна є активним учасником цієї системи, зобов'язуючись імплементувати міжнародні норми у внутрішнє законодавство.

Метою взаємодії міжнародного та національного права є прагнення вдосконалити механізм регулювання прав людини з усуненням наявних недоліків і помилок. Змістом взаємодії має стати синтез усього найкращого, що є в національному законодавстві та міжнародному праві в сфері регулювання прав і свобод людини. Встановлена міжнародною спільнотою система принципів і норм міжнародного права, що стандартизують права людини, потребує реалізації за допомогою внутрішньодержавних заходів щодо фактичної реалізації в національну правову систему.

Найважливішим у захисті та дотриманні міжнародних стандартів прав і свобод людини є наявність та ефективність міжнародних механізмів їх захисту. У випадках, коли державний механізм не може забезпечити реалізацію прав і свобод людини, міжнародне право передбачає можливість застосування міжнародних механізмів забезпечення й захисту прав і свобод людини.

У сучасному розумінні права людини позиціонуються як невід'ємні для кожного індивіда.

Вітчизняні вчені Л. Р. Наливайко та К. В. Степаненко²¹ у своїй науковій праці зазначали, що, розглядаючи та аналізуючи Декларацію незалежності США 1776 р. та французьку Декларацію прав людини і громадянина 1789 р., можна зауважити, що, незважаючи на свій національний характер, вони вже містять своєрідний каталог універсальних прав людини та обов'язок держав щодо їх забезпечення. Ці права поступово почали набувати якості міжнародних універсальних стандартів, встановлених багатосторонніми договорами, метою яких є забезпечення міжнародно-правового захисту прав людини в цілому, окремих видів прав людини або прав окремих категорій осіб.

Подальше міжнародно-правове закріплення та чітке визначення комплексу цих прав відбулося у Загальній декларації прав людини як джерелі універсальних міжнародних стандартів прав людини та одному з найважливіших комплексних міжнародних актів із захисту прав людини і громадянина,

²¹ Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 24.

який був прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, та після прийняття низки міжнародних правових актів, які торкаються різних аспектів правозахисної діяльності (про громадянські, політичні, культурні права; заборону геноциду; апартеїду; расової дискримінації тощо)²².

Одним із найбільш авторитетних міжнародно-правових договорів з прав людини є МПГПП 1966 року, в якому:

- висвітлено статті, що описують зміст громадянських і політичних прав, а також статті, що стосуються міжнародного контролю за дотриманням цих прав. Формулювання статей про права людини не залишає сумнівів у їх імперативності. Це наслідок розуміння того, що повага громадянських і політичних прав пов'язана з гарантіями особистої свободи людини та рухом суспільства до ефективної демократії. Держави-учасниці зобов'язані забезпечити в повному обсязі повагу громадянських і політичних прав у межах своєї юрисдикції;

- проголошено широкий перелік основних прав і свобод, які кожна держава повинна надати всім особам на її території та під її юрисдикцією без різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи інші обставини. Третя частина Пакту містить конкретний перелік громадянських і політичних прав, які повинні бути гарантовані людині в кожній державі. Серед політичних прав Пакт проголошує право кожного громадянина брати участь без будь-якої дискримінації у веденні державних справ безпосередньо та через своїх вільно обраних представників, обирати та бути обраним на справжніх періодичних виборах, що проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні та забезпечують свободу волевиявлення виборців, які мають бути допущені до своєї країни на загальних умовах рівності на державній службі;

²² Шатарська Т. Н. Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини. URL: <https://www.shatarska.in.ua/2-mizhnarodni-mexanizmi-zaxistu-prav-lyudini-pravo-gromadyan-ukra%D1%97ni-na-zvernennya-do-konvencijnix-organiv-z-zaxistu-prav-lyudini/>

– закріплено певні основні права та свободи, які необхідно дотримуватися в будь-якій ситуації, навіть під час збройних конфліктів²³.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року разом із Пактом про громадянські та політичні права):

– визначив такі права людини, як право на працю, право на страйк, право на охорону здоров'я, право на освіту, право на участь у культурному житті, а також права засуджених;

– закріпив лише стандарти, до досягнення яких повинна прагнути держава²⁴.

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав стежить за дотриманням сторонами Пакту зобов'язань і рівнем реалізації відповідних прав і обов'язків.

В останні десятиліття досить часто звучить термін «міжнародні механізми захисту прав людини», який іноді вживається в міжнародній і національних правових системах, і в міжнародних відносинах, і в міжнародній політиці, як синонім словосполучення «міжнародна система захисту прав людини», яка є частиною системи міжнародних відносин в цілому, а з іншого боку, до системи міжнародного права, яка є однією з її галузей. Це насамперед міжнародний механізм захисту прав людини в рамках ООН²⁵.

Міжнародні механізми захисту прав людини включають:

1) міжнародні органи, що діють в рамках угод про права людини, складаються з незалежних експертів або представників урядів і приймають загальні рекомендації;

2) міжнародні несудові органи контролю за дотриманням угод про права людини, які складаються з експертів як спеціалістів і приймають конкретні рекомендації, обов'язковість яких ґрунтується на моральному авторитеті міжнародного органу;

²³ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

²⁴ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

²⁵ Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: кризь призму України. *Український часопис міжнародного права*. 2004. № 3. С. 80.

3) міжнародні юрисдикційні органи несудового або судового характеру щодо захисту прав людини, які ухвалюють обов'язкові до виконання рішення та можуть забезпечити виконання цих рішень²⁶.

Схематично всі міжнародні правозахисні організації можна поділити на дві групи:

- універсальні;
- регіональні.

Універсальні правозахисні механізми включають органи та організації, які поширюють свою діяльність по всьому світу, незалежно від державних і регіональних кордонів. Ці механізми так чи інакше пов'язані з головною міжнародною організацією світу – ООН. І це не випадково: по-перше, її членами є майже всі країни світу, по-друге, відповідно до Статуту ООН, однією з головних цілей цієї організації є «підтвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості». Статут зобов'язує головний орган ООН – Генеральну Асамблею ООН – приділяти особливу увагу захисту прав людини²⁷.

Універсальна система захисту прав людини за останні десятиліття набула розгалуженого та складного характеру. Нині вона охоплює такі органи й механізми, як:

1) Генеральна Асамблея ООН, Рада ООН з прав людини та її допоміжні органи та механізми;

2) Рада Безпеки ООН і кілька її спеціалізованих механізмів;

3) Економічна і соціальна рада ООН та функціонуюча при ній Комісія зі становища жінок і Постійний форум ООН з питань корінних народів;

4) Міжнародний суд ООН;

5) Секретаріат ООН та його окремі підрозділи;

6) Договірні (конвенційні) органи з прав людини;

²⁶ Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 27.

²⁷ Шатарська Т. Н. Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини. URL: <https://www.shatarska.in.ua/2-mizhnarodni-mexanizmi-zaxistu-prav-lyudini-pravo-gromadyan-ukra%D1%97ni-na-zvernennya-do-konvencijnix-organiv-z-zaxistu-prav-lyudini/>

7) деякі спеціалізовані установи ООН (Міжнародна організація праці, ООН з питань освіти, науки і культури);

8) тимчасові та спеціальні механізми захисту прав людини, створені органами ООН²⁸.

Залежно від підстав створення міжнародні органи, спрямовані на захист прав людини, поділяються на:

1) органи, що утворені міжнародними організаціями. Специфіка діяльності цих органів полягає в тому, що їх рішення носять, як правило, рекомендаційний характер і забезпечуються тільки авторитетом самих організацій.

До цих органів належать:

- Рада ООН з прав людини;
- Комісія зі становища жінок (створена Економічною і Соціальною радою ООН);
- Верховний комісар ООН у справах біженців (посада заснована Генеральною Асамблеєю ООН);
- Міжнародне бюро праці (засноване Міжнародною організацією праці) тощо.

2) конвенційні органи, створені на основі міжнародних договорів.

До цих органів відносяться:

- Комітет з прав людини (діє на основі Пакту про громадянські та політичні права 1966 р.);
- Європейський суд з прав людини (діє на основі Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.);
- Комітет з прав дитини (створений відповідно до Конвенції про права дитини 1989 р.) тощо²⁹.

Істотне значення має поділ конвенційних органів за характером (формою) їхньої діяльності та правовою природою їхніх рішень на:

- судові;
- несудові (квазісудові).

²⁸ Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навч. посіб. Київ, 2018. С. 15.

²⁹ Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини в системі ООН. *Альманах міжнародного права*. 2018. Вип. 19. С. 106–107.

У першому випадку йдеться про ЄСПЛ, Міжамериканський суд з прав людини та інші судові органи регіонального значення.

У другому випадку маються на увазі конвенційні несудові органи, які діють у системі ООН і утворюють власну підсистему. І хоча дослідники інституційних механізмів захисту прав людини по-різному підходять до питання системності договірних органів із захисту прав людини, слід погодитися з думкою І. Литвиненка, що сьогодні можна говорити про «конвенційну систему захисту прав людини», метою якої є контроль за виконанням взятих державами зобов'язань³⁰.

До регіональних міжнародних організацій, з огляду на забезпечення міжнародних стандартів прав людини, належать суб'єкти міжнародного права, діяльність яких поширюється у межах певного континенту.

Ефективними регіональними організаціями є:

- міжамериканська;
- африканська;
- європейська³¹.

Міжамериканська система діє в рамках Організації Американських держав і представлена Міжамериканською комісією з прав людини та Міжамериканським судом з прав людини. Істотного впливу на формування регіональних стандартів у сфері прав людини Міжамериканський суд не зробив. Уся правозахисна діяльність лягла на Комісію, до якої можуть подати скаргу будь-які фізичні особи, групи, особи чи недержавні організації. Комісія вживає заходів до досягнення мирного врегулювання, а якщо це неможливо, вона формує висновок у справі. Ці висновки мають велику моральну вагу, їх зазвичай беруть до уваги держави, звинувачені в порушеннях прав людини.

Африканська система складається з Африканської комісії прав людини і народів, яка є органом Організації Африканської Єдності. Вона діє на основі Африканської хартії прав людини і народів. Кожні два роки Комісія заслуховує

³⁰ Литвиненко І. Л. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4 (16). С. 274.

³¹ Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 32.

звіти держав про законодавчі та інші заходи щодо захисту прав людини. Комісія формулює судження та пропозиції з цього питання. Також вона розглядає заяви громадян і недержавних організацій про масові та систематичні порушення прав людини.

Європейська система захисту прав людини є найбільш повною та ефективною. Система функціонує в рамках Ради Європи, членом якої є Україна з 1995 р. Європейський правозахисний механізм базується на низці договорів, основним з яких є Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція, Європейська конвенція). Крім того, в рамках Ради Європи були розроблені Європейська соціальна хартія, Європейська конвенція прав меншостей, Європейська конвенція прав дитини та Європейська конвенція запобігання катуванням.

Головний європейський правозахисний орган – ЄСПЛ – має одну очевидну перевагу перед більшістю сучасних правозахисних організацій: його рішення є обов'язковими для виконання державами, які приєдналися до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. В результаті, рішення Суду впливають на формування не лише європейських, а й світових стандартів прав людини, і навіть на відповідну законодавчу практику багатьох цивілізованих держав. Окрім Суду, в Раді Європи діють Європейський комітет з прав меншин, Комітет незалежних експертів із соціальних та економічних прав та Європейський комітет із запобігання катуванням³².

Таким чином, із-поміж міжнародних організацій, які виконують важливу роль у захисті прав людини, слід виділити:

- Раду Європи (забезпечує моніторинг виконання стандартів прав людини; розробляє рекомендації; проводить моніторингові візити через такі органи, як Європейський комітет із запобігання катуванням);

³² Шатарська Т. Н. Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини. URL: <https://www.shatarska.in.ua/2-mizhnarodni-mexanizmi-zaxistu-prav-lyudini-pravo-gromadyan-ukra%D1%97ni-na-zvernennya-do-konvencijnix-organiv-z-zaxistu-prav-lyudini/>

– Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (реалізує проєкти у сферах демократизації, захисту прав національних меншин; забезпечення свободи засобів масової інформації; протидії торгівлі людьми, а також спостерігає за виборами в країнах-учасниках);

– Міжнародний кримінальний суд (має юрисдикцію щодо найтяжчих міжнародних злочинів: геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину агресії).

Можливість скористатися порядком захисту своїх суб'єктивних прав і свобод, який певний час застосовується в державах-членах Ради Європи, з'явилася у громадян України після вступу до Ради Європи 9 листопада 1995 року та прийняття Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року.

Відповідно до ст. 1 згаданого Закону, Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 25 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини отримувати заяви від будь-якої особи, неурядової організації чи групи осіб, надіслані Генеральному секретарю Ради Європи про порушення Україною прав, встановлених Конвенцією та ст. 4.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р. щодо визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини обов'язковою та без укладення спеціальної угоди в усіх питаннях, пов'язаних із тлумаченням та застосуванням Конвенції³³.

Система Конвенції за рішенням ЄСПЛ впроваджує практику розуміння та захисту прав людини та основоположних свобод у правові системи держав-учасниць Конвенції, допомагає державам-учасницям Конвенції виявляти системні проблеми, пов'язані зі захистом прав людини, і пропонує шляхи їх вирішення.

³³ Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>

Міжнародну нормативно-правову базу, яка існує в галузі прав людини, можна поділити на дві частини:

1) конвенційний (матеріально-правовий) механізм – норми договорів, які містять зобов'язання держав щодо визнаних ними формальних прав людини;

2) інституційний (процесуально-правовий) механізм – договірні норми, які регламентують структуру та порядок функціонування контрольних, імплементаційних механізмів, що забезпечують виконання цих зобов'язань³⁴.

Конвенційними механізмами міжнародного захисту прав людини в системі ООН можна вважати діяльність договірних (конвенційних) органів системи ООН, створених на основі міжнародних договорів, що застосовують відповідні позасудові (квазісудові) процедури для розгляду скарг або повідомлень про порушення прав людини (окремих груп прав людини або окремих груп людей).

Процесуальна сторона конвенційного механізму міжнародного захисту прав людини в системі ООН передбачає наявність певного алгоритму дій, які повинен здійснити заявник і який має здійснити «конвенційний орган» при розгляді відповідної скарги чи повідомлення.

Скарга може бути подана лише проти держави та мусить відповідати таким основним умовам:

- по-перше, держава має бути учасником відповідного договору (шляхом ратифікації чи приєднання), що передбачає ймовірно порушені права;

- по-друге, державою-учасником повинна бути визнати компетенція комітету, що здійснює нагляд за виконанням відповідного договору, приймати та розглядати індивідуальні скарги.

Процесуальний характер діяльності конвенційних органів передбачає відповідні форми впливу на державу-порушника. Рішення комітету є офіційним тлумаченням відповідного договору. Вони містять рекомендації для держави-відповідача, але не є юридично обов'язковими

³⁴ Мицик В. В. Правові механізми та процедури захисту прав людини у міжнародному праві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 86. Ч. I. С. 123.

для держав. Усі комітети розробили процедури контролю за тим, чи виконують держави їхні рекомендації (так звані наступні процедури), оскільки, на думку комітету, приймаючи цю процедуру, держави-члени також погоджуються поважати висновки комітету. Якщо комітет зробить висновок, що мало місце порушення договору, держава зобов'язана протягом зазначеного періоду повідомити про кроки, які вона вжила для виконання рекомендацій³⁵.

У системі ООН створено вісім конвенційних органів з прав людини, які є комітетами незалежних експертів, уповноважених контролювати дотримання вимог цих Конвенцій або Пактів (створюються відповідно до положень договору, за виконанням якого здійснюється контроль):

- 1) Комітет ООН з прав людини;
- 2) Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав;
- 3) Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації;
- 4) Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок;
- 5) Комітет ООН проти катувань;
- 6) Комітет ООН з прав дитини;
- 7) Комітет ООН з прав трудящих-мігрантів;
- 8) Комітет ООН з прав інвалідів;
- 9) Комісія з насильницьких зникнень³⁶.

Правовою основою діяльності згаданих комітетів є відповідні Конвенції та Пакти. Слід також зазначити, що після їх затвердження були розроблені та прийняті факультативні протоколи до багатьох Конвенцій і Пактів, які також відіграють значну роль у регламентації діяльності комітетів, запроваджуючи додаткові механізми моніторингу за виконанням державами-учасницями своїх зобов'язань згідно з міжнародними договорами з прав людини³⁷.

³⁵ Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини в системі ООН. *Альманах міжнародного права*. 2018. Вип. 19. С. 107–110.

³⁶ Руднева О. М. Поняття та види міжнародних інституційних механізмів забезпечення та захисту прав людини. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 29–30.

³⁷ Там само. С. 30–31.

Отже, комітети ООН є універсальними міжнародними правозахисними організаціями, утвореними незалежними експертами, які діють в рамках ООН, основним завданням яких є здійснення моніторингових функцій щодо виконання державами відповідних міжнародних договорів з прав людини, рішення яких є обов'язковими для виконання державами-учасницями та мають зобов'язальний характер³⁸.

Інституційний механізм забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини можна розглядати як систему міжнародних універсальних і регіональних організацій, яким відповідно до міжнародних договорів і статутних положень надано юрисдикційні повноваження щодо здійснення функцій контролю за дотриманням реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини, використовуючи при цьому організаційні інструменти та процедури³⁹.

Якщо вивчення конвенційного механізму полягає в аналізі основних і спеціальних прав людини, що містяться в певних договорах, то вивчення інституційного механізму слід починати з короткого розгляду питань про поняття та класифікацію міжнародних механізмів контролю і процедур у сфері прав людини⁴⁰.

Інституційний контрольний механізм щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини має універсальний та регіональний вимір.

Універсальні інституційні механізми – це органи та організації, юрисдикція яких поширюється на весь світ незалежно від державних і регіональних кордонів. Універсальні механізми, як правило, створюються та діють в структурі або під егідою ООН, натомість регіональні механізми створюються під егідою Ради Європи⁴¹.

³⁸ Руднева О. М. Поняття та види міжнародних інституційних механізмів забезпечення та захисту прав людини. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 30–32.

³⁹ Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 28.

⁴⁰ Мицик В. В. Правові механізми та процедури захисту прав людини у міжнародному праві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 86. Ч. I. С. 123.

⁴¹ Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 36.

Інституційний контрольний механізм щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини на універсальному рівні здійснюють такі суб'єкти:

1) постійні органи, що входять до складу апарату ООН. До них відносяться Генеральна Асамблея ООН, Економічна і соціальна рада (ЕКОСОП), Рада безпеки ООН, Рада Опіки ООН, Рада ООН з прав людини, Верховний комісар ООН з прав людини, Міжнародний суд, Секретаріат тощо;

2) спеціалізовані установи ООН – постійно діючі міжнародні організації, які діють на основі власних статутів і угод з ООН (Міжнародна організація праці (далі – МОП)), ООН з питань освіти, науки і культури (далі – ЮНЕСКО) та ін.;

3) конвенційні органи ООН щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини⁴².

Право громадян на звернення до відповідних міжнародних установ чи органів міжнародних організацій не обмежується європейськими наглядовими інститутами. Існують також інші інституції глобального міжнародного рівня (наприклад, Міжнародний комітет проти катувань, Управління Верховного комісара ООН з прав людини або Управління Верховного комісара ООН у справах біженців тощо), до яких громадяни України можуть звертатися в установленому порядку за умови ратифікації Україною відповідних актів міжнародного законодавства⁴³.

Створення системи інституційних механізмів контролю за дотриманням міжнародно-правових зобов'язань держав у сфері прав людини в міжнародній структурі відкрило нову еру в розвитку міжнародного права прав людини⁴⁴.

У науковій літературі зазначено, що міжнародний контроль – це встановлення суб'єктами міжнародного права

⁴² Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 28–29.

⁴³ Шатарська Т. Н. Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини. URL: <https://www.shatarska.in.ua/2-mizhnarodni-mexanizmi-zaxistu-prav-lyudini-pravo-gromadyan-ukra%D1%97ni-na-zvernennya-do-konvencijnix-organiv-z-zaxistu-prav-lyudini/>

⁴⁴ Кавун В. Ф. Механізми міжнародного контролю у сфері прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2008. 214 с.

або органами міжнародних організацій, які здійснюють таку діяльність на основі міжнародних договорів, відповідності законодавчих, судових, адміністративних та інших заходів, політики та фактичної поведінки держави вимогам зобов'язань, які вони взяли на себе згідно з цими договорами.

У рамках одного механізму контролю можна використовувати різні процедури. Процедури, до яких вдаються міжнародні організації, можуть використовуватися без спеціального контрольного механізму, безпосередньо з боку будь-якого органу організації, наприклад, з боку Економічної та Соціальної Ради ООН.

Процедури – це порядок і методи вивчення відповідної інформації та реагування на результати такого вивчення.

Характерними рисами здійснення контрольних процедур є:

- діяльність на основі міжнародного договору;
- виконання тільки міжнародними органами;
- об'єктивне встановлення фактів;
- гласність (результатів підсумкового контролю);
- підтримка участі громадськості у захисті прав людини.

У юридичній науці існує певна класифікація контрольних механізмів і процедур, які існують у сфері захисту прав людини:

- 1) за способом утворення:
 - позадоговірні механізми;
 - договірні механізми;
- 2) за територіальною сферою дії:
 - універсальні механізми;
 - регіональні механізми;
- 3) за органами, що здійснюють контроль:
 - політичні механізми;
 - правові механізми (судові та квазісудові механізми);
- 4) за часом здійснення контролю:
 - органи, що здійснюють превентивний контроль;
 - органи, що здійснюють контроль за фактом порушення;
- 5) за методами здійснення контролю:
 - вивчення періодичних доповідей держав про виконання ними договірних зобов'язань;

- отримання та розгляд індивідуальних та міждержавних повідомлень (скарг) про порушення прав людини;
- проведення досліджень на місцях.

Найбільш типовими процедурами, що застосовуються міжнародними контрольними механізмами, як свідчить сучасна міжнародна практика, є:

- 1) розгляд періодичних доповідей держав;
- 2) розгляд повідомлень однієї держави-учасниці про те, що інша держава-учасниця не виконує своїх договірних зобов'язань;
- 3) розгляд повідомлень окремих осіб і груп осіб про порушення державою-учасницею прав, встановлених договором;
- 4) розслідування за власною ініціативою випадків систематичного порушення державами-учасницями конвенційних прав;
- 5) залучення спеціалізованих установ і компетентних органів ООН до надання експертних висновків і доповідей щодо виконання конвенцій;
- 6) запит держав-учасниць щодо додаткової відповідної інформації⁴⁵.

Отже, міжнародний контроль за дотриманням прав людини є найважливішим правовим інструментом, здатним не лише вирішувати питання, пов'язані зі захистом прав і свобод конкретних індивідів та груп осіб, а й сприяти вдосконаленню законодавства та правозастосовній практиці держав відповідно до міжнародних стандартів.

Міжнародні стандарти й акти у сфері прав людини є фундаментом сучасної системи захисту прав і свобод особи. Вони формують основні орієнтири для діяльності державних органів, у тому числі поліції, і встановлюють чіткі межі допустимого втручання у сферу прав людини. Приєднання України до основних міжнародних документів – таких як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська конвенція з прав людини – має стратегічне значення для гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами.

⁴⁵ Мицик В. В. Правові механізми та процедури захисту прав людини у міжнародному праві. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2009. Вип. 86. Ч. I. С. 124–128.

Реалізація цих зобов'язань потребує належного нормативного забезпечення, системної роботи всіх державних інститутів, підготовки кадрів, а також ефективного контролю з боку громадськості та міжнародних організацій.

1.3. Захист прав людини в поліцейській діяльності: аналіз типових порушень

Серед усіх нематеріальних цінностей, які визнає більшість людей у відкритих демократичних суспільствах, права та свободи людини залишаються найважливішими та являють собою універсальні моральні права фундаментального характеру, які належать кожній людині у її відносинах з державою.

Дотримання прав людини є основоположним обов'язком кожної демократичної держави, а поліція як один з основних правоохоронних органів виконує головну роль у реалізації цього завдання. Водночас діяльність поліції завжди пов'язана з ризиком порушення прав і свобод особи, що потребує підвищеної уваги з боку суспільства, держави та спеціально уповноважених підрозділів з контролю. Аналіз основних категорій порушень прав людини в поліцейській діяльності є необхідною передумовою для розробки ефективних механізмів запобігання їм та забезпечення належного рівня захисту прав громадян.

Тим не менше слід зазначити, що дотримання прав людини є ключовим завданням діяльності Національної поліції України та однією з основних ознак демократичної правової держави. Тимчасом практика свідчить, що порушення прав людини з боку поліції залишаються серйозною проблемою, що підриває довіру громадськості та негативно впливає на імідж держави на міжнародній арені. Такі порушення можуть стосуватися як затриманих осіб, так і свідків, потерпілих, журналістів, правозахисників, а також усіх учасників адміністративних чи кримінальних процесів.

Зазначимо, що основними категоріями порушень вважаються:

1. Незаконне або свавільне затримання. Включає перевищення строків затримання, відсутність правових підстав,

неналежне інформування затриманого про його права. Прикладами є незаконне тримання понад 72 години, арешт без рішення суду, неповідомлення родичів затриманого. Це порушує ст. 5 Європейської конвенції⁴⁶, ст. 29 Конституції України⁴⁷. Також незаконне затримання часто супроводжується примусовим доставленням, перевищенням повноважень оперативними працівниками, а також порушенням процедури складання протоколів.

2. Катування та нелюдське поводження. Виявляється у побитті, психологічному тиску, примусі до зізнання, утриманні в неналежних умовах. Це може бути відсутність опалення, переповнені камери, антисанітарія, порушення права на медичну допомогу. Порушує ст. 3 Європейської конвенції⁴⁸, Конвенцію ООН проти катувань⁴⁹, ст. 28 Конституції України⁵⁰. За міжнародними стандартами, держава має обов'язок не лише утримуватися від катувань, а й запобігати їм, розслідувати кожен випадок і карати винних.

3. Порушення права на справедливий суд. Проявляється у перешкодженні доступу до адвоката, фальсифікації доказів, тиску на учасників процесу. Також поширеним є нав'язування адвоката, який співпрацює зі слідством, ігнорування клопотань захисту, перешкодження поданню апеляцій та скарг. Це суперечить ст. 6 Європейської конвенції⁵¹, ст. 62 Конституції України⁵².

⁴⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

⁴⁷ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

⁴⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

⁴⁹ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

⁵⁰ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

⁵¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

⁵² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

4. **Порушення приватності.** Включає незаконні обшуки, прослуховування, збір даних, розголошення інформації без згоди особи. Часто це проявляється у витоку даних про затриманих, публікації їхніх фото чи відео, незаконному доступі до телефонів та комп'ютерів. Це порушує ст. 8 Європейської конвенції⁵³, ст. 32 Конституції України⁵⁴.

5. **Дискримінація.** Виявляється у вибіркових перевірках, расовому чи гендерному профайлінгу, упередженому ставленні до ЛГБТ+, людей з інвалідністю, ромів. Це порушує ст. 14 Європейської конвенції⁵⁵, ст. 24 Конституції України⁵⁶. Практика показує, що дискримінація часто носить системний характер і потребує спеціальних програм протидії.

6. **Зловживання зброєю та спецзасобами.** Включає невинуватене застосування сили, порушення правил використання спецзасобів, що регулюється Законом України «Про Національну поліцію»⁵⁷. Часто фіксуються випадки застосування електрошокерів, гумових кийків, газових балончиків до осіб, які не чинили опору.

Крім того, слід додати, що основними причинами порушень є недостатня правова обізнаність, відсутність належного контролю, формалізм розслідування скарг, недосконалість інструкцій, психологічне вигорання працівників, неналежне фінансування системи.

Роль інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України проявляється в такому: моніторинг правомірності дій; перевірка умов утримання; контроль за дотриманням процесуальних гарантій; реагування на скарги; проведення навчань; взаємодія з правозахисниками, омбудсменом, прокуратурою; підготовка рекомендацій та звітів.

⁵³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

⁵⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

⁵⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

⁵⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

⁵⁷ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

Важливо зауважити, що інспектори дотримання прав людини Національної поліції України є важливим елементом механізму контролю за дотриманням законності та прав людини. Їхня діяльність сприяє запобіганню порушенням, відновленню порушених прав та підвищенню рівня правової культури в суспільстві. Ефективність роботи залежить від їхньої незалежності, професійності, доброчесності та наявності належних повноважень та ресурсів; сприяє зниженню рівня порушень, підвищенню довіри громадян і формуванню правової культури в органах поліції; допомагає впроваджувати європейські стандарти, запобігати рецидивам порушень і вдосконалювати національну практику в сфері захисту прав людини.

Проблема дотримання прав людини в діяльності поліції є багатогранною і вимагає комплексного підходу. Незаконні затримання, обмеження доступу до правової допомоги, порушення права на приватність, дискримінація та зловживання силою – це лише основні прояви, що потребують постійного моніторингу та реагування. Інспектори дотримання прав людини відіграють ключову роль у попередженні порушень, забезпеченні належного розслідування скарг, проведенні навчання особового складу, а також формуванні правової культури в органах поліції. Своєю чергою, впровадження європейських стандартів, підвищення прозорості діяльності поліції та зміцнення співпраці з громадськістю є запорукою підвищення рівня довіри громадян та ефективного захисту їхніх прав і свобод.

1.4. Роль рішень Європейського суду з прав людини у виявленні та аналізі порушень прав людини поліцією: ключові справи і тенденції

Повага до прав людини є одним з основних обов'язків держави, а діяльність поліції як органу, що безпосередньо контактує з населенням, має відбуватися у суворій відповідності до стандартів прав людини. Європейський суд з прав людини відіграє провідну роль у визначенні меж допустимого втручання держави в права особи та у формуванні міжнародних стандартів поліцейської діяльності.

Головний європейський правозахисний орган – Європейський суд з прав людини – має одну очевидну перевагу перед більшістю сучасних правозахисних організацій – його рішення є обов’язковими для виконання державами, які приєдналися до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. В результаті, рішення Суду впливають на формування не лише європейських, а й світових стандартів прав людини, і навіть на відповідну законодавчу практику багатьох цивілізованих держав. Окрім Суду, в Раді Європи діють Європейський комітет з прав меншин, Комітет незалежних експертів із соціальних та економічних прав та Європейський комітет із запобігання катуванням⁵⁸.

Можливість скористатися порядком захисту своїх суб’єктивних прав і свобод, який певний час застосовується в державах-членах Ради Європи, з’явилася у громадян України після вступу до Ради Європи 9 листопада 1995 року та прийняттям Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року Першого протоколу і протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р.⁵⁹.

Рішення ЄСПЛ є інструментом, за допомогою якого правові системи країн, що підписали Конвенцію, впроваджують європейські цінності щодо захисту прав людини та основоположних свобод, які містяться в Конвенції. Головним критерієм ефективності дії системи Конвенції є виконання рішень ЄСПЛ. Ефективність системи Конвенції забезпечується наявністю ефективного механізму їх застосування, основними суб’єктами якого є ЄСПЛ, Комітет міністрів та Мережа вищих судів⁶⁰.

⁵⁸ Шатарська Т. Н. Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини. URL: <https://www.shatarska.in.ua/2-mizhnarodni-mexanizmi-zaxistu-prav-lyudini-pravo-gromadyan-ukra%D1%97ni-na-zvernennya-do-konvencijnix-organiv-z-zaxistu-prav-lyudini/>

⁵⁹ Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу і протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>

⁶⁰ Мукан І. В. Інституційно-правові особливості функціонування суб’єктів державного управління з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління*. 2020. Т. 31 (70). № 6. С. 58.

Нині ЄСПЛ вважається однією з основних міжнародних правозахисних інституцій європейської системи захисту прав людини. Завдяки практиці ЄСПЛ Конвенція залишається сильним і дієвим інструментом, якому під силу вирішувати актуальні виклики сьогодення, зміцнюючи верховенство права, підтримуючи демократичні основи в Європі. Україна, обравши курс на Євроінтеграцію, активно працює над упровадженням у всі сфери суспільного життя європейських стандартів. Зважаючи на необхідність визначення критерію, стандарту якості для належного координування діяльності, Україна дедалі частіше використовує прецеденти ЄСПЛ. Розуміння та використання державними інституціями рішень ЄСПЛ сприятиме належному гарантуванню прав і свобод людини та забезпеченню ефективної роботи і міжнародної, і національної правової систем⁶¹.

Аналіз рішень ЄСПЛ дає змогу не лише оцінити дотримання державами своїх міжнародних зобов'язань, але й виявити системні проблеми, що потребують виправлення. Для України практика ЄСПЛ є важливим дороговказом у реформуванні поліції, запобіганні порушенням прав людини та підвищенні ефективності національної правозастосовної системи.

Діяльність ЄСПЛ має пріоритетне значення для формування правозастосовної практики держав-членів Ради Європи, включаючи Україну. Особливу увагу ЄСПЛ приділяє сферам, де права людини найчастіше порушуються, зокрема поліцейській діяльності. Порушення прав людини з боку правоохоронних органів (поліції, слідчих, пенітенціарних служб) часто стають предметом скарг до ЄСПЛ. Рішення цього Суду не лише встановлюють факти порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), а й формують стандарти, які повинні впроваджуватися у практику національної поліції, прокуратури та судів.

Україна є серед країн-лідерів за кількістю справ, розглянутих Європейським судом з прав людини, що стосуються порушень прав людини з боку поліції та правоохоронних органів. Це свідчить про серйозні системні проблеми

⁶¹ Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. / кол. авт. ; за ред. О. Б. Онишко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 179.

у сфері дотримання прав людини та недостатню ефективність національних механізмів захисту. Для інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України вивчення практики ЄСПЛ є важливим інструментом попередження порушень і формування стандартів належної поведінки.

Станом на 2024 рік на розгляді в ЄСПЛ перебуває 8 737 справ проти України, що становить 12,8% від загальної кількості заяв⁶².

Відтак доцільно вказати основні категорії порушень: незаконне або свавільне затримання (затримання без належних підстав, перевищення допустимих строків, відсутність повідомлення затриманого про підстави затримання); не надання медичної допомоги під вартою (ігнорування скарг на погіршення здоров'я, несвоєчасна медична допомога); катування, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження (фізичне чи психологічне насильство, примушування до зізнання); неефективне розслідування скарг (формальне проведення перевірок, відмова у відкритті провадження); порушення права на справедливий суд (використання показань, отриманих під тиском; порушення права на захист).

Доречно розглянути і проаналізувати ключові справи ЄСПЛ проти України:

1. Афанасьєв проти України (2005 р.)⁶³.

Пан Афанасьєв був затриманий поліцією у справі про розбій. Під час допиту поліція застосувала фізичну силу, щоб примусити його до зізнання. Заявник стверджував, що йому заламували руки, душили, били ногами та гумовими кийками. ЄСПЛ визнав:

порушення статті 3 – жорстоке та нелюдське поводження;

порушення статті 6 – відсутність справедливого судового розгляду, оскільки показання, отримані під примусом, використовувалися як докази.

Суд зазначив, що катування неприпустиме навіть заради «ефективності» розслідування.

⁶² Зведений огляд рішень ЄСПЛ за 2024 рік / Верховний Суд України. 2025. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daidgest_oglyad/1782256/

⁶³ Афанасьєв проти України. 2005 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69051>

2. Яременко проти України (2008 р.)⁶⁴.

Заявника Яременка підозрювали у вбивстві. Щоб отримати зізнання, правоохоронці погрожували йому та застосовували фізичний тиск. Показання, отримані під примусом, лягли в основу обвинувального вироку. ЄСПЛ визнав:

порушення статті 6 – право на справедливий суд було порушене, оскільки докази були здобуті незаконним шляхом;

також суд окремо підкреслив заборону примушення особи до самообмови, що є елементом права на захист.

3. Щокін проти України (2010 р.)⁶⁵.

Журналіст Щокін опублікував матеріал, що критикував діяльність місцевої влади. Його притягнули до відповідальності заклеп, попри те що інформація стосувалася суспільно важливих питань. ЄСПЛ постановив:

– порушення статті 10 – свобода вираження поглядів, яка охоплює не лише право поширювати інформацію, але й захищає суспільну роль журналістів.

Суд підкреслив, що влада повинна толерантніше ставитися до критики.

4. Савін проти України (2012 р.)⁶⁶.

Пан Савін подав скаргу на надмірну тривалість судового розгляду своєї справи, що тривала понад п'ять років. Це призвело до психологічного тиску та серйозних життєвих незручностей. ЄСПЛ встановив:

порушення статті 6 §1 – право на розгляд справи у розумний строк.

Суд наголосив, що затягування справи не має бути зумовлено недоліками роботи судової системи.

5. Каверзін проти України (2012 р.)⁶⁷.

Заявник пан Каверзін був засуджений до довічного ув'язнення. Попри те, що він є повністю сліпим, його

⁶⁴ Яременко проти України. 2008 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85256>

⁶⁵ Щокін проти України. 2010 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100944>

⁶⁶ Савін проти України. 2012 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114282>

⁶⁷ Каверзін проти України. 2012 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114082>

систематично били працівники пенітенціарної системи, щоб покарати за порушення режиму або змусити підкорятися. Каверзін неодноразово подавав скарги на жорстоке поводження, але українські органи не забезпечили ефективного розслідування. ЄСПЛ визнав:

- порушення статті 3 (абсолютна заборона катувань, жорстокого або такого, що принижує гідність, поводження);
- порушення статті 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту).

Рішення ЄСПЛ мало системний характер: Україна мала не тільки виплатити компенсацію, а й змінити практику реагування на скарги ув'язнених.

6. Хлебик проти України (2020 р.)⁶⁸.

Хлебика тримали під вартою понад шість років без остаточного судового рішення. Він скаржився на тривале обмеження свободи та на нелюдські умови утримання (переповнені камери, відсутність гігієни, погане харчування). ЄСПЛ визнав:

- порушення статті 5 (право на свободу і особисту недоторканність);
- порушення статті 3 (заборона нелюдського поводження).

Суд зазначив, що держава повинна забезпечувати розгляд справ у розумний строк та гарантувати гідні умови тримання під вартою.

7. Шмалько проти України (2021 р.)⁶⁹.

Заявник стверджував, що під час затримання поліція застосувала надмірну силу: били по голові, тулубу й ногах, завдавали психологічного тиску. Він неодноразово подавав скарги, проте розслідування не проводилося належним чином. ЄСПЛ встановив:

- порушення статті 3 (заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження);
- порушення статті 13 (право на ефективний засіб правового захисту).

⁶⁸ Хлебик проти України. 2020 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175656>

⁶⁹ Шмалько проти України. 2021 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61926>

Суд наголосив, що держава має забезпечувати не лише заборону катувань, а й ефективно розслідувати скарги на них. Україна була зобов'язана виплатити компенсацію та вжити заходів для запобігання таким ситуаціям.

8. Кобець проти України (2022 р.)⁷⁰.

Під час затримання заявника Кобця поліція застосувала надмірну силу: побої, залякування, імовірне використання електрошока. Йому також не надали доступу до адвоката, а потім намагалися приховати докази побиття. ЄСПЛ визнав:

- порушення статті 3 (заборона катувань);
- порушення статті 6 (право на захист, включно з доступом до адвоката).

Суд окремо підкреслив, що держава має забезпечувати незалежність розслідувань випадків поліцейського насильства та не допускати фальсифікацій.

9. Лещенко проти України (2023 р.)⁷¹.

Журналіст Лещенко висвітлював акції протесту, під час яких на нього напали невідомі. Поліція, що перебувала поряд, не втрутилася й не захистила його. Згодом правоохоронці відмовилися проводити ефективне розслідування нападу. ЄСПЛ встановив:

- порушення статті 10 (свобода вираження поглядів – журналістська діяльність має бути захищена);
- порушення статті 3 (заборона нелюдського поводження).

Суд акцентував, що держава має обов'язок активно захищати журналістів, особливо під час виконання ними професійних обов'язків.

10. Дмитренко проти України (2023 р.)⁷².

Заявника Дмитренка затримали за адміністративне правопорушення, але тримали під вартою протягом кількох місяців без належного судового рішення.

⁷⁰ Кобець проти України. 2022 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85124>

⁷¹ Лещенко проти України. 2023 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207416>

⁷² Дмитренко проти України. 2023 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203294>

Умови утримання – антисанітарія, відсутність медичної допомоги, погане харчування. ЄСПЛ визнав:

- порушення статті 5 (право на свободу та безпідставне тримання під вартою);

- порушення статті 3 (нелюдське поводження через умови утримання).

Суд підкреслив, що навіть у випадках адміністративних затримань держава зобов'язана дотримуватися стандартів прав людини.

Потрібно зауважити, що катування та примус до зізнання суворо заборонені, незалежно від тяжкості злочину. Права на справедливий суд, захист, свободу слова є фундаментальними і не можуть обмежуватися свавільно. Ефективне розслідування скарг на поліцію – обов'язок держави.

Проаналізовані ключові рішення ЄСПЛ проти України щодо порушень прав людини в поліцейській діяльності, можемо відобразити певним чином:

№ з/п	Назва справи	Суть порушення	Статті Конвенції	Основні висновки ЄСПЛ
1	Афанасьєв проти України (2005)	Жорстоке поводження під час допиту в поліції	ст. 3, ст. 6	Катування неприпустиме навіть для отримання доказів; держава має забезпечити справедливий суд
2	Яременко проти України (2008)	Примушення до самообмови, порушення права на захист	ст. 6	Використання показань, отриманих під тиском, порушує право на справедливий суд
3	Щокін проти України (2010)	Притягнення журналіста до відповідальності за критику влади	ст. 10	Свобода слова включає захист журналістів при висвітленні суспільно важливих тем
4	Савін проти України (2012)	Надмірна тривалість судового розгляду	ст. 6 §1	Затягування справи не може бути виправданим недовіками судової системи
5	Каверзін проти України (2012)	Катування сліпого ув'язненого, відсутність ефективного розслідування	ст. 3, ст. 13	Абсолютна заборона катувань; держава зобов'язана забезпечити ефективне розслідування скарг

6	Хлебик проти України (2020)	Тримання під вартою понад 6 років, погані умови	ст. 3, ст. 5	Держава повинна гарантувати гідні умови тримання та розгляд справ у розумний строк
7	Шмалько проти України (2021)	Надмірна сила при затриманні, відсутність розслідування	ст. 3, ст. 13	Держава має забезпечити як заборону катувань, так і ефективне розслідування скарг
8	Кобець проти України (2022)	Полицейське насильство, відсутність адвоката	ст. 3, ст. 6	Держава має забезпечити незалежне розслідування насильства та право на захист
9	Лещенко проти України (2023)	Напад під час журналістської діяльності, бездіяльність поліції	ст. 3, ст. 10	Держава зобов'язана захищати журналістів під час виконання ними професійних обов'язків
10	Дмитренко проти України (2023)	Незаконне тримання за адміністративне правопорушення, антисанітарія	ст. 3, ст. 5	Навіть у випадку адміністративних затримань держава зобов'язана дотримуватися стандартів прав людини

Аналіз рішень ЄСПЛ має важливе значення для виявлення проблемних зон у діяльності поліції та вдосконалення її роботи. Зокрема, рішення ЄСПЛ наочно демонструють, які сфери роботи поліції найбільш вразливі до порушень прав людини, а також які системні недоліки потребують виправлення.

Детальний розгляд та опрацювання рішень ЄСПЛ дає змогу інспекторам дотримання прав людини Національної поліції України:

- визначати найбільш поширені порушення. Рішення ЄСПЛ допомагають зрозуміти, що в Україні найчастіше порушуються такі права, як право на свободу та особисту недоторканність, заборона катувань, право на справедливий суд. Завдяки цьому інспектори можуть концентрувати увагу саме на цих ризикових напрямках;

- виявляти слабкі місця в організації роботи поліції. Судові рішення вказують на проблеми, пов'язані з якістю складання протоколів, оформленням затримань, проведенням допитів, доступом затриманих до адвоката, медичного забезпечення та фіксації скарг. Це дає можливість

інспекторам формулювати конкретні рекомендації та позиції щодо поліпшення роботи;

- аналізувати причини та наслідки порушень. ЄСПЛ розглядає не лише сам факт порушення, а й контекст, у якому воно сталося: наприклад, недостатність підготовки кадрів, відсутність внутрішнього контролю, толерування насильства. Такий аналіз допомагає не тільки усунути конкретні помилки, а й впровадити системні зміни;

- формувати превентивні заходи. Рішення ЄСПЛ стають основою для розробки превентивних стратегій: підготовки інструкцій, проведення тренінгів, створення нових регламентів роботи, запровадження механізмів контролю, таких як система «Custody Records»;

- зміцнювати довіру громадян. Коли інспектори враховують уроки ЄСПЛ, вони демонструють суспільству, що поліція готова змінюватися і ставати більш відкритою та підзвітною. Це підвищує рівень довіри громадян до поліції та органів внутрішнього контролю.

Таким чином, аналіз рішень ЄСПЛ – це не просто юридичне дослідження, а важливий практичний інструмент, що допомагає:

- підвищувати стандарти роботи поліції;
- запобігати новим порушенням;
- зміцнювати професійну культуру у сфері дотримання прав людини.

Рішення Європейського суду з прав людини становлять вагомий впливовий ресурс для формування демократичних стандартів у діяльності поліції України. Вони не лише фіксують факти порушення Конвенції, а й пропонують конкретні шляхи усунення системних проблем.

Імплементация правових позицій ЄСПЛ у національну практику дозволяє зміцнювати довіру громадян до поліції, підвищувати рівень дотримання прав людини та запобігати рецидиву порушень. Водночас ефективність цих змін залежить від політичної волі, законодавчої активності, професійного навчання поліцейських та постійного моніторингу з боку громадськості й міжнародних організацій. Сприйняття рішень ЄСПЛ не як формальної вимоги, а як стимулу до внутрішньої трансформації є важливим кроком на шляху до побудови сучасної правоохоронної системи, заснованої на принципах поваги до людської гідності.

РОЗДІЛ 2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСПЕКТОРІВ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

2.1. Правова основа діяльності інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України

У процесі реформування правоохоронної системи в Україні міжнародні правозахисні організації вимагають від держави захищати права, свободи і законні інтереси їхніх громадян, сприяти їх відновленню у разі порушення. Права людини перебувають у площині взаємин людини і держави та можуть бути обмежені тільки спеціально уповноваженими на те органами держави та лише у випадках відповідності до закону⁷³.

Взагалі права і свободи людини – це формально визначені, юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами, офіційна міра можливості поведінки людини в державно організованому суспільстві. В основі поваги прав людини лежать засади конституціоналізму, тобто влада діє на підставі закону і в межах закону, а також правової, соціальної і демократичної держави, які забезпечують втілення поваги гідності і захисту прав кожного члена суспільства.

Системний аналіз положень національного законодавства свідчить про те, що Національна поліція України за своїм державно-правовим статусом є державним компонентом різних інституційних систем. Зокрема, вона є одним

⁷³ Комзюк М. А. Обмеження особистої свободи громадян за адміністративним правом. *Актуальні проблеми адміністративно-правового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 15 квіт. 2015 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. С. 106.

із центральних органів виконавчої влади, діяльність якого спрямовує та координує Кабінет Міністрів України через Міністра внутрішніх справ, входить до системи національних правоохоронних органів та, відповідно до Закону України «Про національну безпеку України», також є складником сектору безпеки й оборони України⁷⁴.

З огляду на трискладовий інституційний державно-правовий статус Національної поліції України за своїм змістом її діяльність пов'язана з реалізацією державної політики, яка уособлюється в завданнях надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Ефективний стан забезпечення законності та правопорядку в державі залежить від того кола повноважень, якими наділяються органи поліції, та здатності поліцейських надати їм повноваження якісно, обґрунтовано і своєчасно реалізовувати. Поступово здійснювана реформа правоохоронної системи передбачає коригування завдань і функцій правоохоронних органів, зміну ставлення осіб органів правопорядку до виконання службових обов'язків у напрямі усвідомлення їх як надання оплачуваних державою послуг із забезпечення насамперед безпеки кожної особи, її особистих та майнових прав, суспільних і державних інтересів⁷⁵. Звісно, що завдання та функції правоохоронних органів, серед іншого й органів Національної поліції, можуть коригуватися відповідно до вимог, що висувуються у конкретний період до цих органів, та з урахуванням загроз і небезпек, які на цей момент стоять на шляху до реального забезпечення законності та правопорядку в державі. Проте це жодним чином не має призводити до применшення важливості та значущості забезпечення

⁷⁴ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Урядовий кур'єр. 2018. № 132.

⁷⁵ Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики : монографія. Харків : Діс плюс, 2015. С. 55.

поліцейськими прав і свобод громадян; це завдання завжди є пріоритетним для органів поліції⁷⁶.

Для виконання покладених на них завдань працівників поліції наділено широким колом повноважень, окремі з яких можуть порушувати або обмежувати права і свободи громадян, як-от: застосування фізичного впливу та спеціальних засобів, поверхнева перевірка та огляд, проведення затримання та обшуків тощо. Правомірне застосування сили є законним повноваженням поліції, насамперед у зв'язку з тим, що працівники поліції іноді працюють у небезпечних обставинах і їм доводиться захищати громаду, а також забезпечувати власну безпеку⁷⁷.

Одним із головних принципів діяльності поліції під час виконання законодавчо визначених завдань є принцип дотримання прав і свобод людини, змістом якого є нормативні положення про те, що під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації; обмеження прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією та законами України, за нагальної потреби і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції; вжиття заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинено, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування; поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Таким чином, права і свободи людини

⁷⁶ Безпалова О. І. Забезпечення прав громадян як пріоритетний напрям діяльності органів поліції в Україні (на прикладі функціонування інформаційної підсистеми «Custody Records»). *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 31–32.

⁷⁷ Чупров В. Моніторинг дотримання прав людини в територіальних органах Національної поліції України (в рамках реалізації національного превентивного механізму). 2-ге вид., виправ. і допов. Київ : Асоціація УМДПЛ, 2016. С. 6.

є необхідною принциповою умовою змісту діяльності поліції, отже, неможливо здійснювати професійну правоохоронну діяльність без урахування принципу дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією, законами та міжнародними договорами України⁷⁸.

Зважаючи на сучасний етап оновлення підходів до організації діяльності органів та підрозділів поліції, важливого значення набуває реальне забезпечення дотримання прав громадян у діяльності поліцейських, недопущення вчинення неправомірних дій як з боку поліцейських, так і щодо самих поліцейських. Щодня до відділів поліції звертається велика кількість громадян, і у зв'язку з цим діяльність працівників поліції має спрямовуватися водночас на дотримання прав тих громадян, які звернулися до відділу поліції по допомогу, а також тих громадян, які перебувають у відділах поліції як затримані особи. На жаль, письмові форми обліку фактів затримання осіб поліцейськими, що використовуються в органах поліції, не здатні повною мірою забезпечити повноцінний збір, накопичення та аналіз такої інформації⁷⁹.

Рівень задоволення прав людини в широкому розумінні зумовлений рівнем соціально-економічного розвитку, досконалістю й стабільністю в організації державної влади. У більш вузькому аспекті він залежить від наявності ефективно діючого механізму забезпечення прав і свобод людини. Йдеться не тільки про чисельність правоохоронних та інших державних органів, а й про якість їхньої правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності.

З огляду на перелічені вище чинники необхідно зазначити, що без сучасних наукових уявлень неможливо адекватно та виважено реагувати на загрози й виклики щодо прав і свобод людини в Україні. Тому постають проблемні теоретичні питання щодо розуміння дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією, законами

⁷⁸ Вітик Ю. Принцип дотримання прав людини в діяльності Національної поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 205.

⁷⁹ Безпалова О. І. Забезпечення прав громадян як пріоритетний напрям діяльності органів поліції в Україні (на прикладі функціонування інформаційної підсистеми «Custody Records»). *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 31–32.

та міжнародними договорами України, в професійній діяльності поліції задля як усунення, так і недопущення порушень прав і свобод людини⁸⁰.

Як слушно зазначає О. Коріняк⁸¹, захист прав і свобод людини як засаду (принцип) кримінального судочинства потрібно розуміти як зобов'язання державних органів, що здійснюють кримінальне переслідування, і суду визнавати, додержувати, захищати та поновлювати (у разі їх порушення) права, свободи та законні інтереси всіх учасників кримінального провадження. Цей науковець у своїй роботі ґрунтовно аналізує особливості захисту прав і свобод людини у кримінальному судочинстві, проте варто наголосити, що захисту своїх прав потребують не лише особи, які перебувають у приміщенні відділу поліції як затримані за вчинення кримінальних правопорушень, аналогічного захисту потребують і особи, затримані в адміністративному порядку та доставлені до відділу поліції. Отже, сьогодні постає питання запровадження більш чітких процесуальних гарантій, які б забезпечили ефективність захисту й дотримання прав, свобод і законних інтересів затриманої особи⁸².

Для України, яка обрала курс на євроінтеграцію, дуже важливо використовувати позитивний досвід реформування правоохоронних органів у державах Заходу й адаптації чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Водночас необхідно розуміти, що адаптація законодавства є досить складним і тривалим процесом, який вимагає багато зусиль, знань і досвіду від суб'єктів, що займаються узгодженням законодавства України зі законодавством Європейського Союзу. Кожний впроваджуваний нормативно-правовий акт, у якому передбачено обмеження певних прав

⁸⁰ Вітик Ю. Принцип дотримання прав людини в діяльності Національної поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 206.

⁸¹ Коріняк О. М. Захист прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні України : монографія / за заг. ред. Г. К. Кожевнікова. Київ : Нац. акад. прокуратури України ; Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2013. С. 7.

⁸² Лук'яненко Ю. В., Юхно О. О. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2016. С. 146.

і свобод людини для виконання певними органами своїх повноважень, а особливо це стосується правоохоронної діяльності, повинен відповідати законодавству Європейського Союзу. Розбіжності в тлумаченні правових норм можуть призвести до негативних наслідків⁸³.

Варто відзначити, що серед структурних елементів правової системи важливе місце належить правовому регулюванню. Встановлення необхідних правил і норм, що створюють кордони дозволеної поведінки для кожної особи, задля безпеки й спокою в суспільстві було й залишається одним з найважливіших аспектів для дослідження науковцями та юристами. Однак актуальною проблемою сьогодні є виваженість і правильність меж, закріплених у нормативно-правових актах, що врегульовують суспільні відносини в ХХІ ст. Засоби правового регулювання становлять об'єкт досліджень науковців, адже від їхньої роботи й дієвості залежить ефективність правового регулювання. Невідповідність установлених граней інтересам та умовам життя населення впливає на показник результативності правового регулювання⁸⁴.

Правове регулювання – це владний вплив на суспільні відносини, який здійснюється державою за допомогою спеціальних юридичних засобів з метою впорядкування, закріплення, охорони та розвитку цих відносин⁸⁵. Держава забезпечує життєдіяльність суспільства як системи через використання влади, а право – через нормативне регулювання. Останнє споконвіків мало покликання бути стабілізаційним і заспокійливим фактором завдяки принципам волі і справедливості, які містяться у ньому.

Щоб глибше зрозуміти суть правового регулювання, розглянемо його ознаки:

- правове регулювання – це різновид соціального регулювання;

⁸³ Лішук Б. В. Нормативно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України : українські реалії та зарубіжний досвід. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 31.

⁸⁴ Кельман М., Кельман Р. Доктринальні підходи до розкриття поняття «правове регулювання». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2023. № 3 (39). С. 14.

⁸⁵ Тарахович Т. І. Правове регулювання та правотворчість: співвідношення понять. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 9.

- за допомогою правового регулювання відносини між суб'єктами набувають певної правової форми, яка має споконвічно державно-владний характер, тобто в юридичних нормах держава вказує міру можливої та належної поведінки;
- правове регулювання має конкретний характер, тому що завжди пов'язане з реальними відносинами;
- правове регулювання має цілеспрямований характер – воно спрямовано на задоволення законних інтересів суб'єктів права;
- правове регулювання здійснюється за допомогою правових засобів, які забезпечують його ефективність;
- правове регулювання гарантує доведення норм права до їх виконання⁸⁶.

Правове регулювання є досить складним, багатограним явищем, про що свідчить і його структура. Так, залежно від особливостей формування, задіяних у цьому процесі юридичних засобів, масштабу, здійснюваного впливу на суспільне життя розрізняють нормативне та індивідуальне правове регулювання.

Нормативне регулювання реалізується за допомогою норм права, об'єктивованих у вигляді законів та інших нормативно-правових актів, санкціонованих державою звичаїв, нормативних правових договорів, правових прецедентів. Для нормативного регулювання притаманні такі ознаки:

- поширення не на одну конкретну життєву ситуацію, а на заздалегідь непередбачувану кількість випадків певного виду;
- адресування персонально невизначеному колу суб'єктів;
- встановлення нових загальних прав та обов'язків⁸⁷.

Якщо розглядати правову систему України, то слід зазначити, що нормативно-правовий акт є основним джерелом права. Як зазначає В. О. Котюк, нормативно-правовий акт –

⁸⁶ Правове регулювання: поняття, способи, методи, типи, принципи, предмет. URL: <https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4415-pravove-regulyuvannya-ponyattya-sposobi-metodi-tipi-principi-predmet.html>

⁸⁷ Види правового регулювання. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/38-tsvik/63-s-3-.html>

це офіційний письмовий юридичний документ, який приймається або санкціонується різними органами влади і місцевого самоврядування, або іншими уповноваженими суб'єктами, має державно-владний, обов'язковий для всіх або певної категорії населення характер, виражає різну кількість норм права, міру справедливості і правової свободи (що дозволено і що заборонено робити), права і обов'язки учасників правовідносин тощо, охороняється державою та іншими суб'єктами від порушень, має різну юридичну силу (залежно від офіційного статусу суб'єктів видання) і чинність в часі, просторі, за сферами впливу і колом суб'єктів і направлений на регулювання й охорону суспільних правовідносин і соціальних цінностей⁸⁸.

Для нормативно-правових актів характерні такі ознаки:

- завжди містять хоча б одну норму права;
- приймаються лише правотворчими суб'єктами – у межах їх компетенції;
- суб'єктами прийняття нормативних актів є народ, органи державної влади, територіальні громади, органи місцевого самоврядування, органи автономних утворень, можуть бути – громадські організації, підприємства й інші інституції, передбачені законодавством;
- створюються з дотриманням певної законодавчо визначеної особливої правотворчої процедури, стадіями якої є розроблення, розгляд та обговорення проєктів, ухвалення нормативних актів, їх офіційне опублікування і введення в дію;
- ухвалюються суб'єктами правотворчості у формах, визначених законодавством для відповідного акта (так, Верховна Рада України, зокрема, приймає закони⁸⁹, Президент України – укази, Кабінет Міністрів України – постанови⁹⁰).

Нормативно-правові акти поділяють на закони та підзаконні нормативно-правові акти.

⁸⁸ Котюк В. О. Поняття і види нормативних актів. 2015. С. 161. URL: <http://www.soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2015/3-4/32.pdf>

⁸⁹ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>

⁹⁰ Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 р. № 950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text>

Закони – це нормативно-правові акти, що видаються законодавчими органами (у нашій державі – Верховною Радою України), мають вищу юридичну силу та регулюють найважливіші суспільні відносини.

Усі закони мають вищу юридичну силу, яка полягає в тому, що:

- ніхто, крім органів законодавчої влади, не може приймати закони, змінювати чи скасовувати їх;
- лише Конституційний Суд України може визнати закон України чи його окреме положення неконституційним;
- усі інші нормативно-правові акти повинні видаватися відповідно до законів;
- у разі колізій між нормами закону і підзаконного нормативно-правового акту діють норми закону.

Підзаконні нормативно-правові акти – це нормативно-правові акти уповноважених органів держави (їх посадових осіб) та інших суб'єктів, що приймають відповідно до законів і розвивають чи деталізують їх положення⁹¹.

Конституція України⁹² – це Основний Закон держави, який регулює згідно з волею та інтересами народу суспільні відносини, що складаються в процесі здійснення основоположних засад організації суспільства й держави. Саме в Конституції України закріплюються вихідні положення, на яких ґрунтуються найголовніші форми життя суспільства. Вона закладає підвалини організації та функціонування держави і громадських структур, формулює основи правового статусу особи, є базисом усієї правотворчої діяльності.

Конституція України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є в Україні найвищою соціальною цінністю. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Забезпечення прав людини є важливим аспектом діяльності Національної поліції України. Поліція, як основний орган забезпечення правопорядку, зобов'язана діяти

⁹¹ Поняття форми і джерела права. URL: https://studies.in.ua/dpzk_seminar/2378-ponyattya-formi-dzherela-prava.html

⁹² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

відповідно до Конституції України, міжнародних стандартів прав людини та національних законодавчих актів⁹³.

На рівні законів України правовою основою діяльності інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України є Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, закони «Про Національну поліцію», «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» тощо. Ці нормативно-правові акти регламентують повноваження органів Національної поліції України, зокрема інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України.

Інші нормативно-правові акти у сфері правоохоронної діяльності містять переважно бланкетні диспозиції та для визначення правових основ діяльності інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України відсилають до вищезазначених законів. До таких нормативно-правових актів можна віднести Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»», Закон України «Про громадянство України»; Закон України «Про громадські об'єднання», Закон України «Про звернення громадян»; Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», Закон України «Про національні меншини (спільноти) України», Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», Закон України «Про інформацію», Закон України «Про електронні комунікації», Закон України «Про безоплатну правничу допомогу», Закон України «Про попереднє ув'язнення», Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», Закон України «Про доступ до публічної інформації», Постанову Верховної Ради України «Про Засади державної політики України в галузі прав людини» та ін.

⁹³ Дотримання прав людини. URL: <https://npu.gov.ua/diyalnist/dotrimannya-prav-lyudini/dotrimannya-prav-lyudyny>

Отже, правова основа діяльності інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України передбачена нормативно-правовими актами різної юридичної сили. Центральним нормативно-правовим актом, який визначає основи діяльності поліції, зокрема інспекторів дотримання прав людини є Закон України «Про Національну поліцію»⁹⁴, він вважається головним нормативно-правовим актом, який визначає правові засади діяльності Національної поліції України, включаючи інспекторів дотримання прав людини. Проаналізувавши вказаний Закон, ми визначили основні аспекти діяльності інспекторів дотримання прав людини, а саме:

- Закон чітко визначає Національну поліцію як центральний орган виконавчої влади, що служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Це закладає основу для розуміння ролі інспекторів у цьому контексті;

- стаття 2 Закону визначає широке коло завдань поліції, серед яких, зокрема, забезпечення публічної безпеки та порядку, запобігання, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Діяльність інспекторів дотримання прав людини безпосередньо спрямована на виконання цього завдання в частині захисту прав і свобод;

- стаття 3 Закону встановлює основні принципи діяльності поліції, серед яких верховенство права, дотримання прав і свобод людини і громадянина, законність, публічність та прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням та інші. Ці принципи є керівними для діяльності всіх поліцейських, включаючи інспекторів дотримання прав людини;

- розділ III Закону детально регламентує повноваження поліцейських, визначаючи їхні права та обов'язки під час виконання службових завдань. Інспектори дотримання прав людини, як поліцейські, також керуються цими загальними положеннями, але їхні специфічні повноваження визначаються окремими нормативно-правовими актами та посадовими інструкціями;

⁹⁴ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

– Закон прямо передбачає обов’язок поліцейських поважати і забезпечувати права і свободи людини незалежно від будь-яких ознак. Це є базовою нормою для діяльності інспекторів, оскільки саме на ній ґрунтується їхня функція контролю та забезпечення дотримання цих прав;

– Закон встановлює юридичну відповідальність поліцейських за протиправні дії або бездіяльність, що порушують права та свободи людини. Це створює правовий механізм для притягнення до відповідальності за порушення, які виявляють інспектори дотримання прав людини;

– Закон передбачає можливість створення у складі Національної поліції спеціалізованих підрозділів, діяльність яких спрямована на забезпечення прав людини. Хоча безпосередньо інспектори дотримання прав людини можуть не завжди входити до окремого підрозділу, Закон створює правову основу для їхнього функціонування в рамках системи поліції;

– Закон заохочує співпрацю поліції з громадськістю та правозахисними організаціями у питаннях забезпечення прав людини. Це створює правові підстави для взаємодії інспекторів з цими інститутами.

Можна констатувати те, що Закон України «Про Національну поліцію» є фундаментом, на якому базується діяльність інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України. Він визначає загальні принципи, завдання та обов’язки поліції у сфері забезпечення прав і свобод, створюючи правове поле для їхньої спеціалізованої діяльності. Детальніші аспекти їхньої роботи, такі як конкретні повноваження, порядок проведення перевірок, реагування на порушення, визначаються іншими підзаконними нормативно-правовими актами та внутрішніми посадовими інструкціями Національної поліції.

Кодекс України про адміністративні правопорушення⁹⁵ є важливим нормативно-правовим актом, який регулює порядок провадження у справах про адміністративні

⁹⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

правопорушення. Хоча він не є основним законом, що визначає правовий статус та повноваження інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України, певні його статті мають значення для їхньої діяльності, особливо в контексті виявлення та фіксації адміністративних правопорушень, пов'язаних з порушенням прав людини з боку представників влади або інших осіб. Проаналізуємо їх детальніше:

- Стаття 260. Протокол про адміністративне правопорушення. Ця стаття визначає загальні вимоги до складення протоколу про адміністративне правопорушення. Інспектори дотримання прав людини Національної поліції України, виявляючи факти адміністративних правопорушень, які можуть свідчити про порушення прав людини, можуть ініціювати складення протоколу уповноваженими на це особами, а також вони можуть фіксувати обставини правопорушення, опитувати потерпілих та свідків, надавати зібрані матеріали для подальшого оформлення протоколу. Важливо, щоб протокол містив об'єктивні дані, що підтверджують факт порушення прав людини.

- Стаття 261. Затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення. Ця стаття регламентує підстави та порядок адміністративного затримання особи. Інспектори дотримання прав людини Національної поліції України повинні контролювати законність та обґрунтованість адміністративного затримання, особливо щодо дотримання прав затриманих осіб (право на захист, повідомлення родичів тощо). У випадках виявлення незаконного або необґрунтованого затримання інспектори можуть вживати заходів для припинення такого затримання та відновлення прав особи.

- Стаття 262. Органи (посадові особи), уповноважені здійснювати адміністративне затримання. Ця стаття визначає перелік органів та посадових осіб, які мають право здійснювати адміністративне затримання. Інспектори дотримання прав людини Національної поліції України, повинні знати цей перелік, щоб контролювати правомірність дій осіб, які здійснюють затримання. У випадку затримання особи не уповноваженою особою інспектори повинні вжити заходів для усунення порушення.

- Стаття 263. Строки адміністративного затримання. Ця стаття встановлює максимальні строки адміністративного

затримання. Інспектори дотримання прав людини Національної поліції України повинні контролювати дотримання цих строків, щоб запобігти незаконному триманню осіб. Виявлення перевищення строків затримання є підставою для вжиття заходів щодо звільнення особи та притягнення до відповідальності винних.

– Стаття 264. Особистий огляд, огляд речей і документів. Ця стаття регламентує порядок проведення особистого огляду, огляду речей та документів як заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. Інспектори дотримання прав людини Національної поліції України повинні контролювати законність та обґрунтованість проведення таких оглядів, а також дотримання прав осіб, щодо яких вони здійснюються (наприклад, проведення огляду особою однієї статі з оглядуванням у присутності двох понятих тієї ж статі). Виявлення порушень під час проведення огляду може бути підставою для оскарження результатів огляду.

– Стаття 265. Вилучення речей і документів. Ця стаття визначає порядок вилучення речей і документів, що є знаряддям або предметом адміністративного правопорушення. Інспектори дотримання прав людини Національної поліції України повинні контролювати законність та обґрунтованість вилучення, а також забезпечення належного зберігання вилучених речей та документів і їх повернення у встановленому порядку. У випадках незаконного вилучення або порушення порядку зберігання інспектори можуть вживати заходів для відновлення прав власників.

Хоча КУпАП безпосередньо не визначає повноважень інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України, зазначені статті є важливим інструментом у їхній діяльності, оскільки допомагають фіксувати порушення прав людини, забезпечують контроль за діями правоохоронних органів, сприяють запобіганню порушенням. Необхідно зазначити, що діяльність інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України не обмежується лише виявленням адміністративних правопорушень. Вони також здійснюють моніторинг, проводять перевірки, розглядають скарги на порушення прав людини, надають консультації

та вживають інших заходів, спрямованих на забезпечення поваги до прав і свобод людини. Проте знання та вмінє застосування положень КУпАП є важливою складовою їхньої професійної діяльності.

Інспектори дотримання прав людини Національної поліції України, як правило, не є суб'єктами кримінального провадження у розумінні Кримінального процесуального кодексу України⁹⁶ (далі – КПК України) (слідчими, прокурорами, судом тощо). Їхня діяльність спрямована на моніторинг та контроль за дотриманням прав людини насамперед у діяльності органів державної влади, включаючи правоохоронні органи, але поза межами безпосереднього здійснення кримінального провадження. Проте окремі положення КПК України можуть мати значення для діяльності інспекторів у контексті виявлення порушень прав людини під час кримінального провадження та реагування на них. Розглянемо основні статті:

- Стаття 190. Повідомлення про підозру. Ця стаття визначає порядок повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Інспектори дотримання прав людини можуть звертати увагу на дотримання вимог цієї статті, зокрема щодо своєчасності, повноти та зрозумілості повідомлення, а також забезпечення права підозрюваного на захист. Виявлення порушень цих вимог може свідчити про порушення права на справедливий судовий процес.

- Стаття 191. Порядок вручення повідомлення про підозру. Ця стаття встановлює способи вручення повідомлення про підозру. Інспектори можуть контролювати дотримання встановленого порядку, оскільки порушення можуть призвести до обмеження прав підозрюваного на захист.

- Стаття 207. Законне затримання без ухвали слідчого судді, суду. Ця стаття визначає підстави для законного затримання особи без ухвали слідчого судді, суду. Інспектори дотримання прав людини повинні ретельно перевіряти наявність законних підстав для такого затримання, дотримання

⁹⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

строків та процедури затримання, а також забезпечення прав затриманої особи (право на захист, повідомлення родичів тощо). Незаконне затримання є грубим порушенням права на свободу та особисту недоторканність.

– Стаття 208. Затримання уповноваженою службовою особою. Ця стаття регламентує дії уповноваженої службової особи, яка здійснила затримання без ухвали слідчого судді, суду. Інспектори контролюють виконання цими особами обов'язків щодо негайного повідомлення слідчого, прокурора та інформування затриманого про його права.

– Стаття 209. Права затриманої особи. Ця стаття перелічує основні права затриманої особи. Інспектори дотримання прав людини зобов'язані перевіряти, чи роз'яснюються ці права затриманому, чи забезпечується їхнє дотримання на практиці (право на захист, медичну допомогу, конфіденційне побачення з захисником тощо).

– Стаття 210. Обов'язок повідомити про затримання. Ця стаття встановлює обов'язок органів, що здійснили затримання, повідомити про це певних осіб (родичів, захисника тощо). Інспектори контролюють виконання цього обов'язку, оскільки його невиконання може призвести до порушення права на захист та інших прав затриманого.

– Стаття 211. Звільнення незаконно затриманої особи. Ця стаття передбачає обов'язок слідчого, прокурора або суду негайно звільнити незаконно затриману особу. Інспектори, виявивши факт незаконного затримання, можуть інформувати відповідні органи та вимагати негайного звільнення.

– Стаття 212. Місце тримання затриманих осіб. Ця стаття визначає вимоги до місць тримання затриманих осіб. Інспектори можуть здійснювати моніторинг умов тримання, їхньої відповідності стандартам прав людини, зокрема щодо матеріально-побутового забезпечення, медичної допомоги, безпеки тощо.

– Стаття 213. Строк тримання затриманої особи. Ця стаття встановлює максимальні строки тримання особи без ухвали слідчого судді, суду. Інспектори контролюють дотримання цих строків, щоб запобігти свавільному триманню осіб під вартою.

– Стаття 582. Особливості провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території України особою, яка користується дипломатичним імунітетом. Ця стаття визначає особливості кримінального провадження щодо осіб, які мають дипломатичний імунітет. Інспектори дотримання прав людини повинні враховувати ці особливості у своїй діяльності, якщо вона стосується таких осіб, забезпечуючи при цьому повагу до їхнього імунітету та прав потерпілих.

– Пункт 6 частини 1 статті 615. Діяльність органів досудового розслідування та прокурора в умовах воєнного стану. Цей пункт передбачає можливість здійснення обшуку житла чи іншого володіння особи, обшуку особи на підставі постанови прокурора, слідчого за погодженням з прокурором (без ухвали слідчого судді) у разі існування реальної загрози життю чи здоров'ю людей, публічній безпеці, майну. Інспектори дотримання прав людини повинні контролювати обґрунтованість застосування цієї норми в умовах воєнного стану, дотримання прав осіб під час таких слідчих дій та належне документування їх проведення.

Отже, статті КПК України безпосередньо не визначають повноважень інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України. Однак знання та розуміння цих положень є важливими для їхньої діяльності, оскільки вони допомагають виявляти порушення прав людини на стадії досудового розслідування та під час застосування заходів кримінально-процесуального примусу, слугують орієнтиром щодо стандартів поведінки з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, надають підстави для реагування на виявлені порушення шляхом інформування відповідних органів, надання рекомендацій та здійснення інших заходів, спрямованих на відновлення порушених прав.

Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України»⁹⁷ (далі – Дисциплінарний статут) визначає службову дисципліну в Національній поліції України, права та обов'язки поліцейських, порядок застосування

⁹⁷ Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 р. № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29. Ст. 233. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>

та оскарження дисциплінарних стягнень. Хоча цей статут безпосередньо не визначає повноважень інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України, він є важливим елементом правової основи їхньої діяльності у кількох аспектах, а саме:

- встановлює обов'язки поліцейських, серед яких є неухильне дотримання Конституції та законів України, міжнародних договорів, службової дисципліни, а також повага до прав і свобод людини і громадянина (стаття 3). Це є фундаментальним принципом, додержання якого контролюють інспектори з прав людини;

- визначає види дисциплінарних проступків (стаття 12), серед яких можуть бути дії або бездіяльність, що призвели до порушення прав і свобод людини. Інспектори, виявляючи такі факти, можуть ініціювати дисциплінарне провадження;

- вимоги до етичної поведінки поліцейських (хоча детально регулюються іншими нормативно-правовими актами) також корелюють з принципами, закріпленими у Дисциплінарному статуті. Порушення етичних норм часто є підґрунтям для порушень прав людини.

Дисциплінарний статут передбачає порядок проведення службового розслідування (розділ III), яке може бути ініційоване за фактами порушень прав людини з боку поліцейських, виявленими інспекторами. Інспектори можуть брати участь у службових розслідуваннях як особи, які ініціювали розслідування, надавати зібрані ними матеріали та висловлювати свою думку щодо встановлених фактів. Статут визначає види дисциплінарних стягнень (стаття 13), які можуть бути застосовані до поліцейських, винних у порушенні прав людини. Інспектори можуть контролювати адекватність застосованих стягнень тяжкості вчиненого порушення. Порядок оскарження дисциплінарних стягнень (розділ IV) також є важливим з точки зору забезпечення права на справедливий розгляд справи у випадку, якщо поліцейський вважає стягнення необґрунтованим, особливо якщо воно пов'язане з обвинуваченням у порушенні прав людини.

Також варто зазначити, що Дисциплінарний статут є одним із механізмів забезпечення підзвітності поліцейських за їхні дії. Діяльність інспекторів дотримання прав людини

Національної поліції України, спрямована на виявлення та фіксацію порушень, сприяє активізації цього механізму. Інформування керівництва Національної поліції та громадськості про виявлені системні порушення прав людини, які стали наслідком неналежного виконання поліцейськими службових обов'язків, може призвести до вжиття заходів дисциплінарного впливу на винних посадових осіб.

У контексті аналізу підзаконних нормативно-правових актів щодо правових основ діяльності інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України доцільно розглянути Постанову Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію»⁹⁸ (далі – Положення), яка регламентує основні права, завдання, повноваження поліції, з метою організації її діяльності та окреслює сферу компетенції Національної поліції у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Хоча Положення прямо не визначає окремий статус та повноваження інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України, воно створює загальні рамкові умови, які виступають правовою основою для їхньої діяльності, зокрема:

1. Визначення основних завдань та функцій Національної поліції:

- забезпечення прав і свобод людини і громадянина (пункт 3 Положення): Положення підкреслює, що одним із основних завдань Національної поліції є забезпечення охорони прав і свобод людини, протидія злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Діяльність інспекторів дотримання прав людини безпосередньо спрямована на виконання цієї функції, здійснюючи контроль за дотриманням цих прав у діяльності самої поліції;

- взаємодія з громадськістю та органами місцевого самоврядування (пункт 4 Положення): Положення передбачає, що поліція у своїй діяльності співпрацює з населенням, громадськими об'єднаннями та органами місцевого само-

⁹⁸ Про затвердження Положення про Національну поліцію : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text>

врядування. Інспектори дотримання прав людини можуть використовувати цю норму для налагодження контактів з правозахисними організаціями, представниками громадськості та місцевої влади з метою виявлення та реагування на порушення прав людини в поліцейській діяльності;

- забезпечення законності в діяльності поліції (пункт 5 Положення): Положення визначає, що поліція діє на засадах верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини і громадянина. Інспектори дотримання прав людини є одним із механізмів забезпечення цієї законності всередині системи поліції.

2. Організаційна структура Національної поліції:

- положення визначає загальну структуру Національної поліції та її територіальних органів (розділ II). Хоча воно не передбачає обов'язкового створення окремих підрозділів інспекторів дотримання прав людини на кожному рівні, воно створює можливість для їхнього функціонування у складі відповідних структурних підрозділів, відповідальних за контроль за дотриманням прав людини;

- пункт 10 Положення передбачає, що до складу Національної поліції входять, зокрема, апарат центрального органу управління поліції, територіальні органи поліції, заклади, установи та організації, що належать до сфери управління поліції. Інспектори дотримання прав людини можуть бути штатними працівниками одного з цих елементів структури.

3. Загальні обов'язки та права поліцейських:

- Положення, посиляючись на Закон України «Про Національну поліцію», визначає загальні обов'язки та права поліцейських (розділ III). Серед обов'язків є неухильне дотримання Конституції та законів України, міжнародних договорів, службової дисципліни, а також повага та забезпечення прав і свобод людини (пункт 16). Інспектори дотримання прав людини контролюють виконання цих обов'язків іншими поліцейськими;

- права поліцейських (пункт 17) повинні здійснюватися з урахуванням необхідності забезпечення прав і свобод людини. Інспектори дотримання прав людини можуть втручатися у випадках, коли реалізація прав поліцейських призводить до порушення прав інших осіб.

4. Контроль за діяльністю поліції та відповідальність поліцейських:

– розділ VII Положення визначає порядок контролю за діяльністю поліції та відповідальність поліцейських. Одним із видів контролю є контроль з боку Міністерства внутрішніх справ України, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також громадськості. Інспектори дотримання прав людини, будучи внутрішнім механізмом контролю, сприяють забезпеченню законності та дотримання прав людини в діяльності поліції, що є предметом зовнішнього контролю;

– пункт 71 Положення передбачає, що поліцейські несуть відповідальність відповідно до закону за протиправні рішення, дії чи бездіяльність під час виконання службових обов'язків. Інспектори дотримання прав людини, виявляючи такі протиправні дії, можуть ініціювати службові розслідування та притягнення винних до відповідальності.

5. Взаємодія з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини.

Хоча Положення прямо не згадує інспекторів дотримання прав людини, воно створює підґрунтя для їхньої взаємодії з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини (Омбудсменом). Забезпечення прав людини є спільною метою поліції та Омбудсмена, і інспектори дотримання прав людини можуть бути ланкою у цій взаємодії, надаючи інформацію, сприяючи розгляду звернень та виконанню рекомендацій Омбудсмена.

Узагальнюючи вище наведене, можна зробити висновок, що Постанова Кабінету Міністрів України № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» є важливою складовою правової основи діяльності інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України. Вона визначає загальні принципи діяльності поліції, її завдання та функції, наголошуючи на пріоритетності забезпечення прав і свобод людини. Положення створює організаційні можливості для функціонування інституту інспекторів дотримання прав людини у складі Національної поліції та закладає основу для контролю за дотриманням прав людини в її діяльності. Положення є стратегічним документом,

який легітимізує та обґрунтовує їхню діяльність у системі Національної поліції України.

Стає зрозумілим, що цей перелік нормативно-правових актів не є вичерпним, оскільки існує значна кількість нормативно-правових актів, зокрема відомчих, які врегульовують питання правових основ діяльності інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України. З огляду на велику кількість відомчих нормативно-правових актів вважаємо за доцільне поділити їх на:

1) нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України (постанови Кабінету Міністрів України): «Про затвердження Положення про Національну поліцію», «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Національної поліції», «Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою», «Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань» та ін.;

2) акти, які закріплюють порядок утворення, завдання, повноваження інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України:

а) накази МВС України: № 1561 від 18.12.2003 «Про затвердження Положення про кімнати для проведення слідчих дій та інших заходів в органах і підрозділах внутрішніх справ України», № 1177 від 10.10.2004 «Про затвердження Положення про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх справ України», № 1376 від 06.11.2015 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції», № 440 від 23.05.2017 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України»; № 676 від 03.08.2017 «Про затвердження Положення про інформаційно-комунікаційну систему «Інформаційний

портал Національної поліції України», № 1026 від 18.12.2018 «Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису», № 100 від 08.02.2019 «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події», № 357 від 27.04.2020 «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України», № 777 від 25.09.2023 «Про організацію діяльності ізоляторів тимчасового тримання Національної поліції України», № 699 від 16.10.2024 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України», № 412 від 17.06.2024 «Про внесення змін до Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»», № 117 від 26.02.2024 «Про затвердження Змін до Інструкції з організації діяльності чергової служби в Національній поліції України» та ін.

Важливим нормативно-правовим актом, якому потрібно приділити особливу увагу, є Наказ МВС України № 699 від 16 жовтня 2024 року «Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України»⁹⁹. Документ визначає порядок роботи спеціальних підрозділів, відповідальних за дотримання прав людини в поліції, особливо щодо затриманих осіб. Інструкція складається з 6 розділів та визначає загальні положення, завдання та функції підрозділів, планування та аналітичну роботу, порядок забезпечення прав людини, моніторинг дотримання прав затриманих, взаємодію з іншими

⁹⁹ Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ МВС України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

органами влади та громадськістю. Виділяючи ключові положення Інструкції, необхідно зазначити, що вона регламентує:

- створення спеціальних підрозділів дотримання прав людини на всіх рівнях – від центрального апарату до територіальних відділів поліції;
- детальну регламентацію порядку моніторингу дотримання прав затриманих осіб;
- обов’язкову фіксацію всіх дій із затриманими в системі «Custody Records»;
- негайне реагування на будь-які порушення прав людини з боку поліцейських;
- взаємодію з іншими органами влади та громадськістю для забезпечення прав людини;

б) накази Національної поліції України: № 311 від 24.05.2022 «Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», № 948 від 30.12.2022 «Про запровадження форм звітності щодо ефективності поліцейської діяльності, спрямованої на протидію злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку» та ін.;

3) спільні відомчі накази центральних органів виконавчої влади: Наказ Міністерства охорони здоров’я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України від 05.09.2012 № 692/775/1311/5 «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров’я, територіальних органів внутрішніх справ, установ виконання покарань і слідчих ізоляторів у частині забезпечення наступності диспансерного спостереження за ВІЛ-позитивними особами, здійснення клініко-лабораторного моніторингу за перебігом хвороби та проведення антиретровірусної терапії», Наказ Міністерства охорони здоров’я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Державної служби України з контролю за наркотиками від 22.10.2012 № 821 /937/1549/5/156 «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров’я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії», Наказ Міністерства внутрішніх справ

України та Міністерства охорони здоров'я України від 06.07.2016 № 612/679 «Про порядок обліку фактів звернення та доставлення до закладів охорони здоров'я осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень кримінального характеру та інформування про такі випадки органів і підрозділів поліції», Наказ Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції України від 01.10.2018 № 806/3105/5 «Про затвердження Інструкції про заходи щодо дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час досудового розслідування» та ін.

Розглянутий нами перелік нормативно-правових актів, що регулюють правові основи діяльності інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України, не є вичерпним. Варто підкреслити, що не всі з перелічених нормативно-правових актів відповідають сучасному розвитку права, деякі їхні положення потребують широкого обговорення щодо вдосконалення законодавства та реформування.

У підсумку слід підсумувати, що нормативно-правове регулювання діяльності інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України здійснюється за допомогою великої кількості нормативно-правових актів різної юридичної сили. Разом із тим, незважаючи на широке нормативне підґрунтя, у зазначеній сфері залишається чимало проблем, однак Національна поліція України, зокрема інспектори дотримання прав людини, постійно працюють над покращенням умов у підрозділах поліції, забезпечують належні умови утримання затриманих та впроваджують сучасні технології для захисту прав громадян.

Забезпечення дотримання прав і свобод людини в діяльності поліції являє собою комплекс заходів, спрямованих на підвищення правової свідомості та правової культури населення, сприяння реалізації прав і свобод людини, запобігання порушенню прав і свобод людини в діяльності поліції, виявлення та припинення таких порушень, недопущення фактів катування, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження поліцейськими, дотримання прав затриманих, розслідування фактів порушення поліцейськими

прав затриманих, а також застосування ними заходів примусу під час виконання службових обов'язків¹⁰⁰.

Таким чином, доречно стверджувати, що в Україні поступово утверджуються нові спеціальні принципи діяльності Національної поліції, які становлять засадничі умови взаємовідносин між громадянином та державою. У зв'язку з цим діяльність інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України має ґрунтуватися на системі принципів, процесуально-правових правил, які прямо чи побічно спрямовані для забезпечення дотримання прав людини. Водночас з урахуванням висловлених у сучасних наукових доробках позицій щодо забезпечення дотримання прав людини в правоохоронній діяльності можна констатувати, що відбувається поступове налагодження нормативно-правової основи щодо забезпечення дотримання прав людини під час виконання Національною поліцією України своїх завдань.

2.2. Основні завдання та особливості роботи інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України

Життя в умовах безперервного збройного конфлікту та воєнного стану поставило перед Українською державою нові виклики. Тотальна девальвація людського життя, основних прав і свобод людини, яку яскраво продемонструвала ворожа країна, вимагає переоцінки змісту людського розвитку та спонукає до пошуку першопричини такої жорстокої нелюдської поведінки.

Сучасний етап реформування органів Національної поліції характеризується тенденцією щодо оновлення підходів до організації діяльності поліції, створенням нових органів та підрозділів поліції. У рамках такого реформування першочергова увага приділяється створенню належних умов для забезпечення дотримання прав і свобод громадян в діяльності поліцейських, недопущення випадків насильства, насамперед із боку поліцейських, недопущення

¹⁰⁰ Меженний Я. Е. Стан нормативно-правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 506.

необґрунтованих звинувачень поліцейських у перевищенні наданих їм повноважень. Тобто сьогодні особливої уваги потребує вирішення питання щодо забезпечення прав і свобод тих осіб, що звернулися до відділу поліції по допомогу, і тих, що безпосередньо перебувають у відділах поліції в як затримані особи, а також прав поліцейських, які виконують покладені на них завдання¹⁰¹.

Тому актуальним залишається пошук пріоритетних напрямків удосконалення організації та діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України з урахуванням основних європейських принципів і стандартів у сфері прав та свобод людини.

Відповідно до Наказу МВС України від 16.10.2024 № 699 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України»¹⁰², на підрозділи дотримання прав людини Національної поліції України або окремих інспекторів дотримання прав людини покладаються такі завдання:

1) участь у реалізації державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави;

2) запобігання порушенням прав і свобод людини в діяльності поліції, виявлення та припинення таких порушень, ужиття належних заходів реагування;

3) забезпечення дотримання прав затриманих;

4) виявлення чинників, що негативно впливають на стан дотримання прав і свобод людини в діяльності поліції, здійснення аналізу причин та умов їх виникнення, ужиття в межах компетенції заходів щодо їх усунення, у тому числі шляхом надання пропозицій і рекомендацій керівнику органу (підрозділу) поліції;

¹⁰¹ Безпалова О. І. Особливості підготовки інспекторів із дотримання прав людини в Харківському Національному університеті внутрішніх справ. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України. Харків, 2021. С. 21. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10605>

¹⁰² Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ МВС України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

5) сприяння особам, які звернулися до органів (підрозділів) поліції, у реалізації їхніх прав і свобод;

6) організація та здійснення взаємодії з органами правопорядку й іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями з питань забезпечення дотримання прав і свобод людини в діяльності поліції.

На підрозділи дотримання прав людини чи на їхніх окремих інспекторів можуть бути покладені інші завдання, визначені законодавством, щодо забезпечення дотримання прав і свобод людини в діяльності поліції та сприяння їх реалізації.

Відповідно до покладених завдань підрозділи дотримання прав людини / їх окремі інспектори здійснюють, зокрема:

1) інформування керівника центрального органу управління поліції (далі – ЦОУП), головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі (далі – ГУНП) про виявлені випадки порушення прав і свобод людини в діяльності територіальних (відокремлених) підрозділів (далі – ТВП) й ізоляторів тимчасового тримання (далі – ІТТ);

2) запобігання, виявлення та припинення фактів учинення, сприяння, підбурювання чи терпимого ставлення поліцейських до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;

3) здійснення моніторингу дотримання поліцейськими прав затриманих осіб та вжиття за фактами виявлених порушень заходів реагування;

4) формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» системи «Інформаційний портал Національної поліції України» (далі – ІП «Custody Records» ІКС «ІППП»), облік інформації щодо фіксації дій із затриманими особами;

5) проведення перевірок стану службової діяльності органів (підрозділів) поліції та підрозділів дотримання прав людини нижчого рівня стосовно дотримання прав і свобод людини та надання їм практичної допомоги, пропозицій та рекомендацій щодо вжиття необхідних заходів реагування, ініціювання проведення службових розслідувань;

6) моніторинг інформації в ІП «Custody Records» ІКС ІПНП та перегляд інформації з приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, що застосовуються поліцейськими органів (підрозділів) поліції під час перебування затриманого під контролем поліції, з метою виявлення порушень прав затриманих осіб поліцейськими, організація оперативного реагування на виявлені порушення;

7) контроль використання ІП «Custody Records» ІКС ІПНП та реагування на порушення встановленого порядку;

8) вивчення уповноваженим підрозділом ЦОУП та уповноваженим підрозділом ГУНП повноти проведення органами (підрозділами) поліції службових розслідувань, призначених за фактами порушення поліцейськими прав затриманих осіб та застосування поліцейськими заходів примусу під час виконання службових обов'язків, проведення аналізу вжитих керівниками за результатами таких розслідувань заходів дисциплінарного впливу;

9) проведення роз'яснювальної роботи з особами, які звернулися до органу (підрозділу) поліції, з метою сприяння в реалізації їхніх прав і свобод шляхом надання довідкової інформації про компетенцію, місце розташування, контактні дані, режим роботи та інших наявних відомостей щодо органів, установ чи організацій, до повноважень яких віднесено розгляд питання, що порушується особою;

10) налагодження співпраці органів (підрозділів) поліції з органами правопорядку й іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями з питань забезпечення дотримання прав і свобод людини в діяльності поліції;

11) розроблення та внесення на розгляд керівнику органу (підрозділу) поліції пропозицій щодо вдосконалення, скасування або введення нових форм ведення документації та звітності з питань дотримання прав і свобод людини в діяльності поліції¹⁰³.

¹⁰³ Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ МВС України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

Отже, метою діяльності підрозділів дотримання прав людини є реалізація державної політики у сферах дотримання прав людини під час надання поліцейських послуг.

Робочі місця працівників уповноважених підрозділів ТВП та ГУНП, а також окремих інспекторів дотримання прав людини розташовуються на першому поверсі підрозділу поліції та облаштовуються засобами відеоспостереження, автоматизованими робочими місцями з відповідним програмним забезпеченням та іншим обладнанням, необхідним для виконання завдань і здійснення функцій, покладених на них.

Працівники уповноважених підрозділів ТВП / окремі інспектори чергової зміни несуть службу в єдиному однострої, зі службовим посвідченням, спеціальним жетоном і табельною вогнепальною зброєю.

Заходи щодо організації діяльності інспекторів дотримання прав людини визначаються у планах роботи відповідного органу (підрозділу) поліції з урахуванням вимог до планів роботи відповідного підрозділу.

План роботи на наступний період розробляється з урахуванням результатів виконання плану за попередній період і за необхідності повинен містити незавершені чи перенесені за строками виконання заходи, відповідати визначеним завданням діяльності підрозділів дотримання прав людини.

У плані роботи уповноваженого підрозділу ТВП повинні враховуватися заходи, передбачені планами уповноваженого підрозділу ГУНП, спільними проектами, програмами роботи з громадськістю для задоволення потреб населення, а також стан дотримання прав і свобод людини в діяльності поліції. Плани роботи підрозділів дотримання прав людини розробляються керівниками цих підрозділів на півріччя поточного року та затверджуються керівниками органів (підрозділів) поліції.

Звіт про результати виконання плану роботи уповноважений підрозділ ТВП / окремий інспектор дотримання прав людини готує щомісяця до 5 числа наступного періоду в трьох примірниках, перший з яких надсилається до уповноваженого підрозділу ГУНП, другий передається керівнику органу (підрозділу) поліції, третій залишається в уповноваженому підрозділі ТВП / окремого інспектора дотримання прав людини, яким складено звіт.

За результатами вивчення звітів уповноважених підрозділів ТВП / окремих інспекторів дотримання прав людини уповноважений підрозділ ГУНП готує щомісяця до 10 числа наступного періоду узагальнюючий звіт про результати виконання планів роботи, які надсилаються до уповноваженого підрозділу ЦОУП. За результатами вивчення узагальнюючих звітів про результати виконання планів роботи уповноважений підрозділ ЦОУП готує підсумковий звіт та надсилає його своєму керівнику¹⁰⁴.

На думку К. І. Шаповалової, пріоритетними напрямками діяльності підрозділів дотримання прав людини є: 1) гендерна рівність і недискримінація; 2) безбар'єрність та інклюзивність; 3) психологічне забезпечення; 4) протидія домашньому та гендерно зумовленому насильству; 5) впровадження системи «Custody Records». Кожен із цих напрямків потребує реформування правового регулювання, враховуючи сучасні виклики та європейські стандарти, щоб забезпечити ефективну роботу поліції і захист прав людини¹⁰⁵.

У діяльності інспекторів дотримання прав людини до заходів, спрямованих на запобігання порушенню прав і свобод людини в поліції, виявлення та припинення таких порушень, зокрема, належать:

- навчально-освітні заходи;
- проведення перевірок і моніторингів стану дотримання прав і свобод людини в органах (підрозділах) поліції, надання їм практичної та методичної допомоги;
- ознайомлення з документами органів (підрозділів) поліції, у тому числі з тими, що містять службову інформацію, з метою виявлення та вивчення фактів, що призвели до порушення прав і свобод людини в діяльності поліції;

¹⁰⁴ Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ МВС України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

¹⁰⁵ Шаповалова К. І. Трансформація адміністративно-правового статусу Управління дотримання прав людини Національної поліції України в умовах воєнного стану: виклики та перспективи розвитку. *Актуальні питання розвитку правової системи в сучасній Україні* : Міжнародна наук.-практ. конференція / Науково-дослідний інститут публічного права (4 лют. 2025 р.). Львів–Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 250–251.

– участь у проведенні інструктажів добових нарядів та нарядів, які заступають на службу;

– моніторинг зареєстрованих у системі «ІПНП» скарг на дії поліцейських щодо застосування ними заходів примусу;

– перегляд інформації з технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, які застосовуються поліцейськими органу (підрозділу) поліції під час перебування затриманого під контролем поліції;

– обстеження службових приміщень ТВП та службових транспортних засобів у складі комісії з метою виявлення і вилучення сторонніх предметів, які можуть бути використані для здійснення будь-яких форм жорстокого поводження з людиною;

– ініціювання проведення службового розслідування¹⁰⁶.

Працівники підрозділів дотримання прав людини / їх окремі інспектори у разі виявлення факту катування, жорстокого або нелюдського ставлення до затриманої особи під час спостереження за допомогою стаціонарної системи технічних приладів і технічних засобів фото- і кінозйомки, відеозапису за діями, які проводяться зі затриманим у приміщенні ТВП / ІТТ, негайно вживають заходів щодо його припинення шляхом висунення усної вимоги до особи, яка вчиняє протиправні дії, припинити їх, залишити місце вчинення правопорушення, та обмеження доступу до місця перебування затриманого. У разі невиконання зазначених вимог з метою недопущення негативних наслідків для затриманого та припинення правопорушення працівник підрозділів дотримання прав людини / їх окремих інспектор застосовує фізичну силу в порядку, передбаченому законом.

Після припинення правопорушення працівники підрозділів дотримання прав людини / окремі інспектори негайно повідомляють про цю подію за єдиним телефонним номером «112» служби екстреної допомоги населенню,

¹⁰⁶ Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ МВС України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

доповідають керівнику органу (підрозділу) поліції для ініціювання та проведення службового розслідування, а також письмово повідомляють відповідний орган прокуратури та територіальне управління Державного бюро розслідувань.

Про кожне затримання поліцейський, який його здійснив, невідкладно повідомляє, зокрема, за допомогою технічних засобів електронних комунікацій працівника підрозділу дотримання прав людини / окремого інспектора органу (підрозділу) поліції, найближчого до місця фактичного затримання, здійснює первинне створення запису в ІП «Custody Records» ІКС ІПНП на планшетному пристрої та доставлення затриманого до зазначеного органу (підрозділу) поліції з обов'язковим застосуванням технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису під час перебування затриманого під контролем поліції.

При доставленні до органу (підрозділу) поліції затриманого чи надходженні інформації про здійснення поліцейським затримання на території обслуговування зазначеного органу (підрозділу) поліції оперативний черговий негайно повідомляє про це відповідальну особу.

Після доставлення затриманого до органу (підрозділу) поліції та внесення оперативним черговим відповідних даних до ІП «Custody Records» ІКС ІПНП працівник підрозділу дотримання прав людини / окремих інспектор здійснює реєстрацію затриманого в ІП «Custody Records» ІКС ІПНП відповідно до наданого рівня доступу, а в разі відсутності такої технічної можливості – фіксацію відповідних відомостей у паперовій формі, визначеній уповноваженим підрозділом ЦОУП, із застосуванням технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису¹⁰⁷.

Відповідальна особа здійснює, зокрема:

– опитування поліцейського чи іншої уповноваженої особи, яка здійснила затримання, про обставини затримання, застосування заходів примусу, проведення особистого

¹⁰⁷ Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ МВС України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

обшуку та вилучення майна, повідомлення затриманого про підстави затримання та його права, стан здоров'я затриманого, перебування на обліку для надання антиретровірусної та замісної підтримувальної терапії в закладах охорони здоров'я, потребу в наданні медичної допомоги, наявність у затриманого рідних, близьких осіб, які перебувають у безпорадному стані, наявність у затриманого заяв, скарг щодо підстав, часу та місця затримання;

- повідомлення затриманого щодо підстав затримання, роз'яснення прав та обов'язків затриманого (із врученням пам'ятки про процесуальні права та обов'язки затриманого у друкованому вигляді) в разі нездійснення цього поліцейським або іншою уповноваженою службовою особою, яка здійснила затримання;

- перевірку надання затриманому можливості негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за власним вибором або здійснення такого повідомлення самостійно уповноваженою службовою особою, яка здійснила затримання, за наявності підстав, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України. У разі нездійснення такого повідомлення здійснює його самостійно;

- перевірку здійснення негайного повідомлення родичів про місце перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, а також на її прохання – власника відповідного підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган. У разі нездійснення такого повідомлення здійснює його самостійно;

- у разі затримання неповнолітньої особи негайне повідомлення про цей факт його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, органу опіки та піклування, якщо цього не здійснив поліцейський або інша уповноважена службова особа, яка здійснила затримання;

- моніторинг затримання неповнолітньої особи за підозрою або обвинуваченням у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину відповідно до положень частини другої статті 492 Кримінального процесуального кодексу України¹⁰⁸;

¹⁰⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI.
URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print15210265>

– фіксацію відомостей про повідомлення центру з надання безоплатної правничої допомоги та результатів надання правничої допомоги затриманому, а також випадків неприбуття або несвоєчасного прибуття адвоката;

– забезпечення невідкладного надання належної медичної допомоги медичним працівником, фіксацію ним будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого. До складу осіб, які надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, яка має право на зайняття медичною діяльністю;

– забезпечення належного поведіння із затриманим шляхом нагляду за проведенням усіх дій з ним у відповідно обладнаних кімнатах органу (підрозділу) поліції (кімнаті очікування, кімнаті для проведення інтерв'ювання, кімнаті для конфіденційного побачення затриманого із захисником, кімнаті для проведення слідчих дій або інших приміщеннях, визначених керівником органу (підрозділу) поліції в установленому законодавством порядку) та спостереження за такими діями за допомогою стаціонарної системи технічних приладів і технічних засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;

– фіксацію всіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій;

– звільнення затриманого, який перебуває у ТВП або ІТТ, негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого статтею 211 Кримінального процесуального кодексу України¹⁰⁹. Про факт звільнення затриманого інформує оперативного чергового для внесення відповідних даних до ІП «Custody Records» ІКС ІПНП. Після звільнення затриманого невідкладно повідомляє письмовим рапортом про цей факт керівника ТВП / ІТТ або особу, яка виконує його обов'язки;

– звільнення особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, яка перебуває в ТВП або ІТТ, негайно після спливу строку, передбаченого статтею 263

¹⁰⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI.
URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print15210265>

Кодексу України про адміністративні правопорушення¹¹⁰. Про факт звільнення особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, інформує оперативного чергового для внесення відповідних даних до ІП «Custody Records» ІКС ІПНП. Після звільнення особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, невідкладно повідомляє письмовим рапортом про такий факт керівника ТВП / ІТТ або особу, яка виконує його обов'язки.

У разі повідомлення затриманим про наявність у нього рідних, близьких осіб, які перебувають у безпорадному стані у зв'язку з його затриманням, відповідальна особа негайно повідомляє про такий факт за єдиним телефонним номером «112» служби екстреної допомоги населенню для вжиття визначених законодавством заходів реагування.

У разі самостійного виявлення або повідомлення затриманим про порушення його прав, наявності тілесних ушкоджень, спричинених поліцейськими, фактів катування, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання відповідальна особа негайно повідомляє про цю подію за єдиним телефонним номером «112» служби екстреної допомоги населенню, доповідає керівнику органу (підрозділу) поліції, а також письмово повідомляє відповідний орган прокуратури та територіальне управління Державного бюро розслідувань.

За наявності повідомлення затриманим про його участь у замісній підтримувальній або антиретровірусній терапії в закладах охорони здоров'я відповідальна особа негайно інформує в усній формі про це оперативного чергового органу (підрозділу) поліції для вжиття заходів, передбачених Порядком взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії, затвердженим Наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Державної

¹¹⁰ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

служби України з контролю за наркотиками від 22 жовтня 2012 року № 821/937/1549/5/156¹¹¹, та Порядком взаємодії закладів охорони здоров'я, територіальних органів внутрішніх справ, установ виконання покарань і слідчих ізоляторів у частині забезпечення наступності диспансерного спостереження за ВІЛ-позитивними особами, здійснення клініко-лабораторного моніторингу за перебігом хвороби та проведення антиретровірусної терапії, затвердженим Наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України від 5 вересня 2012 року № 692/775/1311/5¹¹².

У всіх випадках виявлення порушення прав затриманих поліцейськими під час виконання службових обов'язків відповідальна особа ініціює перед керівником органу (підрозділу) поліції проведення службового розслідування¹¹³.

Отже, відповідальні за перебування затриманих здійснюють постійний контроль за дотриманням іншими службовими особами прав затриманого, цілодобовий контроль за забезпеченням захисту конституційних прав громадян та електронну фіксацію всіх дій із затриманим в ІП «Custody Records» ІКС ІПНП. Роль і завдання інспектора дотримання прав

¹¹¹ Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замислої підтримувальної терапії : Наказ Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Державної служби України з контролю за наркотиками від 22.10.2012 р. № 821/937/1549/5/156. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1868-12#Text>

¹¹² Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, територіальних органів внутрішніх справ, установ виконання покарань і слідчих ізоляторів у частині забезпечення наступності диспансерного спостереження за ВІЛ-позитивними особами, здійснення клініко-лабораторного моніторингу за перебігом хвороби та проведення антиретровірусної терапії : Наказ Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України від 05.09.2012 р. № 692/775/1311/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1615-12#Text>

¹¹³ Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

людини це стандарти захисту прав людини як національні, так і міжнародні, безпекові питання щодо поліцейського і затриманої особи, питання балансу приватності і безпеки, робота з чутливими даними, передусім це інформація медичного характеру (наприклад, перебування особи на антиретровірусній чи замісній підтримувальній терапії), але також може бути особиста інформація, з приватного життя людини, яка не може бути розголошена.

Діяльність підрозділів дотримання прав людини / окремих інспекторів щодо питань забезпечення дотримання прав і свобод людини в діяльності поліції здійснюється у взаємодії з органами правопорядку й іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями.

Завданнями взаємодії підрозділів дотримання прав людини / окремих інспекторів дотримання прав людини з іншими суб'єктами є:

а) підвищення авторитету та рівня довіри населення до поліції; створення позитивного іміджу поліції як органу правопорядку;

б) налагодження ефективних взаємовідносин та комунікації між поліцією та іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями;

в) виявлення та усунення проблем, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод людини, зокрема затриманих, у діяльності поліції.

Взаємодія підрозділів дотримання прав людини / окремих інспекторів дотримання прав людини із органами правопорядку й іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями здійснюється за такими напрямками:

1) проведення практичних заходів, спрямованих на покращення стану забезпечення прав і свобод людини, запобігання фактам їх порушень у діяльності поліції;

2) проведення навчально-освітніх заходів з питань забезпечення прав і свобод людини в діяльності поліції;

3) підготовка та реалізація в межах компетенції проєктів та програм у сфері охорони прав і свобод людини в діяльності поліції;

4) обмін інформацією та досвідом роботи з виявлення та запобігання проявам жорстокого поводження з людиною, порушення прав затриманих, неправомірного обмеження прав і свобод людини в діяльності поліції;

5) упровадження нових принципів, форм, методів та засобів діяльності поліції щодо забезпечення дотримання прав і свобод людини¹¹⁴.

Взаємодія підрозділів дотримання прав людини / окремих інспекторів дотримання прав людини з іншими суб'єктами є системним та спрямованим на реалізацію спільних цілей процесом, який передбачає взаєморозуміння, співпрацю та обмін інформацією з метою досягнення спільних завдань, запобігання правопорушенням, розбудову довіри між правоохоронними органами та громадою, а також реалізацію спільних проєктів та ініціатив для поліпшення стану правопорядку та якості життя у суспільстві.

2.3. Запровадження інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» у діяльність поліцейських підрозділів

Задля подолання негативної тенденції щодо систематичного програшу Україною справ у Європейському суді з прав людини, вирішення проблемних питань, які неодноразово зазначалися у звітах Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню¹¹⁵, маючи на меті

¹¹⁴ Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

¹¹⁵ Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. *Збірка договорів Ради Європи*. Київ, 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068/card6#Public

забезпечення гарантії базових прав затриманих осіб та унеможливлення безпідставних звинувачень поліцейських, починаючи з грудня 2017 року, Національна поліція України розпочала процес упровадження в свою діяльність абсолютно нової системи обліку всіх дій щодо затриманих осіб – системи «Custody Records».

Спочатку вказана система функціонувала як пілотний безпековий проєкт «Custody Records», що базувався на міжнародному досвіді та практичних потребах українського законодавства в ефективному механізмі захисту прав людини. Однак після апробації він довів свою ефективність, тому почав активно впроваджуватися по всій території України на базі спеціально розробленої для цього інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України».

24 травня 2022 року Міністерство внутрішніх справ України видало Інструкцію з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»¹¹⁶, яка розпочала нормативне регулювання окремих частин цієї системи, а саме визначила основні завдання, призначення, формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», обліку інформації щодо фіксації дій зі затриманими особами.

За змістом ідеться про перший нормативно-правовий акт, яким унормовано діяльність системи фіксації всіх дій щодо затриманої особи, та впроваджено деякі новели, наприклад, об'єднання інформації про затриманих осіб з моменту їх фактичного затримання в єдиному інформаційному просторі з використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного та комунікаційного обладнання, здійснення опитування затриманої особи та поліцейського,

¹¹⁶ Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ Національної поліції України від 24.05.2022 р. № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text>

який здійснив затримання, щодо обставин та підстав затримання, а також фіксації всіх дій зі затриманою особою під час її перебування в органі (підрозділі) поліції, запровадження автоматизованого формування витягу з електронної картки затримання за формою.

Інформаційна підсистема «Custody Records» є частиною інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»¹¹⁷, і таким чином, входить у єдину систему баз (банків) даних МВС України.

Формування інформаційної підсистеми «Custody Records» здійснюється уповноваженою посадовою особою органу (підрозділу) поліції за допомогою програмно-технічних засобів системи «ІПНП» з дотриманням вимог законодавства у сферах електронного документообігу та електронних довірчих послуг шляхом створення електронної картки затримання уповноваженою посадовою особою, яка здійснює наповнення цієї картки, що складається з таких розділів:

- 1) затримання та перебування затриманої особи в органі (підрозділі) поліції;

- 2) доставлення та перебування затриманої особи в ізоляторах тимчасового тримання.

Спочатку в систему уповноважена особа вносить відомості про: реєстрацію факту затримання (реєстраційний номер ІП «Custody Records» ІКС ІПНП», дата, час створення картки, час фактичного затримання, підстава, опис обставин, місце затримання (адреса та/або географічні координати)); поліцейського, який здійснив затримання; повідомлення третіх осіб про затримання; інформування регіонального центру БПД і час прибуття адвоката тощо.

Також Інструкція передбачає, що в інформаційну підсистему вносяться результати інтерв'ю (опитування) затриманої особи, а саме:

- опитування поліцейського (фіксуються відповіді поліцейського на питання щодо обставин затримання особи,

¹¹⁷ Про затвердження Положення про інформаційно-комунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України»: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.08.2017 р. № 676. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17#Text>

застосування відеофіксації, повідомлення третіх осіб про факт затримання, повідомлення про права затриманій особі, вилучені предмети тощо);

– опитування затриманої особи (фіксуються відповіді на питання затриманої особи стосовно уточнення персональних даних затриманої особи (прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), дата народження, місце народження, громадянство, необхідність участі перекладача, серія (за наявності) та номер паспорта, орган, що його видав), місця роботи, невідкладних зобов'язань, обставин затримання (пояснення особи щодо обставин затримання, застосування заходів примусу, вилучені предмети, повідомлення про права), зауважень, скарг, клопотань, повідомлення третіх осіб про факт затримання, стану здоров'я затриманої особи, а також інші питання, які необхідні для забезпечення гарантованих Конституцією та законами України прав)¹¹⁸.

Важливим з позиції дотримання права на приватність (захист персональних даних, конфіденційність інформації тощо) є розподіл користувачів інформаційної підсистеми на три категорії з метою визначення відповідного рівня доступу до інформації:

1) поліцейський, який фактично затримав особу, має право первинного створення запису в ІП «Custody Records» ІКС ІПНП на планшетному пристрої, доповнювати електронну картку затримання, яку він зберіг у цій підсистемі, крім реквізитів первинного збереження (прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), місце народження, стать). Строк дозволеного доповнення електронної картки затримання з планшетного пристрою складає 1 годину з моменту створення запису в системі;

2) старший інспектор-черговий (інспектор-черговий), помічник чергового чергової частини територіального (відокремленого) підрозділу ГУНП, що мають право доповнення первинно створеного запису необхідною інформацією;

¹¹⁸ Крапивін Є. Custody records: система фіксації всіх дій щодо затриманої особи – стан нормативного регулювання. 2022. URL: <https://justtalk.com.ua/post/custody-records-sistema-fiksatsii-vsih-dij-schodo-zatrimanoi-osobi-stan-normativnogo-regulyuvannya>

інспектор (старший інспектор), заступник начальника відділу (сектору), начальник відділу (сектору) дотримання прав людини територіального (відокремленого) підрозділу ГУНП, які відповідальні за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих, що мають право первинного створення запису та доповнення його необхідною інформацією, строк дозволеного редагування інформації про затримання для яких становить до 24 годин з моменту первинного створення запису в системі;

3) інспектор (старший інспектор) дотримання прав людини в ізоляторах тимчасового тримання, який відповідальний за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих¹¹⁹.

Таким чином, Інструкція з формування та ведення ІП «Custody Records» ІКС ІПНП¹²⁰ регулює питання обліку всіх дій щодо затриманої особи, а також передбачає внесення відомостей за результатами опитування затриманих осіб і поліцейських, які їх затримали.

Через новизну впровадження системи «Custody Records» в діяльності поліції як явища українські дослідження щодо порядку впровадження, законодавчого забезпечення, ефективності функціонування цієї системи носять переважно спорадичний публіцистично-просвітницький характер (що, втім, є вельми важливим для України, яка перебуває в процесі докорінного оновлення своїх правозахисних інституцій та системи правосуддя). Тому аналітичні матеріали щодо запровадження та функціонування системи здебільшого зосереджені на її правовій сутності. Значні зусилля з популяризації системи «Custody Records» належать Управлінню дотримання прав людини Департаменту головної інспекції

¹¹⁹ Про внесення змін до Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС України від 17.06.2024 р. № 412. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-24#Text>

¹²⁰ Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ Національної поліції України від 24.05.2022 р. № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text>

та дотримання прав людини Національної поліції України, Українській фундації правової допомоги та Експертному Центру з прав людини, фонду «Відродження», Офісу Генерального прокурора, Українській Гельсинській спілці з прав людини, членам Європейського комітету з питань запобігання катуванням, громадським правозахисним організаціям.

Зі суто соціально-філософської та філософсько-правової точок зору існування системи «Custody Records» в Україні допоки активно не вивчалось. Через інноваційність явища та достатньо обмежену кількість емпіричних досліджень і безпосередніх спостережень в Україні ґрунтовних філософсько-правових аналізів системи допоки не здійснювалось¹²¹.

Обов'язковими складовими системи «Custody Records» є:

- інспектор дотримання прав людини, який фіксує всі дії зі затриманою особою та відповідальний за дотримання її прав;
- електронна база (ІП «Custody Records» ІКС ІПП), де відбувається фіксація всіх дій щодо затриманої особи, що зводить можливість викривлення даних до мінімуму;
- система цілодобового відеонагляду за принципом «без сліпих зон» у підрозділах поліції, ІТТ та спецавто;
- зонування приміщень, що полягає у забезпеченні інфраструктурних умов у підрозділі поліції (вичерпний перелік необхідних приміщень, де здійснюється робота зі затриманими та доставленими особами);
- дистанційний зовнішній контроль з боку уповноважених посадових осіб.

Система «Custody Records» – проєкт, призначений для гарантування безпеки прав затриманих та поліцейських шляхом електронної фіксації інформації про всі дії щодо осіб, які перебувають під контролем поліції з моменту фактичного затримання і до поміщення до слідчого ізолятора або звільнення з-під варти. В основу інформаційної підсистеми «Custody Records» покладено сервісно-орієнтований підхід управління процесами для зменшення навантаження на поліцейських,

¹²¹ Стояцька Г. М. Запровадження та функціонування Custody Records в Україні: Філософський аналіз правового потенціалу. *Перспективи : соціально-політичний журнал*. 2022. № 1. С. 103.

що дасть їм змогу належно виконувати роботу із затриманими або відвідувачами підрозділу поліції¹²².

Для забезпечення суспільної безпеки необхідно, щоб поліція мала повноваження затримувати, тимчасово утримувати під вартою і допитувати осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, та інші категорії осіб, визначені законодавством. Утім, під час здійснення цих повноважень завжди існують ризики для затриманих. Затримані особи перебувають під контролем держави, що автоматично накладає на Україну відповідальність створити безпечні умови їх тримання, а також забезпечити добробут цих людей під час їх перебування в умовах ізоляції. Держава також зобов'язана врахувати всі загрози та небезпеки, які потенційно можуть виникнути щодо затриманих осіб, як з боку персоналу або інших посадових осіб, так і з боку інших затриманих.

Для працівників поліції також існують ризики. Зокрема, перебування із потенційними правопорушниками може бути ризиковим для життя та здоров'я працівників поліції. В українських умовах затримані досить часто скаржаться на правоохоронців з приводу порушення своїх прав, наприклад, у застосуванні протиправних методів досудового розслідування (катування, побиття, психологічний тиск), щодо порушення права на захист, погіршення стану здоров'я, тощо. В той же час весь тягар доведення, що до затриманих не застосовували неправомірних заходів, лежить саме на поліції, тому система належного документування та фіксації всіх дій щодо затриманих осіб є важливим засобом для захисту поліцейських від необґрунтованих звинувачень¹²³.

Поняття системи «Custody Records» є специфічно при-
таманним саме українському досвіду правоохоронної та
правозахисної діяльності. Втім, система як один з механізмів запобігання порушенню прав людини має певні світові

¹²² Крапивін Є. Custody records: система фіксації всіх дій щодо затриманої особи – стан нормативного регулювання. 2022. URL: <https://justtalk.com.ua/post/custody-records-sistema-fiksatsii-vsih-dij-schodo-zatrimanoi-osobi-stan-normativnogo-regulyuvannya>

¹²³ Аналітичний звіт за результатами моніторингу і оцінки системи Custody Records в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України. С. 3–4. URL: <https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2019/12/Monitorynhovyy-zvit-Custody.pdf>

відповідники. Так, зокрема, прийнято вважати, що в Україні за основу взято «британську модель»¹²⁴, хоча існує і ряд інших аналогів. Система, подібна до даної, вперше запроваджена ще у 80-х роках XX століття у Великобританії (Англії та Уельсі), мала на меті спостереження за діяльністю місць не-свободи, які віддавались в управління приватним комерційним структурам. У деяких західних країнах окремі структурні ланки пенітенціарної системи перебувають у приватних концесіях зі самостійним (самоокупним) існуванням або з частковим фінансуванням з бюджету країни. Тому розробка та впровадження механізмів спостереження за діяльністю таких структур, в тому числі і через перманентний нагляд, були необхідними заходами, які постійно вдосконалювались¹²⁵.

У 2017 році Кабінет Міністрів України ухвалив Стратегію розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року¹²⁶, яка передбачала впровадження «автоматизованого обліку затриманих осіб з метою запобігання незаконному затриманню та вдосконалення системи захисту таких осіб від тортур і жорстокого поводження». У Плані заходів з реалізації Стратегії¹²⁷ вже конкретизувалось, як саме це зробити, зокрема технічні, нормативно-правові та організаційні аспекти впровадження системи «Custody Records» на всій території України не тільки в ІТТ, а й у відділеннях поліції (чергових частинах).

Для забезпечення належного функціонування системи «Custody Records» на рівні відділень поліції (чергових частин) Управлінням дотримання прав людини було розроблено

¹²⁴ Prava zatymanykh ta politseyskykh: shcho zminylo vprovadzhennya custody records. Rights of detainees and police: what has changed the introduction of custody records. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/prava-zatymanykh-ta-politseiskykh-shcho-zminylo-vprovadzhennia-custody-records>

¹²⁵ Стояцька Г. М. Запровадження та функціонування Custody Records в Україні: Філософський аналіз правового потенціалу. *Перспективи : соціально-політичний журнал*. 2022. № 1. С. 104.

¹²⁶ Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : Розпорядження КМУ від 15.07.2017 р. № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text>

¹²⁷ Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : Розпорядженням КМУ від 21.08.2019 р. № 693. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-2019-%D1%80#Text>

Технічне завдання із впровадження системи «Custody Records» у територіальних органах поліції.

З 2020 року розпочалось поступове впровадження системи «Custody Records» на рівні територіальних органів поліції, навчання відповідних фахівців із дотримання прав затриманих осіб, технічне обладнання та розширення можливостей електронної системи обліку всіх дій щодо затриманої особи.

У 2021 році Управлінням дотримання прав людини Національної поліції України було розроблено нормативно-правові акти для подальшого регулювання системи «Custody Records», а саме:

- Забезпечення режиму тримання та охорони осіб, які тримаються в ізоляторах тимчасового тримання територіальних органів Національної поліції¹²⁸;

- Порядок використання систем відеоспостереження в ізоляторах тимчасового тримання територіальних органів Національної поліції¹²⁹;

- Правила внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання територіальних органів Національної поліції¹³⁰.

Окрім того, Управлінням дотримання прав людини спільно із підрозділами Національної поліції розроблено відповідні алгоритми роботи поліцейських із автоматизованою електронною системою обліку затриманих осіб системи «Custody Records» та дій поліцейських при затриманні осіб в адміністративному та кримінальному процесуальному порядку.

Основними завданнями та призначенням ІП «Custody Records» є:

- 1) запобігання незаконному затриманню осіб, удосконалення системи їх захисту від катувань і належного

¹²⁸ Про організацію діяльності ізоляторів тимчасового тримання Національної поліції України : Наказ МВС України від 25.09.2023 р. № 777. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2034-23#Text>

¹²⁹ Інструкція про порядок використання засобів відеоспостереження в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України : Наказ МВС України від 25.09.2023 р. № 777. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2035-23#Text>

¹³⁰ Правила внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України : Наказ МВС України від 25.09.2023 р. № 777. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2036-23#Text>

поводження, а також підвищення стандартів захисту прав поліцейських від можливих неправдивих звинувачень у неправомірних діях;

2) об'єднання інформації про затриманих осіб з моменту їх фактичного затримання, перебування в територіальних (у тому числі міжрегіональних) органах Національної поліції України, їх територіальних (відокремлених) підрозділах (далі – органи (підрозділи) поліції) та звільнення або поміщення до спеціальних установ інших органів державної влади в єдиному інформаційному просторі з використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного та комунікаційного обладнання;

3) здійснення опитування затриманої особи та поліцейського, який здійснив затримання, щодо обставин та підстав затримання, а також фіксації всіх дій із затриманою особою під час її перебування в органі (підрозділі) поліції;

4) забезпечення оперативного реагування та прийняття управлінських рішень посадовими особами органів (підрозділів) поліції в разі неналежного поведіння із затриманими;

5) запровадження автоматизованого формування витягу з електронної картки затримання за формою, наведеною у додатку до цієї Інструкції.

Згодом, у зв'язку з дієвістю проекту, керівництвом Міністерства внутрішніх справ та Національної поліції України, з огляду на зміни в структурі Національної поліції України, прийнято рішення про поширення застосування системи «Custody Records» на всі територіальні підрозділи поліції, у складі яких функціонують слідчі підрозділи, підрозділи дізнання та кримінальної поліції.

Основне покликання системи «Custody Records» – «допомога при встановленні обставин перебування особи після затримання» у місцях несвободи – так власне воно описується Управлінням дотримання прав людини Національної поліції, Українською фундацією правової допомоги та Експертним Центром з прав людини. При цьому встановлення обставин перебування є як самоцільним явищем (для вивчення закономірностей поведінки фігурантів правовідносин), так і, що найважливіше, фактором встановлення справедливості

і недопущення несправедливості¹³¹. В цьому сенсі запровадження системи «Custody Records» як певного історичного етапу діяльності органів правопорядку є закономірним з погляду еволюції та гуманізації в тому сенсі, як цю еволюцію описував Мішель Фуко у своїй культовій книзі «Наглядати і карати: народження в'язниці»¹³².

Запровадження системи «Custody Records» у діяльність підрозділів поліції визнано доцільним та раціональним не лише керівництвом Національної поліції України, Міністерством юстиції України, а й очільниками органів місцевої влади та місцевого самоврядування, зокрема військових державних адміністрацій, обласних та районних рад, окремих територіальних громад тощо¹³³.

Отже, інспектори дотримання прав людини є одними із ключових фігур дієвості системи «Custody Records», котрі забезпечують постійний нагляд та безперервну цілодобову фіксацію всіх дій зі затриманою особою від моменту її фактичного затримання та перебування в органі поліції до вибуття з територіального підрозділу. Більше того, інспектор контролює не лише стан реалізації прав затриманих, але й правомірність дій поліцейських. Відповідно, складно переоцінити важливість безперервного навчання інспекторів упродовж кар'єри щодо стандартів захисту прав людини.

¹³¹ Стояцька Г. М. Запровадження та функціонування Custody Records в Україні: Філософський аналіз правового потенціалу. *Перспективи : соціально-політичний журнал*. 2022. № 1. С. 104.

¹³² Фуко М. Наглядати і карати: Народження в'язниці. Київ : Основи, 1998. 392 с.

¹³³ Очікувані результати у роботі поліції у зв'язку із запровадженням інформаційної підсистеми Custody Records. URL: <https://custodyrecords.com/#about-project>

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСПЕКТОРІВ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

3.1. Організаційно-правові засади затримання як інструмент подальшого нагляду за дотриманням прав затриманих та реагування на виявлені порушення

Забезпечення прав і свобод людини та громадянина, практична їх реалізація свідчать про рівень демократичного розвитку держави й суспільства. Питання дотримання прав людини в роботі поліцейських завжди було чи не найбільш необхідним, проте й проблемним водночас. Серед основних причин – відсутність ефективного механізму контролю за перебуванням осіб у приміщеннях поліції та належної фіксації дій як затриманих, так і працівників поліції¹³⁴.

Важливою передумовою ефективного забезпечення прав і свобод громадян є вироблення та впровадження дієвого механізму їх охорони і захисту. Відповідно, головним обов'язком держави є забезпечення прав і свобод громадян, що власне і визначає спрямованість діяльності всіх без винятку органів державної влади, насамперед правоохоронних¹³⁵.

Потрібно зауважити, що в системі правоохоронних органів основний обов'язок щодо охорони та захисту прав і свобод громадян покладається на органи Національної поліції. Вельми чітко ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію»¹³⁶ зазначає, що завданнями поліції є надання

¹³⁴ Мукоїда Р. В. Система Custody Records як дієвий механізм забезпечення прав людини в ізоляторах тимчасового тримання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 243–246.

¹³⁵ Безпалова О. І. Забезпечення прав громадян як пріоритетний напрям діяльності органів поліції в Україні (на прикладі функціонування інформаційної підсистеми «Custody Records»). *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 29–37.

¹³⁶ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки та порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних чи соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Варто підкреслити, що від ефективності виконання органами поліції завдання щодо охорони прав та свобод людини, безумовно, залежить і виконання всіх інших завдань, що, в свою чергу, впливає на стан законності та правопорядку в нашій державі.

Крім того, забезпечення дотримання прав затриманих осіб є одним із фундаментальних завдань правоохоронних органів, що відображає рівень правової культури та цивілізованості держави.

Досліджуючи понятійно-категоріальний апарат дефініції «затримання», слід звернути увагу, що це визначення регламентується як національним законодавством, так і міжнародними стандартами в сфері прав людини, що, в свою чергу, означає обмеження особистої свободи. До слова, аналізуючи міжнародно-правові документи, слід звернути увагу, що ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹³⁷ гарантує право на свободу і особисту недоторканість, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права¹³⁸ забезпечує право на справедливий суд.

Науковці звертають увагу на те, що дотримання прав затриманих має безпосередній вплив на рівень довіри громадян до поліції. Соціологічні дослідження свідчать, що суспільна підтримка діяльності правоохоронних органів зростає у разі, якщо громадяни переконані в неупередженості, законності та прозорості їхніх дій. Моніторинг передбачає систематичне і своєчасне виявлення випадків неналежного поводження, таких як фізичне чи психологічне насильство, а також недотримання процесуальних гарантій, зокрема права

¹³⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

¹³⁸ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

на захист, повідомлення близьких, доступ до медичної допомоги та інші основоположні права. Завдяки цьому працівники поліції більш свідомо виконують свої обов'язки, усвідомлюючи, що їхні дії підлягають постійному контролю.

Головною метою моніторингу дотримання прав затриманих у діяльності поліції є забезпечення систематичного контролю за виконанням національних і міжнародних норм, що регламентують поведінку з особами, які перебувають під вартою, з метою запобігання порушенням, своєчасного виявлення фактів зловживань та реагування на них.

Для досягнення вказаної мети ставляться такі основні завдання:

1. Збір інформації про умови тримання, дотримання процесуальних гарантій та випадки можливих порушень прав затриманих.

2. Аналіз отриманих даних з метою виявлення системних проблем та ризиків, що можуть призводити до порушення прав людини.

3. Оцінка ефективності заходів реагування з боку поліції та інших державних органів на виявлені порушення.

4. Формування рекомендацій щодо удосконалення нормативно-правової бази та практики застосування правових норм у сфері поведінки з затриманими.

5. Забезпечення прозорості діяльності поліції через оприлюднення результатів моніторингу та інформування громадськості.

Своєю чергою, моніторинг дотримання прав затриманих є не лише механізмом контролю, а й превентивним заходом, який сприяє формуванню правової культури в поліції, захищає права громадян і підвищує довіру суспільства до правоохоронних органів¹³⁹.

Забезпечення прав затриманих осіб є невід'ємною частиною системи захисту прав людини в демократичному суспільстві. Затримання – це процес, що тимчасово обмежує свободу особи в зв'язку з підозрою у вчиненні правопорушення.

¹³⁹ Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ МВС України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

Однак у цей період гарантії дотримання прав і свобод людини мають бути особливо суворими, аби запобігти зловживанням, жорсткому поводженню або незаконним діям з боку правоохоронних органів.

Аналізуючи міжнародно-правовий аспект, потрібно зазначити, що права затриманих осіб визначаються в низці міжнародних документів, які є обов'язковими для України:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.) закріплює право на свободу та особисту недоторканність¹⁴⁰;

- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.) містить норми, що забороняють незаконні арешти і затримання, а також встановлюють обов'язок держави забезпечувати справедливе судове розслідування¹⁴¹;

- Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) гарантує право на свободу та безпеку особи (ст. 5), а також забороняє катування і жорстоке поводження (ст. 3)¹⁴².

Перелічені документи встановлюють мінімальні стандарти, яких повинні дотримуватися держави-члени Ради Європи, в тому числі й Україна.

Звертаючи увагу на національне законодавство, слід зазначити, що в Україні права затриманих осіб закріплені в Конституції України¹⁴³, Кримінальному процесуальному кодексі України¹⁴⁴, Кодексі України про адміністративні правопорушення¹⁴⁵, Законі України «Про Національну поліцію»¹⁴⁶ та інших нормативних актах, які частково згадувались раніше.

¹⁴⁰ Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015

¹⁴¹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

¹⁴² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

¹⁴³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

¹⁴⁴ Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

¹⁴⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

¹⁴⁶ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

Проаналізувавши національне законодавство, вважаємо за доцільне розглянути основні права затриманих осіб:

1. Право бути негайно поінформованим про причину затримання. Це дозволяє затриманому розуміти, за що саме його обмежують у свободі та готуватись до захисту.

Насамперед потрібно зауважити, що затримання – це юридичний акт, що обмежує особисту свободу й особисту недоторканність. Правове регулювання цього процесу має чітку нормативну основу, що забезпечує баланс між інтересами держави та захистом прав особи.

В Основному Законі України¹⁴⁷ зазначено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника.

Кожен затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

2. Право на захист – право звернутися до адвоката та отримати безоплатну правничу допомогу, а також право на конфіденційне побачення зі захисником.

¹⁴⁷ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Ст. 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp>

Опрацьовуючи Закон України «Про безоплатну правничу допомогу»¹⁴⁸, потрібно зазначити, що безоплатна первинна правнича допомога – вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи та обов’язки, порядок їх реалізації та виконання, відновлення прав у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Безоплатна первинна правнича допомога включає такі види правничих послуг:

- 1) надання правової інформації;
- 2) надання консультацій і роз’яснень з правових питань;
- 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру);
- 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації.

Суб’єктами надання безоплатної первинної правничої допомоги в Україні є:

- 1) органи виконавчої влади;
- 2) органи місцевого самоврядування;
- 3) центри з надання безоплатної правничої допомоги;
- 4) спеціалізовані установи з надання безоплатної первинної правничої допомоги, утворені органами місцевого самоврядування з урахуванням потреб територіальної громади;

5) юридичні особи приватного права, які мають право надавати правничу допомогу, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку;

6) адвокати та інші фахівці у відповідній галузі права, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку.

Своєю чергою, безоплатна вторинна правнича допомога – це вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

¹⁴⁸ Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

Безоплатна вторинна правнича допомога включає такі види правничих послуг:

1) захист;

2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

3) складення документів процесуального характеру.

Зауважмо, що процедурні гарантії прав затриманих є ключовим елементом захисту особистих прав і свобод у кримінальному процесі. Вони забезпечують баланс між цілями правосуддя та непорушністю прав людини. Основою правового регулювання є міжнародні стандарти та національне законодавство України.

Процедурні гарантії прав затриманих формують основу справедливого кримінального процесу. Хоча в українському законодавстві передбачені значущі норми – від права на захист до гарантованого оскарження затримання – їхня ефективність залежить від практичної реалізації. Водночас міжнародні інструменти й моніторинг створюють додатковий рівень контролю, що сприяє дотриманню стандартів прав людини.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», особі може бути відмовлено в наданні безоплатної вторинної правничої допомоги за наявності хоча б однієї з таких підстав¹⁴⁹:

– особа не належить до жодної з категорій осіб, передбачених чч. 1-3 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»;

– особа подала неправдиві відомості або фальшиві документи з метою віднесення її до однієї категорій осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу;

– вимоги особи щодо захисту стосуються вчинення дій чи підготовки документів, що не передбачені законодавством;

¹⁴⁹ Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

- особі раніше надавалася безоплатна вторинна правнича допомога з одного і того ж питання;
- особа використала право на отримання безоплатної вторинної правничої допомоги відповідно до ч. 4 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»;
- особа використала всі національні засоби правового захисту у справі, з якої звертається за наданням безоплатної вторинної правничої допомоги.

У разі якщо особі відмовлено в наданні безоплатної вторинної правничої допомоги на підставі п. 5 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», до рішення про відмову додається письмове роз'яснення про порядок звернення до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

3. Право на медичну допомогу – у разі потреби затриманий має право на надання медичної допомоги.

4. Право не бути підданим катуванням, жорстокому, нелюдському або принизливому поводженню.

5. Право на повідомлення третіх осіб – затриманий має право повідомити про своє затримання близьких осіб або іншої довіреної особи.

Основна мета зазначених прав – знизити ризик порушень і забезпечити законність процесу затримання.

Регулювання затримання в українському законодавстві ґрунтується на чітких законодавчих нормах – переліку підстав, обмеженнях строків, категоріях уповноважених осіб та обов'язкових процедурних гарантіях. Це створює рамки для легітимного й контролюваного застосування затримання, що відповідає як Конституції, так і нормам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

До слова, регулювання затримання є наріжним каменем кримінального процесу, яке балансує на межі між державним обов'язком і правами людини. Законодавство України встановлює чіткі вимоги до обґрунтованості, підстав і процедур затримання, що гарантує захист особи від свавільного позбавлення свободи.

Відповідно до ст. 207 Кримінального процесуального кодексу України¹⁵⁰, ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

Тим не менше кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім осіб, зазначених у ст.ст. 482 і 482-2 Кримінального процесуального кодексу України:

1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;

2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 207 Кримінального процесуального кодексу України, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Слід зауважити, що Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:

1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України;

¹⁵⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Ст. 207. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

4) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ст.ст. 255, 255⁻¹, 255⁻² Кримінального кодексу України¹⁵¹.

Особливості затримання окремої категорії осіб визначаються гл. 37 Кримінального процесуального кодексу України.

Не менш важливим є те, що Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.

Уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 236 Кримінального процесуального кодексу України.

Більше того, Уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 Кримінального процесуального кодексу України, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом.

Особі, яка затримана у зв'язку з її розшуком компетентним органом іноземної держави для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку, роз'яснюється її право надати згоду на видачу (екстрадицію) для застосування процедури видачі (екстрадиції) у спрощеному порядку, а також право на відмову від застосування спеціального

¹⁵¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

правила щодо меж кримінальної відповідальності у разі надання згоди на її видачу (екстрадицію).

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, яка розшукується Міжнародним кримінальним судом або стосовно якої надійшло прохання Міжнародного кримінального суду про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, також роз'яснює особі її право надати згоду на передачу до Міжнародного кримінального суду в спрощеному порядку.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, обов'язково складається протокол, у якому, крім відомостей, передбачених ст. 104 Кримінального процесуального кодексу України, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень ст. 209 Кримінального процесуального кодексу України; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. У разі якщо на момент затримання прізвище, ім'я, по батькові затриманої особи не відомі, у протоколі зазначається докладний опис такої особи та долучається її фотозображення чи словесний портрет. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому та надсилається прокурору.

Затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків і пов'язані з цим особистий обшук та огляд його речей застосовуються тільки в присутності офіційних представників цього органу.

Ст. 209 Кримінального процесуального кодексу України зазначає, що особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою.

Відповідно до ст. 210 Кримінального процесуального кодексу України, уповноважена службова особа зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, в якому негайно реєструються дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого та інші відомості, передбачені законодавством.

Про кожне затримання уповноважена службова особа одразу повідомляє за допомогою технічних засобів відповідальних осіб в підрозділі органу досудового розслідування.

В разі наявності підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно, слідчий зобов'язаний провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винних у цьому осіб.

Звертаючи увагу на ст. 211 Кримінального процесуального кодексу України, потрібно зазначити, що строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання, який визначається згідно з вимогами ст. 209 цього Кодексу.

Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

Згідно зі ст. 212 Кримінального процесуального кодексу України, в органі, до складу якого входить підрозділ органу досудового розслідування, мають бути призначені одна або декілька службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих.

Однак відповідальними за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих не можуть бути слідчі, дізнавачі, керівники органів досудового розслідування, керівники органів дізнання, інші співробітники підрозділу органу досудового розслідування та оперативних підрозділів.

Службова особа, відповідальна за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих, зобов'язана:

- 1) негайно зареєструвати затриманого;
- 2) роз'яснити затриманому підстави його затримання, права і обов'язки, здійснити опитування щодо обставин затримання, застосування уповноваженою службовою особою заходів примусу, проведення особистого обшуку та вилучення майна, повідомлення затриманого про підстави затримання та його права, повідомлення третіх осіб про факт затримання, стан здоров'я затриманого;
- 3) звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого ст. 211 Кримінального процесуального кодексу України;

4) забезпечити належне поводження із затриманим та дотримання його прав, передбачених Конституцією України, цим Кодексом та іншими законами України;

5) забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій;

6) забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого. До складу осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю;

7) у разі виявлення порушень дотримання прав затриманої особи, фактів катування, жорстокого або нелюдського ставлення до неї негайно вжити заходів щодо їх припинення та доповісти про такі факти керівнику органу, до складу якого входить підрозділ органу досудового розслідування, і письмово повідомити прокурора.

За ст. 213 Кримінального процесуального кодексу України, уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи.

Якщо уповноважена службова особа, що здійснила затримання, має підстави для обґрунтованої підозри, що при повідомленні про затримання ця особа може зашкодити досудовому розслідуванню, вона може здійснити таке повідомлення самотійно, проте без порушення вимоги щодо його негайності.

В разі затримання неповнолітньої особи уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування.

У випадку затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним службових обов'язків уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це відповідний розвідувальний орган.

У разі затримання державного виконавця чи приватного виконавця уповноважена службова особа, яка здійснювала затримання, зобов'язана протягом 24 годин повідомити про це Міністерство юстиції України, а щодо осіб, які є приватними виконавцями, – Міністерство юстиції України та Раду приватних виконавців України.

Беручи до уваги заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, потрібно зауважити, що ст. 260 Кодексу України про адміністративні правопорушення¹⁵² зазначає, що у випадках, прямо передбачених законами України, з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення допускаються адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів, у тому числі посвідчення водія, тимчасове затримання транспортного засобу, відсторонення осіб від керування транспортними засобами, морськими, річковими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Порядок адміністративного затримання, особистого огляду, огляду речей і вилучення речей та документів, у тому числі посвідчення водія, тимчасове затримання транспортного засобу, відсторонення осіб від керування транспортними засобами, морськими, річковими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо вживання лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, з метою, передбаченою ст. 260,

¹⁵² Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

визначається Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими законами України.

Відшкодування шкоди, заподіяної громадянинові незаконним застосуванням заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, проводиться в порядку, встановленому законом.

Звертаючи увагу на адміністративне затримання, слід зауважити, що складається протокол про адміністративне затримання, в якому зазначаються: дата і місце його складення; посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу затриманого; час і мотиви затримання. Протокол підписується посадовою особою, яка його склала, і затриманим. У разі відмови затриманого від підписання протоколу в ньому робиться запис про це.

Про місце перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, негайно повідомляються її родичі, а на її прохання також власник відповідного підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган.

Органи (посадові особи), правомочні здійснювати адміністративне затримання, про кожний випадок адміністративного затримання осіб інформують у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, центри з надання безоплатної вторинної правничої допомоги, крім випадків, якщо особа захищає себе особисто чи запросила захисника¹⁵³.

Ст. 262 Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначає, що адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може проводитися лише органами (посадовими особами), уповноваженими на те законами України.

Адміністративне затримання провадиться:

1) органами внутрішніх справ (Національною поліцією) – при вчиненні дрібного хуліганства, вчиненні домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису, порушення порядку

¹⁵³ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, при поширюванні неправдивих чуток, вчиненні злісної непокори законному розпорядженню чи вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також військовослужбовця чи образи їх, публічних закликів до невиконання вимог поліцейського, при порушенні призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку, порушенні законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, у разі вчинення поліцейськими поліції особливого призначення Національної поліції України військових адміністративних правопорушень під час дії воєнного стану, при прояві неповаги до суду, вчиненні незаконного доступу до інформації в автоматизованих системах, порушення правил про валютні операції, правил обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, незаконного продажу товарів або інших предметів, дрібної крадіжки, торгівлі з рук у невстановлених місцях, при розпиванні спиртних напоїв у громадських місцях чи появі у громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль, у випадках, коли є підстави вважати, що особа займається проституцією, при порушенні правил дорожнього руху, правил полювання, рибальства і охорони рибних запасів та інших порушень законодавства про охорону і використання тваринного світу, при порушенні правил перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні і транзитного проїзду через територію України, а також в інших випадках, прямо передбачених законами України;

2) органами прикордонної служби – у разі незаконного перетинання або спроби незаконного перетинання державного кордону України, порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, порушення прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду – виїзду, вчинення злісної непокори законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, порушення правил

використання об'єктів тваринного світу в межах прикордонної смуги та контрольованого прикордонного району, у територіальному морі, внутрішніх водах та виключній (морській) економічній зоні України, порушення законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства, невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну, порушення порядку в'їзду до району проведення антитерористичної операції або виїзду з нього;

3) старшою у місці розташування охоронюваного об'єкта посадовою особою воєнізованої охорони – при вчиненні правопорушень, зв'язаних з посяганням на охоронювані об'єкти, інше майно;

4) посадовими особами Військової служби правопорядку у Збройних Силах України – у разі вчинення військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків військових адміністративних правопорушень, дрібного хуліганства, злісної непокори законному розпорядженню чи вимозі посадової особи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, публічних закликів до невиконання вимог цієї особи, порушення правил зберігання, носіння або перевезення вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів, дрібного викрадення чужого майна, у разі розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях, появи у громадських місцях у п'яному вигляді, порушення правил обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, а також у разі порушення правил дорожнього руху водіями чи іншими особами, які керують військовими транспортними засобами;

5) органами Служби безпеки України – при порушенні законодавства про державну таємницю або здійсненні незаконного доступу до інформації в автоматизованих системах, зберіганні спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, а також при порушенні військовозобов'язаними чи резервістами, які перебувають у запасі Служби безпеки України, правил військового обліку, законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію;

6) посадовими особами органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів – у разі вчинення прихованої від огляду передачі або спроби передачі будь-яким способом особам, яких тримають у слідчих ізоляторах і установах виконання покарань, алкогольних напоїв, лікарських та інших засобів, що викликають одурманювання, а також інших заборонених для передачі предметів;

7) посадовими особами, уповноваженими на те центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, – у разі порушення законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства, невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну, невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, під час здійснення ними своїх повноважень щодо запобігання та протидії нелегальній (незаконній) міграції.

Опрацьовуючи ст. 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення, слід зауважити, що адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як три години.

Разом з тим, вважаємо за доцільне детально розглянути строки адміністративного затримання:

1. Осіб, які незаконно перетнули або зробили спробу незаконно перетнути державний кордон України, порушили порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України або до району проведення антитерористичної операції чи виїзду з них, порушили прикордонний режим, режим у пунктах пропуску через державний кордон України або режимні правила у контрольних пунктах в'їзду-виїзду, правила використання об'єктів тваринного світу в межах прикордонної смуги та контрольованого прикордонного району, у територіальному морі, внутрішніх водах та виключній (морській)

економічній зоні України, вчинили злісну непокору законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також іноземців та осіб без громадянства, які порушили законодавство про правовий статус іноземців та осіб без громадянства або не виконали рішення про заборону в'їзду в Україну, може бути затримано на строк до трьох годин для складення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи та/або з'ясування обставин правопорушення – до трьох діб.

2. Осіб, які вчинили домашнє насильство, насильство за ознакою статі або не виконали терміновий заборонний припис, може бути затримано на строк до трьох годин для складення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи або з'ясування обставин правопорушення – до дванадцяти годин.

3. Осіб, які порушили правила обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, може бути затримано на строк до трьох годин для складення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи, проведення медичного огляду, з'ясування обставин придбання вилучених наркотичних засобів і психотропних речовин та їх дослідження – до трьох діб з повідомленням про це письмово прокурора протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання.

Моніторинг дотримання поліцейськими прав затриманих відповідальною особою здійснюється невідкладно після отримання нею від поліцейського, який здійснив затримання, оперативного чергового або з ІП «Custody Records» ІКС ІПНП інформації про здійснення фактичного затримання особи.

Про кожне затримання поліцейський, який його здійснив, невідкладно повідомляє, зокрема, за допомогою технічних засобів електронних комунікацій працівника підрозділу дотримання прав людини / окремого інспектора органу (підрозділу) поліції, найближчого до місця фактичного затримання, здійснює первинне створення запису в ІП «Custody Records» ІКС ІПНП системи «ІПНП» на планшетному пристрої та доставлення затриманого до зазначеного органу

(підрозділу) поліції з обов'язковим застосуванням технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису під час перебування затриманого під контролем поліції.

При доставленні до органу (підрозділу) поліції затриманого чи надходженні інформації про здійснення поліцейським затримання на території обслуговування зазначеного органу (підрозділу) поліції оперативний черговий негайно повідомляє про це відповідальну особу.

Після доставлення затриманого до органу (підрозділу) поліції та внесення оперативним черговим відповідних даних до ІП «Custody Records» ІКС ІПНП працівник підрозділу дотримання прав людини / окремий інспектор здійснює реєстрацію затриманого у вищевказаній системі відповідно до наданого рівня доступу, а в разі відсутності такої технічної можливості – фіксацію відповідних відомостей у паперовій формі, визначеній уповноваженим підрозділом ЦОУП, із застосуванням технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису.

Відповідальна особа здійснює, зокрема:

- опитування поліцейського чи іншої уповноваженої особи, яка здійснила затримання, про обставини затримання, застосування заходів примусу, проведення особистого обшуку та вилучення майна, повідомлення затриманого про підстави затримання та його права, стан здоров'я затриманого, перебування на обліку для надання антиретровірусної та замісної підтримувальної терапії в закладах охорони здоров'я, потребу в наданні медичної допомоги, наявність у затриманого рідних, близьких осіб, які перебувають у безпорадному стані, наявність у затриманого заяв, скарг щодо підстав, часу та місця затримання;

- повідомлення затриманого щодо підстав затримання, роз'яснення прав та обов'язків затриманого (із врученням пам'ятки про процесуальні права та обов'язки затриманого у друкованому вигляді) в разі нездійснення цього поліцейським або іншою уповноваженою службовою особою, яка здійснила затримання;

- перевірку надання затриманому можливості негайно повідомити про своє затримання та місце перебування

близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за власним вибором або здійснення такого повідомлення самостійно уповноваженою службовою особою, яка здійснила затримання, за наявності підстав, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України. У разі нездійснення такого повідомлення здійснює його самостійно;

- перевірку здійснення негайного повідомлення родичів про місце перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, а також на її прохання – власника відповідного підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган. У разі нездійснення такого повідомлення – здійснює його самостійно;

- у разі затримання неповнолітньої особи негайне повідомлення про цей факт його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, органу опіки та піклування, якщо цього не здійснив поліцейський або інша уповноважена службова особа, яка здійснила затримання;

- моніторинг затримання неповнолітньої особи за підозрою або обвинуваченням у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину відповідно до положень ч. 2 ст. 492 Кримінального процесуального кодексу України;

- фіксацію відомостей про повідомлення центру з надання безоплатної правничої допомоги та результатів надання правничої допомоги затриманому, а також випадків неприбуття або несвоєчасного прибуття адвоката;

- забезпечення невідкладного надання належної медичної допомоги медичним працівником, фіксацію ним будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого. До складу осіб, які надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, яка має право на зайняття медичною діяльністю;

- забезпечення належного поведіння із затриманим шляхом нагляду за проведенням усіх дій з ним у відповідно обладнаних кімнатах органу (підрозділу) поліції (кімнати очікування, кімнати для проведення інтерв'ювання, кімнати для конфіденційного побачення затриманого із захисником, кімнати для проведення слідчих дій або інших приміщеннях, визначених керівником органу (підрозділу) поліції в установленому законодавством порядку) та спостереження за такими

діями за допомогою стаціонарної системи технічних приладів і технічних засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;

- фіксацію всіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій;

- звільнення затриманого, який перебуває у ТВП або ІТТ, негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого ст. 211 Кримінального процесуального кодексу України. Про факт звільнення затриманого інформує оперативного чергового для внесення відповідних даних до ІП «Custody Records» ІКС ІПНП. Після звільнення затриманого невідкладно повідомляє письмовим рапортом про цей факт керівника ТВП / ІТТ або особу, яка виконує його обов'язки;

- звільнення особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, яка перебуває в ТВП або ІТТ, негайно після спливу строку, передбаченого ст. 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Про факт звільнення особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, інформує оперативного чергового для внесення відповідних даних до ІП «Custody Records» ІКС ІПНП. Після звільнення особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, невідкладно повідомляє письмовим рапортом про такий факт керівника ТВП / ІТТ або особу, яка виконує його обов'язки.

В разі повідомлення затриманим про наявність у нього рідних, близьких осіб, які перебувають у безпорадному стані у зв'язку з його затриманням, відповідальна особа негайно повідомляє про такий факт за єдиним телефонним номером «112» служби екстреної допомоги населенню для вжиття визначених законодавством заходів реагування.

У випадку самотійного виявлення або повідомлення затриманим про порушення його прав, наявності тілесних ушкоджень, спричинених поліцейськими, фактів катування, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання відповідальна особа негайно повідомляє про цю подію за єдиним телефонним номером «112» служби екстреної допомоги населенню, доповідає керівнику органу (підрозділу) поліції, а також письмово повідомляє

відповідний орган прокуратури та територіальне управління Державного бюро розслідувань¹⁵⁴.

У разі повідомлення затриманим про його участь у замісній підтримувальній або антиретровірусній терапії в закладах охорони здоров'я відповідальна особа негайно інформує в усній формі про це оперативного чергового органу (підрозділу) поліції для вжиття заходів, передбачених Порядком взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії, затвердженим Наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Державної служби України з контролю за наркотиками від 22 жовтня 2012 року № 821/937/1549/5/156, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 7 листопада 2012 року за № 1868/22180, та Порядком взаємодії закладів охорони здоров'я, територіальних органів внутрішніх справ, установ виконання покарань і слідчих ізоляторів у частині забезпечення наступності диспансерного спостереження за ВІЛ-позитивними особами, здійснення клініко-лабораторного моніторингу за перебігом хвороби та проведення антиретровірусної терапії, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України від 5 вересня 2012 року № 692/775/1311/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 19 вересня 2012 року за № 1615/21927.

Необхідно зауважити, що права затриманих в Україні ґрунтуються на чітких конституційних і процесуальних принципах – це не лише формальні гарантії, але й елемент правової культури суспільства. Забезпечення цих прав є обов'язком правоохоронних органів, а їх недотримання – підставою для правової відповідальності. Застосування норм Конституції України й Кримінального процесуального кодексу України у світлі тлумачень Конституційного Суду України та практики

¹⁵⁴ Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ МВС України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

Європейського суду з прав людини лише підсилює правовий захист осіб, що стикаються із затриманням.

Отож реалізація прав затриманих є ключовим елементом правової культури поліції, що визначає рівень захисту прав людини на кожному етапі затримання. Українське законодавство, міжнародні стандарти й новітні системні підходи формують базу для цілодобового контролю та гарантій належного поводження.

Регулювання затримання в Україні – це складна система, що поєднує строгі підстави, обмеження строків, дотримання процедур і обов'язкові гарантії прав людини. Законодавець чітко визначив, хто може затримати, в який момент, на який строк і які подальші дії належать правоохоронцям для законного утримання особи.

Адже права затриманих осіб – це важлива складова правової держави, яка гарантує не лише безпеку суспільства, а й дотримання прав і свобод кожної людини. В Україні ефективно забезпечення цих прав здійснюється за допомогою нормативно-правової бази та діяльності спеціалізованих підрозділів поліції – інспекторів дотримання прав людини. Їхня робота допомагає контролювати законність дій при затриманні, забезпечувати прозорість і захищати гідність кожної особи.

Необхідно зазначити, що процес підготовки інспекторів дотримання прав людини складається з трьох блоків: теоретичного, спеціального, домедичної підготовки і реагування на кризові ситуації.

Під час засвоєння теоретичного блоку поліцейські:

- ознайомлюються з міжнародними та національними стандартами захисту прав людини, поводження зі затриманими особами;
- вивчають правила особистої безпеки поліцейських під час поводження із затриманими особами та безпекові правила для самих затриманих осіб;
- ознайомлюються із колом завдань інспекторів дотримання прав людини, системою їхніх прав та обов'язків;
- вивчають правила роботи з чутливими даними (зокрема з інформацією медичного характеру, приватною інформацією, що не підлягає розголошенню, тощо);

– вивчають правила забезпечення дотримання балансу принципів приватності та безпеки.

За результатами вивчення матеріалу, що викладається в межах теоретичного блоку, поліцейські отримають ключові знання, необхідні їм для створення належних умов для дотримання прав, що надаються затриманим особам.

Спеціальний блок у системі навчання інспекторів дотримання прав людини присвячено ознайомленню із процедурою інтерв'ювання затриманої особи та роботою електронної бази, створення картки затримання. Під час навчання поліцейські ознайомлюються з правилами заповнення всіх вкладок програмного забезпечення, в які вноситься інформація з моменту реєстрації затриманого до моменту його направлення до ізолятора тимчасового тримання, а також із правилами поводження з чутливою інформацією.

Особлива увага приділяється набуттю практичних навичок щодо проведення інтерв'ювання затриманого та поліцейського – правилам проведення інтерв'ю, переліку питань, які необхідно задати, та їх черговості, комунікативним моментам, володіння якими надасть можливість поліцейському налаштувати затриману особу на конструктивний діалог, тощо.

Знання, отримані в межах спеціального блоку, дадуть змогу поліцейським грамотно створити єдине електронне дос'є на кожну затриману особу та внести до нього необхідну інформацію, а за допомогою засобів відео- та аудіофіксації на стаціонарні системи відеофіксації та портативних відеореєстраторів поліцейських здійснити фіксацію фактів затримання особи, перебування її у приміщенні відділу поліції та переміщення по приміщеннях відділу поліції (чергова частина, кімната інтерв'ю, кімната (зона) для очікування, спілкування зі службовою особою, відповідальною за перебування затриманих, кімната для конфіденційного побачення зі захисником, кімната слідчих дій, кімната затриманих), акумулювати та зберігати отриману інформацію.

Що стосується блоку домедичної підготовки і реагування на кризові ситуації, то в його межах поліцейські навчаються здійсненню екстрених заходів домедичної допомоги затриманій особі, яку необхідно надати, вивчають правила

поведінки у разі виникнення кризових або конфліктних ситуацій як за участі затриманої особи, так і стосовно неї.

Варто зазначити, що проходження інспекторами дотримання прав людини такої підготовки надасть можливість:

- істотно зменшити кількість випадків порушень прав і свобод людини під час її перебування у приміщенні відділу поліції, незадокументованих затримань, катувань та психологічного тиску на затриманих з боку поліцейських, а також неправомірних звинувачень поліцейських у порушенні прав і свобод затриманих осіб;

- якісно вести комунікацію зі затриманими особами, відвідувачами та доставленими;

- надавати необхідну медичну допомогу;

- своєчасно попередити випадки суїциду й самоушкодження та оперативно реагувати на інші екстрені випадки¹⁵⁵.

У практичній роботі інспектори дотримання прав людини стикаються з особами з різним соціальним статусом. Самі ж затримані відмічають позитивні зміни в поліції завдяки впровадженню секторів дотримання прав людини. У своїй роботі інспектори здійснюють моніторинг всіх дій зі затриманою особою як будучи особисто присутніми при роботі зі затриманими, так і за допомогою відеоспостереження в режимі «онлайн», зображення якого виводиться на монітори, спеціально встановлені в їхніх кабінетах.

У практичній діяльності, при доставленні затриманої особи до адміністративної будівлі поліції, інспектори дотримання прав людини одразу ж «включаються» в роботу: здійснюють реєстрацію затриманої особи у відповідних журналах, надають змогу поліцейському та затриманому спілкуватися у відповідних приміщеннях згідно зі зонуванням у будівлі поліції, інтерв'юють поліцейського, який здійснив затримання, отримують від нього всі необхідні дані для створення первинної картки затримання, в тому числі анкетні дані затриманої особи, копії адміністративних чи процесуальних

¹⁵⁵ Безпалова О. І. Забезпечення прав громадян як пріоритетний напрям діяльності органів поліції в Україні (на прикладі функціонування інформаційної підсистеми «Custody Records»). *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 29–37.

документів, вивчають їх на предмет правильності внесених до них даних затриманої особи, обставин затримання, наявності факту повідомлення регіонального центру з надання безоплатної правничої допомоги про факт затримання особи, повідомлення третіх осіб, тощо. Після цього такі дані вносяться до ІП «Custody Records» ІКС ІПНП для обліку затриманої особи та факту затримання.

Слід відмітити, що інспектори часто зіштовхуються з агресивною та не завжди адекватною поведінкою затриманих осіб щодо працівників поліції. Однак завдяки професійним якостям інспекторів, стресостійкості, моральним та етичним нормам інспектори поведуть себе гідно та завжди намагаються встановити контакт зі затриманим, пояснити йому суть і мету функціонування такого сектору, наголосити, що вони тут як поліцейські, які, навпаки, хочуть допомогти затриманій особі в захисті, дотриманні та відновленні прав людини, якщо такі були порушені.

Також під час несення служби інспектори дотримання прав людини співпрацюють і з іншими працівниками поліції, в тому числі з працівниками слідства, карного розшуку, дільничними офіцерами поліції, черговими чергових частин та працівниками патрульної поліції. З початку впровадження діяльності секторів дотримання прав людини інші служби не одразу правильно розуміли мету й завдання сектору, помилково вважаючи, що інспектори захищали лише права затриманих осіб, ігноруючи при цьому практичні аспекти роботи інших поліцейських, однак згодом переконалися в протилежному.

В Україні одним із ключових елементів системи забезпечення прав затриманих вважається саме сектор дотримання прав людини в Національній поліції України. Інспектори цього сектору:

- здійснюють моніторинг усіх дій зі затриманою особою, як особисто присутні під час затримання, так і дистанційно – через систему відеоспостереження в режимі онлайн, що виводиться на монітори в їхніх кабінетах;
- реєструють затриманих у відповідних журналах, контролюють правильність оформлення процесуальних

та адміністративних документів, перевіряють анкетні дані та обставини затримання;

- ведуть облік затриманих осіб в ІП «Custody Records» ІКС ІПНП, що забезпечує прозорість і системність у фіксації фактів затримання та дій поліції;

- забезпечують дотримання прав затриманих на спілкування з адвокатом та третіми особами, а також належні умови утримання під час затримання;

- співпрацюють із іншими підрозділами поліції – слідством, карним розшуком, дільничними офіцерами, патрульною поліцією, щоб гарантувати дотримання законності на всіх етапах¹⁵⁶.

Дотримання прав затриманих є одним із головних індикаторів правової держави та рівня верховенства права в країні. В Україні контроль за законністю дій поліції та забезпеченням прав затриманих здійснюють кілька органів із чітко визначеними повноваженнями.

Система контролю за дотриманням прав затриманих в Україні функціонує на трьох взаємодоповнювальних рівнях:

1. Внутрішній поліцейський контроль через систему «Custody Records»¹⁵⁷ та інспекторів прав людини забезпечує оперативну прозорість.

Внутрішній контроль у поліції – це система заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та розслідування порушень законодавства працівниками поліції, включаючи порушення прав затриманих. В Україні така система реалізується через підрозділи внутрішньої безпеки та інспекції з особового складу, які діють у кожному територіальному підрозділі Національної поліції. Вони проводять службові перевірки, розглядають скарги громадян і мають право ініціювати дисциплінарні та службові розслідування¹⁵⁸.

¹⁵⁶ Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: Наказ МВС України від 24.05.2022 р. № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text>

¹⁵⁷ Там само.

¹⁵⁸ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Ст. 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

2. Уповноважені державні органи – омбудсмен¹⁵⁹ і прокуратура¹⁶⁰ – виконують незалежний моніторинг і реагування на порушення.

Прокуратура в Україні виконує функції нагляду за додержанням законів усіма органами державної влади та посадовими особами, у тому числі під час затримання та тримання осіб під вартою. Вона має право розпочинати кримінальні провадження щодо працівників поліції у разі виявлення фактів перевищення влади, катувань чи інших порушень прав затриманих¹⁶¹.

Державне бюро розслідувань було створене у 2016 р. як спеціальний правоохоронний орган для розслідування кримінальних правопорушень, вчинених посадовими особами, у тому числі працівниками поліції. Державне бюро розслідувань здійснює досудове розслідування справ про перевищення службових повноважень, катування, незаконне затримання та інші злочини, що порушують права людини¹⁶².

Інститут омбудсмена є незалежним конституційним органом, покликаним захищати права і свободи громадян, в тому числі прав затриманих. Омбудсмен здійснює моніторинг місць несвободи, приймає скарги, проводить розслідування фактів порушень та звертається до відповідних органів із рекомендаціями чи вимогами про усунення порушень¹⁶³.

3. Громадські організації доповнюють цей контроль професійним аналізом, публічною експертизою і залученням громадськості.

Ефективна комунікація між правоохоронними органами та громадськістю є одним із ключових чинників демократичного контролю за дотриманням прав людини.

¹⁵⁹ Омбудсман України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/>

¹⁶⁰ Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/>

¹⁶¹ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Ст. 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

¹⁶² Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

¹⁶³ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

Дослідження свідчать, що відкритий діалог сприяє формуванню прозорих процедур і дає змогу швидше виявляти та усувати порушення.

У свою чергу, співпраця поліції з прокуратурою в рамках спільних нарад і координаційних зустрічей підвищує якість реагування на скарги громадян, а залучення громадських організацій забезпечує додатковий незалежний контроль. Цей комплексний підхід зміцнює довіру населення, яка є основою легітимності правоохоронної системи.

Ефективність захисту прав затриманих в Україні значною мірою залежить від координації дій та взаємодії між внутрішніми службами контролю поліції, прокуратурою, Державним бюро розслідувань та інститутом омбудсмена. Кожен із цих органів має свої унікальні повноваження та механізми реагування, які в комплексі можуть гарантувати дотримання прав людини і законність правоохоронної діяльності.

Однак для посилення захисту прав необхідне подальше удосконалення нормативно-правової бази, підвищення кваліфікації персоналу, а також забезпечення незалежності та прозорості діяльності цих органів. Інтеграція міжнародних стандартів та посилення громадського контролю також сприятимуть зменшенню кількості порушень і зміцненню довіри суспільства до правоохоронної системи.

Профілактика порушень прав затриманих у діяльності поліції базується на системному підході, який включає якісне навчання та підвищення кваліфікації працівників, регулярні інструктажі та тематичні тренінги, а також впровадження міжнародних стандартів і рекомендацій. Такий комплексний підхід сприяє формуванню професійної культури, запобігає порушенням і забезпечує ефективний захист прав людини в правоохоронній діяльності.

Забезпечення прав затриманих є одним із фундаментальних аспектів правової держави та гарантією недопущення свавілля правоохоронних органів. Незважаючи на прогрес в законодавчому регулюванні та створенні механізмів контролю, практика свідчить про системні проблеми у дотриманні цих прав.

Вважаємо за доцільне проаналізувати типові порушення, що виникають у процесі затримання, на основі

даних національних моніторингових звітів та міжнародних стандартів:

1. Несвоєчасне повідомлення про затримання. Відповідно до ст. 5 Європейської конвенції з прав людини¹⁶⁴, кожна особа має право бути негайно повідомленою про причини свого затримання. Проте дослідження омбудсмена¹⁶⁵ України показують, що в реальній практиці це право порушується в середньому у 7–10% випадків затримання.

Причинами несвоєчасного інформування є як недостатня кваліфікація окремих працівників поліції, так і відсутність внутрішніх стандартів контролю. Відсутність чіткого повідомлення призводить до утисків інших прав затриманих, зокрема права на захист і звернення за допомогою¹⁶⁶.

2. Відмова у наданні адвоката. Право на юридичний захист – одна з найважливіших процесуальних гарантій. Законодавство України зобов'язує забезпечити доступ до адвоката з моменту фактичного затримання¹⁶⁷. Однак у моніторингових звітах постійно фіксуються випадки відмови у доступі до адвоката у перші години затримання, що становить близько 5–8 % порушень¹⁶⁸. Це створює умови для застосування тиску та отримання доказів з порушенням прав, що неприпустимо за стандартами Ради Європи¹⁶⁹. Відсутність адвоката підвищує ризики катувань та інших форм жорстокого поводження. Варто зауважити, що Європейський комітет із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню¹⁷⁰ функціонує на підставі Конвенції 1987 р. Його мандат включає:

– без попереднього повідомлення відвідувати місця несвободи;

¹⁶⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з протоколами (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

¹⁶⁵ Омбудсман України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/>

¹⁶⁶ Європейський суд з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>

¹⁶⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Ст. 207. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

¹⁶⁸ Омбудсман України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/>

¹⁶⁹ Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/web/portal/home>

¹⁷⁰ European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. URL: <https://rm.coe.int/168007a67f>

– спілкуватися зі затриманими без присутності посадових осіб;

– фіксувати умови утримання та готувати конфіденційні доповіді з рекомендаціями для держав-членів Ради Європи.

3. Перевищення строків тримання без належного оформлення. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, затримання не може тривати більше 72 годин без ухвали суду. Проте у звітах прокуратури та омбудсмена зафіксовано численні випадки, коли особи тримаються під вартою понад зазначений термін без належного оформлення, що порушує гарантії законності і права на захист¹⁷¹.

Такі порушення часто пов'язані з низьким рівнем організації роботи правоохоронних органів або навмисним ігноруванням норм із метою затягування слідства. Це підриває довіру до правової системи та може призводити до необґрунтованих обмежень свободи.

4. Відсутність медичного огляду та інші порушення. Належний медичний огляд є обов'язковим елементом процедури затримання, який гарантує фіксацію стану здоров'я особи та запобігає тортурам і жорстокому поводженню¹⁷². Однак практика показує, що відсутність або формальний характер медичного огляду спостерігаються в 3–5 % випадків¹⁷³.

Окрім того, часто фіксуються інші порушення, такі як недотримання умов утримання (перенаселеність, недостатня вентиляція), психологічний тиск, обмеження доступу до базових потреб (їжа, вода), що є неприйнятними з позиції міжнародних стандартів¹⁷⁴.

¹⁷¹ Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/>

¹⁷² Про затвердження Інструкції про порядок надання медичної допомоги, використання лікувально-профілактичних закладів органів охорони здоров'я, залучення з цією метою їх медичного персоналу та проведення медичних експертиз у спеціально відведеному місці для тимчасового тримання (ізоляторі тимчасового тримання) Відділу забезпечення досудового слідства Центрального управління Служби безпеки України : Наказ МВС України від 11.05.2011 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

¹⁷³ Омбудсман України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/>

¹⁷⁴ European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. URL: <https://rm.coe.int/168007a67f>

Парламентська Асамблея Ради Європи заявляє, що над-важливим є реальне виконання гарантій, а не лише їх наявність у законі, оскільки в більшості держав-членів формально існують належні гарантії прав затриманих, проте на практиці вони часто порушуються¹⁷⁵.

У всіх випадках виявлення порушення прав затриманих поліцейськими під час виконання службових обов'язків відповідальна особа ініціює перед керівником органу (підрозділу) поліції проведення службового розслідування¹⁷⁶.

Типові порушення прав затриманих в Україні залишаються системною проблемою, яка потребує посилення контролю та впровадження сучасних механізмів захисту. Несвоєчасне повідомлення про затримання, відмова у наданні адвоката, перевищення строків тримання без оформлення та відсутність належного медичного огляду – це лише основні з багатьох викликів, що стоять перед правоохоронними органами.

Для покращення ситуації необхідне подальше удосконалення законодавства та нормативної бази, впровадження системи електронного моніторингу системи «Custody Records», активна роль прокуратури та омбудсмена в нагляді, посилення співпраці з громадськими правозахисними організаціями.

Важливу роль відіграє професійна підготовка працівників поліції у сфері прав людини, зокрема психолого-правових аспектів взаємодії із затриманими, що є запорукою зниження ризиків порушень. Наукові дослідження доводять, що тренінги, які включають психологічні методики комунікації та врегулювання конфліктів, покращують поведінку інспекторів під час затримання та утримання.

Недостатність кадрового забезпечення у підрозділах, відповідальних за дотримання прав затриманих, призводить до перевантаження інспекторів, формального підходу

¹⁷⁵ Зловживання досудовим утриманням під вартою в державах-учасниках Європейської конвенції з прав людини : Резолюція 2077. 2015 р. URL: <https://pace.coe.int/en/files/22206/html>

¹⁷⁶ Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ МВС України від 16.10.2024 р. № 178/268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0793-11#Text>

до контролю та втрати якості моніторингу. Збільшення чисельності персоналу дасть можливість забезпечити постійну присутність контролюючих органів у місцях утримання, що підвищить оперативність виявлення порушень та запобігання їм. Цей крок має вагоме значення для створення системного і ефективного захисту прав людини¹⁷⁷.

Необхідно додати, що система «Custody Records» – це система гарантування безпеки затриманих та персоналу ізоляторів тимчасового тримання, яка має фіксувати всі дії, які відбуваються із затриманими особами, з моменту фактичного затримання до обрання судом запобіжного заходу і направлення особи до слідчого ізолятора або до звільнення особи з під варті.

Упровадження цієї системи в усіх місцях несвободи України надасть можливість нашій державі водночас забезпечити дотримання прав затриманих осіб та захистити працівників правоохоронних органів від необґрунтованих звинувачень щодо неналежного поводження зі затриманими. Активне задіяння системи «Custody Records» потенційно може оптимізувати роботу правоохоронних органів та надасть змогу збирати чіткі докази, які доводять або спростовують тиск на затриману особу, заощаджувати час суддям різних інстанцій та зменшувати кількість скарг до Європейського суду з прав людини, що в подальшому позитивно відобразиться і на фінансових витратах, які несе Україна¹⁷⁸.

Тільки комплексний підхід може гарантувати дотримання прав затриманих і розвиток правової держави в Україні.

Таким чином, запропоновані заходи базуються на міжнародних стандартах, наукових дослідженнях та практичних напрацюваннях і їх реалізація сприятиме суттєвому покращенню системи захисту прав затриманих, а також підвищенню довіри суспільства до правоохоронних органів.

¹⁷⁷ Омбудсман України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/>

¹⁷⁸ Мукоїда Р. В. Система Custody Records як дієвий механізм забезпечення прав людини в ізоляторах тимчасового тримання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 243–246.

3.2. Використання цифрових технологій у діяльності інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується активною цифровізацією всіх сфер життя, зокрема й правоохоронної діяльності. Трансформація Національної поліції України відбувається у контексті європейської інтеграції та впровадження міжнародних стандартів захисту прав людини, що вимагає використання новітніх цифрових інструментів для підвищення ефективності, прозорості та підзвітності правоохоронних органів.

Згідно зі ст. 25 Закону України «Про Національну поліцію», поліція здійснює інформаційно-аналітичну діяльність виключно для реалізації своїх повноважень, визначених законом. Для цього вона в рамках інформаційно-аналітичної діяльності формує реєстри та бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, користується реєстрами та базами (банкми) даних Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади, здійснює інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу, здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями, надає до Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів в електронній формі та в обсягах даних, зазначених у статтях 7, 14 Закону України «Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів», відомості, необхідні для забезпечення ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів¹⁷⁹.

Застосування цифрових технологій у діяльності поліції спрямоване не лише на вдосконалення процесів управління та реагування на правопорушення, але й на посилення механізмів контролю за дотриманням прав і свобод людини.

Поліція може створювати власні реєстри та бази даних, необхідні для забезпечення щоденної діяльності органів

¹⁷⁹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#n254>

(закладів, установ) поліції у сфері трудових, фінансових, управлінських відносин, відносин документообігу, а також бази даних, що формуються в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідно до закону, та інформаційно-аналітичні системи (у тому числі міжвідомчі), необхідні для виконання покладених на неї повноважень.

Так, відповідно до ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію», поліція засобами інформаційно-комунікаційної системи наповнює та підтримує в актуальному стані реєстри та бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, стосовно:

1) осіб, щодо яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу;

2) виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень, осіб, які їх учинили, руху кримінальних проваджень; обвинувачених, обвинувальний акт щодо яких направлено до суду;

3) розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних) осіб, які ухиляються від відбування покарання або вироку суду, або від виконання обов'язків, визначених законом для суб'єктів пробації;

4) розшуку осіб, зниклих безвісти;

5) установлення особи невпізнаних трупів та людей, які не можуть надати про себе будь-яку інформацію у зв'язку з хворобою або неповнолітнім віком;

6) зареєстрованих в органах внутрішніх справ і поліції кримінальних або адміністративних правопорушень, подій, які загрожують особистій чи публічній безпеці, надзвичайних ситуацій;

7) осіб, щодо яких поліцією застосовано адміністративне затримання, затримання в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, або інше законне затримання; осіб, підданих адміністративному арешту, домашньому арешту; осіб, яким повідомлено про підозру в учиненні кримінального правопорушення;

8) осіб, які скоїли адміністративні правопорушення, провадження у справах за якими здійснюється поліцією або територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки;

9) зареєстрованих корупційних кримінальних правопорушень, адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, а також осіб, які їх учинили, та результатів розгляду цих правопорушень у судах;

10) іноземців та осіб без громадянства, затриманих поліцією за порушення визначених правил перебування в Україні;

11) викрадених номерних речей, цінностей та іншого майна, які мають характерні ознаки для ідентифікації, або речей, пов'язаних із учиненням правопорушень, відповідно до заяв громадян;

12) викрадених (втрачених) документів за зверненням громадян;

13) знайдених, вилучених предметів і речей, у тому числі заборонених або обмежених в обігу, а також документів з ознаками підробки, які мають індивідуальні (заводські) номери;

14) транспортних засобів, які розшукуються, у тому числі у зв'язку з безвісним зникненням особи, виявлених безхазяйних транспортних засобів, а також викрадених, втрачених номерних знаків;

15) виданих дозвільних документів у сфері безпеки дорожнього руху та дозволів на рух окремих категорій транспортних засобів;

16) зброї, що перебуває у володінні та користуванні фізичних і юридичних осіб, яким надано дозвіл на придбання, зберігання, носіння, перевезення зброї;

17) викраденої, втраченої, вилученої, знайденої зброї, а також добровільно зданої зброї із числа тієї, що незаконно зберігалася;

18) бази даних, що формуються в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідно до закону;

19) дорожньо-транспортних пригод, оформлення яких здійснювалося поліцією, та їх наслідків.

При наповненні реєстрів та баз (банків) даних, визначених у пункті 7 частини першої цієї статті, поліція забезпечує збирання, накопичення мультимедійної інформації (фото, відео, звукозаписи) та біометричних даних (відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки пальців рук, дактилокартки).

Збирання, накопичення, зберігання, використання та знищення біометричних даних здійснюються відповідно до вимог закону в порядку, встановленому Міністерством внутрішніх справ України.

Збирання, накопичення, зберігання, використання та знищення відомостей про генетичні ознаки людини (геномну інформацію людини) здійснюються відповідно до закону.

Поліція забезпечує внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та здійснює підтримання таких відомостей в актуальному стані в межах, визначених законодавством.

Слід зазначити, що поліція вживає всіх заходів для недопущення будь-яких порушень прав і свобод людини, пов'язаних з обробкою інформації. Поліцейські та особи, які відповідно до цього Закону мають доступ до інформаційних ресурсів єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України та інших інформаційно-комунікаційних систем (інформаційних ресурсів), несуть персональну дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність за вчинені ними діяння, що призвели до порушень прав і свобод людини, пов'язаних з обробкою інформації. Міністерство внутрішніх справ України у межах компетенції здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів під час формування та користування поліцейськими інформаційними реєстрами та базами (банками) даних у порядку, визначеному у статтях 26, 27 Закону України «Про Національну поліцію».

Використання автоматизованих інформаційно-комунікаційних систем, як, наприклад, «Custody Records», застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; мобільних додатків та електронних баз даних створює передумови для підвищення рівня довіри суспільства до поліції, зменшення випадків зловживань владою, а також запобігання порушенням прав людини в процесі поліцейської діяльності.

Таким чином, цифрові технології виступають не лише інструментом модернізації організаційної діяльності, а й засобом утвердження верховенства права та забезпечення

конституційних прав громадян у сфері правоохоронних відносин.

У сучасних умовах цифровізації інспектори дотримання прав людини стають безпосередніми користувачами та аналітиками цифрових систем. Вони відповідають за:

- перевірку дотримання законодавства при роботі з персональними даними;
- застосування цифрових інструментів для аналізу та узагальнення інформації щодо порушень прав людини;
- контроль за використанням електронних систем щодо фіксації дій поліцейських;
- розробку рекомендацій щодо вдосконалення практики правоохоронної діяльності на основі цифрових доказів.

Таким чином, інспектори дотримання прав людини виступають своєрідним «мостом» між суспільством та поліцією, використовуючи цифрові інструменти як засіб забезпечення прозорості, підзвітності та правомірності дій правоохоронців.

Розвиток цифрових технологій у сфері правоохоронної діяльності є невід’ємною частиною процесу демократизації та модернізації державного управління. Україна, рухаючись у напрямі європейської інтеграції, поступово впроваджує принципи е-урядування та е-правосуддя, що передбачає цифрову трансформацію й у діяльності Національної поліції.

Цифровізація в цьому контексті розглядається не лише як технічне оновлення, а як системна зміна підходів до організації роботи правоохоронних органів: від збору інформації до забезпечення підзвітності та контролю дотримання прав людини.

Правове забезпечення використання цифрових технологій у правоохоронній діяльності є багаторівневим та охоплює конституційні положення, спеціальні закони, підзаконні нормативно-правові акти та міжнародні стандарти. Саме ця база визначає можливості, межі й обмеження для застосування інформаційно-комунікаційних технологій інспекторами дотримання прав людини.

Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Будь-яке

застосування цифрових технологій у діяльності поліції повинно підпорядковуватись принципу верховенства права.

Стаття 32 Конституції України гарантує право на приватність і забороняє збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації без згоди особи, за винятком випадків, передбачених законом. Це закладає конституційний баланс між правом людини на недоторканність приватного життя та потребами держави у забезпеченні безпеки.

Закон України «Про Національну поліцію» визначає завдання поліції, серед яких ключове місце посідає охорона прав і свобод людини, закріплює можливість застосування сучасних технічних засобів, ведення інформаційних ресурсів та доступу до баз даних. Інспектори дотримання прав людини керуються цим законом як основою для контролювання того, чи відповідає використання цифрових інструментів принципам законності та пропорційності.

Закон України «Про захист персональних даних» регламентує порядок обробки, зберігання та використання персональної інформації, установлює обов'язки поліції як володільця та розпорядника персональних даних, а також відповідальність за їх незаконне поширення. Це дозволяє уникати зловживань під час використання електронних реєстрів, систем відеоспостереження чи мобільних додатків.

Закон України «Про інформацію» та Закон України «Про доступ до публічної інформації» встановлюють принципи відкритості та прозорості діяльності органів влади, водночас визначають винятки, коли доступ до інформації може бути обмежений (державна таємниця, персональні дані, тощо). Для інспекторів ці положення мають практичне значення, адже вони регулюють баланс між інтересами громадськості у відкритості та вимогами щодо захисту конфіденційних відомостей.

Кримінальний процесуальний кодекс України надає можливість використовувати електронні докази у кримінальному процесі: цифрові записи, дані з інформаційних систем, відео- та аудіофайли. Це допомагає легалізувати використання інформації з портативних відеореєстраторів чи системи «Custody Records» як доказів у суді, що посилює гарантії прав людини у процесуальних відносинах.

Відомчі нормативні акти МВС і Національної поліції України – накази та інструкції, які регламентують використання систем технічних приладів і технічних засобів фото- і кінозйомки, відеозапису.

Приміром, Інструкція із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, затверджена Наказом МВС України від 18.12.2018 № 1026, регулює застосування органами, підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції автоматичної фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, доступ до відеозаписів працівників поліції та інших осіб, порядок зберігання, видачу та приймання технічних приладів і технічних засобів, а також зберігання, видалення та використання інформації, отриманої з цих приладів.

Однак слід зазначити, що ця Інструкція не поширюється на здійснення працівниками поліції фото- і кінозйомки, відеозапису процесуальних дій відповідно до вимог статті 107 Кримінального процесуального кодексу України, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, застосування в системі фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 10.11.2017 № 833 «Про функціонування системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі»¹⁸⁰.

Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», затверджена Наказом МВС України від 24.05.2022 № 311, визначає основні завдання, призначення, формування

¹⁸⁰ Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису : Наказ МВС України від 18.12.2018 р. № 1026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-19#Text>

та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», обліку інформації щодо фіксації дій із затриманими особами¹⁸¹.

Ці документи конкретизують загальні законодавчі положення, надають поліцейським чіткі інструкції та водночас створюють правові запобіжники від зловживань у сфері цифрової трансформації.

Таким чином, нормативно-правова база цифрової трансформації діяльності Національної поліції України поєднує конституційні гарантії, спеціальні закони та відомчі регламенти, які разом забезпечують легітимність, ефективність і правомірність використання цифрових технологій у сфері дотримання прав людини.

Цифровізація діяльності поліції не може відбуватися у відриві від міжнародних правозахисних стандартів. В умовах європейської інтеграції Україна зобов'язана враховувати та імплементувати у національне законодавство підходи, вироблені міжнародними організаціями, такими як Рада Європи, Європейський Союз, ОБСЄ та ООН. Ці стандарти визначають межі застосування цифрових технологій у правоохоронній сфері, спрямовані на баланс між захистом суспільної безпеки та охороною прав і свобод людини.

Європейська конвенція з прав людини (1950) є основоположним документом Ради Європи, що гарантує права людини, має ключове значення у сфері цифровізації. Стаття 8 Конвенції закріплює право кожної особи на повагу до її приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. Це положення поширюється й на обробку цифрових даних, використання систем відеоспостереження, електронних реєстрів чи баз персональної інформації. Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував, що навіть законні заходи держави у сфері контролю та моніторингу повинні бути пропорційними меті й містити ефективні гарантії проти зловживань.

¹⁸¹ Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: Наказ МВС України від 24.05.2022 р. № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text>

Першим міжнародним документом, який комплексно регулює питання боротьби з кіберзлочинністю, є Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (Будапештська конвенція, 2001). Вона визначає правила збирання, збереження та використання електронних доказів, установлює стандарти співпраці правоохоронних органів різних країн у сфері цифрової безпеки.

Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) установлює норми щодо захисту фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і норми про вільний рух персональних даних. Цей Регламент захищає фундаментальні права і свободи фізичних осіб, зокрема їхнє право на захист персональних даних. Вільний рух персональних даних у всьому Союзі не повинно бути обмежено чи заборонено з причин, пов'язаних із захистом фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних¹⁸².

Загальний регламент ЄС про захист даних (GDPR, 2016/679) є еталонним актом у сфері захисту персональних даних. Він встановлює суворі правила щодо обробки, зберігання та передачі персональної інформації. Одним із ключових принципів вважається «privacy by design», тобто врахування вимог до конфіденційності ще на етапі створення цифрових систем. Для поліції це означає, що будь-які інформаційні ресурси – від реєстрів до систем відеофіксації – повинні будуватися із вбудованими гарантіями захисту прав людини. Вимоги GDPR уже поступово інтегруються у законодавство України, особливо у сфері захисту персональних даних.

ОБСЄ та Рада Європи виробили низку документів, що регулюють використання цифрових технологій правоохоронними органами та акцентують на принципах прозорості,

¹⁸² Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

пропорційності та підзвітності, встановлюють вимоги до впровадження незалежного контролю за діяльністю поліції у сфері цифрового моніторингу та вказують на неприпустимість надмірного втручання у приватне життя громадян під час застосування технічних засобів нагляду.

Кодекс поліцейської етики Європейського Союзу визначає етичні стандарти роботи поліції в державах-членах ЄС, підкреслює, що використання технічних засобів не може виходити за межі правомірної мети та повинно бути засноване на законі. Поліцейські зобов'язані діяти в інтересах суспільства, одночасно поважаючи гідність і права кожної особи. У контексті цифровізації Кодекс вимагає, аби технології застосовувалися лише тоді, коли вони дійсно сприяють безпеці, і щоб будь-які порушення були ефективно контролювані незалежними органами.

Дотримання вказаних міжнародних стандартів є обов'язковим у процесі імплементації українського законодавства відповідно до норм права Європейського Союзу, що надає можливість:

- підвищити рівень захисту прав людини у сфері діяльності поліції;
- забезпечити прозорість та підзвітність цифрових систем;
- наблизити Національну поліцію України до європейських стандартів правоохоронної діяльності;
- зміцнити довіру громадян до правоохоронних органів через застосування сучасних і правомірних цифрових технологій.

Отже, міжнародні стандарти формують рамкову основу для впровадження цифрових технологій у поліції, яка ґрунтується на повазі до прав людини, захисті персональних даних та принципах пропорційності й підзвітності.

У науковій та практичній літературі виділяють кілька базових принципів, що мають забезпечувати баланс між потребами держави у безпеці та захистом прав людини, а саме:

- законність – використання цифрових інструментів має ґрунтуватися на чітких правових підставах;
- пропорційність – застосування технологій має бути співмірним із поставленою метою;

- прозорість та підзвітність – діяльність поліції повинна бути відкритою для контролю з боку громадськості;

- захист персональних даних – будь-яке використання цифрових ресурсів має відповідати принципам конфіденційності та безпеки;

- недискримінація – цифрові інструменти не повинні призводити до обмеження прав окремих груп громадян.

Таким чином, теоретико-правові засади цифровізації діяльності поліції визначаються поєднанням національного законодавства та міжнародних стандартів, що створює основу для ефективного використання цифрових технологій інспекторами дотримання прав людини.

Система електронної фіксації становить один із ключових механізмів гарантування дотримання прав людини в діяльності поліції, завдяки чому можна:

- забезпечити прозорість та підзвітність дій правоохоронців;

- запобігати можливим випадкам катувань, жорстокого поводження чи перевищення службових повноважень;

- створювати надійну доказову базу для службових розслідувань та судових процесів;

- підвищувати рівень довіри громадськості до діяльності поліції.

Таким чином, цифрова фіксація виконує одночасно превентивну, контрольну й доказову функцію.

«Custody Records» – це інформаційна підсистема інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» для обліку інформації щодо фіксації дій із затриманими особами.

Основними завданнями та призначенням ІП «Custody Records» ІКС ІПНП є:

- 1) запобігання незаконному затриманню осіб, удосконалення системи їх захисту від катувань і належного поводження, а також підвищення стандартів захисту прав поліцейських від можливих неправдивих звинувачень у неправомірних діях;

- 2) об'єднання інформації про затриманих осіб з моменту їх фактичного затримання, перебування в територіальних (у тому числі міжрегіональних) органах Національної

поліції України, їх територіальних (відокремлених) підрозділах (далі – органи (підрозділи) поліції), та звільнення або поміщення до спеціальних установ інших органів державної влади в єдиному інформаційному просторі з використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного та комунікаційного обладнання;

3) здійснення опитування затриманої особи та поліцейського, який здійснив затримання, щодо обставин та підстав затримання, а також фіксації всіх дій із затриманою особою під час її перебування в органі (підрозділі) поліції;

4) забезпечення оперативного реагування та прийняття управлінських рішень посадовими особами органів (підрозділів) поліції в разі неналежного поводження із затриманими;

5) запровадження автоматизованого формування витягу з електронної картки затримання за формою, наведеною у додатку до цієї Інструкції.

Слід зазначити, що проведення відеозапису є невід'ємною частиною роботи безпекового проєкту «Custody Records», причім як стаціонарних систем технічних приладів і технічних засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, так і портативних відеореєстраторів.

Портативний відеореєстратор – пристрій, призначений для запису, зберігання та відтворення відеоінформації, технічні характеристики та особливості конструкції якого дають змогу закріпити його на форменому одязі поліцейського.

Згідно з пп. 9 п. 1 ст. 31 ЗУ «Про Національну поліцію», поліція має право використовувати технічні прилади і технічні засоби, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису.

Переваги їх застосування:

- захист громадян (унеможливлюють неправомірні дії з боку поліцейських);

- захист поліцейських (забезпечують доказ того, що дії були правомірними і відповідали закону);

- об'єктивність доказів (відеозаписи можуть бути використані як докази в адміністративних та кримінальних провадженнях);

- зниження конфліктності (наявність портативних відеореєстраторів дисциплінує як поліцейських, так і громадян).

Інспектори дотримання прав людини виступають важливими суб'єктами контролю за використанням електронних систем фіксації, оскільки здійснюють перевірку достовірності та повноти даних ІП «Custody Records» ІКС ІПНП, контролюють збереження відеозаписів з портативних відеореєстраторів, аналізують отриману інформацію для виявлення можливих порушень, готують рекомендації для керівництва щодо усунення недоліків у роботі поліцейських.

ІП «Custody Records» ІКС ІПНП є однією з ключових електронних систем, що забезпечують прозорість, підзвітність і законність дій поліції, а також значно розширюють можливості моніторингу дотримання прав людини. Таким чином, інспектори дотримання прав людини не лише використовують цифрові інструменти як джерело інформації, але й стають гарантом того, що ці технології справді служать захисту прав громадян, а не їх обмеженню.

Таким чином, запровадження посад інспекторів дотримання прав людини є прогресом на шляху забезпечення дотримання прав затриманих під час їх перебування у підрозділах поліції та ізоляторах тимчасового тримання. Подальший розвиток та впровадження системи «Custody Records» у всіх територіальних підрозділах поліції здатен забезпечити належний рівень гарантій (запобіжників) від неправомірного поводження під час перебування затриманих у поліції¹⁸³.

Загальновідомо, що в сучасних містах активно впроваджуються системи відеоспостереження, інтегровані з аналітичними платформами. Відеоспостереження у громадських місцях допомагає оперативно фіксувати події, аналізувати дії поліцейських під час масових заходів, виявляти порушення прав громадян. Аналітика даних (Big Data) застосовується для аналізу великих масивів інформації з камер спостереження, GPS-трекерів, систем виклику екстрених служб. Це допомагає виявляти закономірності, прогнозувати потенційні конфлікти чи ризики порушення прав. Розпізнавання облич

¹⁸³ Аналіз стану справ та рекомендацій щодо оцінювання ефективності роботи системи «Custody Records», підготовлений у межах проекту Ради Європи «Посилення правоохоронних органів України під час війни та у повоєнний період», який є частиною Плану дій Ради Європи для України «Стійкість. Відновлення. Відбудова» на 2023–2026 роки. Київ, 2024. 26 с.

та номерних знаків викликає дискусії у сфері прав людини, оскільки створює ризики надмірного втручання у приватне життя. Таким чином, системи відеоспостереження не лише підсилюють безпекові функції поліції, а й потребують постійного моніторингу для недопущення зловживань.

Слід підсумувати, що сучасні цифрові технології відкривають можливість громадянам напряду взаємодіяти з поліцією через мобільні додатки та онлайн-платформи.

В Україні впроваджуються мобільні сервіси для подання електронних заяв і скарг, що дає змогу громадянам швидко інформувати поліцію про порушення їхніх прав. Спеціальні чат-боти у месенджерах застосовуються для реєстрації звернень, консультацій та надання оперативної інформації про права затриманих. Такі інструменти сприяють розвитку електронної демократії й підвищують довіру до поліції, оскільки роблять процес комунікації прозорим і доступним.

Інспектори дотримання прав людини можуть використувати мобільні додатки для:

- фіксації фактів порушень під час перевірок;
- швидкого доступу до електронних нормативних актів;
- збору статистичних даних для аналітичних звітів.

Це значно оптимізує процес реагування на скарги та підвищує ефективність захисту прав людини.

Електронні реєстри є невід'ємною частиною цифрової трансформації діяльності поліції. Вони виконують роль централізованих джерел інформації, що дають можливість інспекторам швидко перевіряти факти порушень і контролювати їх розгляд. До них належать:

1) єдиний облік звернень громадян – система, яка акумулює всі заяви та повідомлення (в тому числі скарги на дії поліцейських), забезпечує контроль за термінами їх розгляду;

2) реєстри правопорушень – дозволяють виявляти системні проблеми, аналізувати статистику щодо скарг на порушення прав людини;

3) електронні бази з дисциплінарних проваджень – містять дані про службові розслідування стосовно поліцейських, що допомагає у моніторингу дисципліни та запобіганні повторним порушенням;

4) міжнародні бази (Інтерпол, Європол) – дають змогу інтегрувати національні системи з глобальними ресурсами

та враховувати міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини.

Інспектори дотримання прав людини завдяки цим системам можуть своєчасно виявляти порушення, контролювати їх усунення та формувати аналітичні звіти для керівництва поліції та громадськості.

Застосування цифрових технологій – від систем електронної фіксації та відеоспостереження до мобільних додатків і електронних реєстрів – суттєво розширює можливості у сфері контролю за дотриманням прав людини. Водночас воно потребує чіткого дотримання правових стандартів, адже неконтрольоване використання технологій може призвести до надмірного втручання у приватність громадян.

У сучасних умовах діяльність інспекторів дотримання прав людини у Національній поліції України виходить за межі традиційних форм контролю. Вони дедалі активніше використовують цифрові технології, завдяки яким можуть аналізувати великі обсяги даних, виявляти системні проблеми та прогнозувати ризики порушень прав людини. Серед ключових інструментів виділяють Big Data, штучний інтелект (ШІ), інформаційно-аналітичні панелі та технології OSINT.

Big Data (великі дані), окрім іншого, використовують для виявлення ризиків порушення прав людини. Big Data у діяльності інспекторів дає змогу працювати з масивами інформації, які надходять з різних джерел: записи з портативних відеореєстраторів і систем відеоспостереження; дані з ІП «Custody Records» ІКС ІПНП; звернення громадян, зареєстровані в електронних базах; дисциплінарні провадження щодо поліцейських.

Аналіз таких даних допомагає виявляти системні порушення (наприклад, надмірне застосування сили), формувати прогностичні моделі щодо можливих випадків перевищення повноважень, здійснювати порівняльний аналіз між підрозділами поліції, виявляючи ті, де найчастіше трапляються скарги на порушення прав людини. Big Data відкриває можливість переходу від реагування на порушення до їх превентивного запобігання.

Технології Big Data відкривають нові можливості для аналізу злочинності та запобігання їй. Їх застосування

дає змогу покращити точність прогнозування, ефективніше використовувати ресурси правоохоронних органів та підвищити рівень безпеки громадян. Однак для повного впровадження Big Data в аналіз злочинності необхідно подолати технічні, етичні та організаційні виклики. Розвиток нових технологій і міжнародна співпраця дозволять використовувати цей інструмент максимально ефективно¹⁸⁴.

Штучний інтелект щораз активніше впроваджується в діяльність правоохоронних органів у світі. Для інспекторів прав людини його значення полягає в автоматизованому аналізі великих обсягів відео- та аудіозаписів з метою виявлення порушень, розпізнаванні ключових інцидентів (наприклад, застосування фізичної сили або спеціальних засобів) та аналізі текстових скарг і звернень громадян за допомогою NLP (Natural Language Processing) для швидкого визначення найбільш критичних випадків, а також виявленні кореляційних зв'язків між діями поліції та рівнем довіри суспільства.

Водночас використання ШІ ставить питання про етичні та правові межі, такі як недопущення упередженості алгоритмів, захист персональних даних і збереження права на справедливий розгляд скарг.

Інспектори дотримання прав людини можуть використовувати Інформаційно-аналітичні панелі (dashboards) для візуалізації та моніторингу даних у режимі реального часу. Серед переваг dashboards слід назвати наочне представлення інформації про кількість скарг, дисциплінарних проваджень, зареєстрованих порушень, можливість географічного аналізу (скажімо, карта «гарячих точок» порушень прав людини в регіонах України) та виявлення трендів і динаміки у сфері дотримання прав людини (зменшення чи зростання кількості скарг у певний період), а також швидке формування звітності для керівництва та громадськості.

¹⁸⁴ Горелов Ю. П., Кобзев І. В. Використання технологій Big Data для аналізу злочинності. *Безпека у кіберсфері* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 28 трав. 2025 р.) / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. правових наук України ; Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Кам'янець-Подільський : ХНУВС, 2025. С. 85–87.

Такі інструменти перетворюють «суху статистику» на зрозумілу інформацію, що допомагає ухвалювати управлінські рішення.

Важливо також виокремити OSINT та цифрову криміналістику у сфері захисту прав людини. OSINT (Open Source Intelligence) – це технологія збору та аналізу інформації з відкритих джерел (соцмереж, новинних сайтів, баз даних). У контексті діяльності інспекторів це означає:

- відстеження повідомлень у соціальних мережах про можливі порушення з боку поліції;
- аналіз фото- та відеоматеріалів, опублікованих громадянами;
- перевірка достовірності інформації шляхом зіставлення з офіційними даними.

Завдяки цифровій криміналістиці з'являється можливість фіксувати та аналізувати електронні докази у справах про порушення прав людини, зокрема дані з мобільних пристроїв, електронних листувань чи камер відеоспостереження.

Застосування OSINT і цифрової криміналістики підвищує рівень незалежності та об'єктивності діяльності інспекторів, адже надає змогу використовувати незалежні джерела інформації, а не лише офіційні звіти поліції.

Аналітичні та інформаційні інструменти – Big Data, штучний інтелект, аналітичні панелі та OSINT – стають невід'ємною складовою діяльності інспекторів дотримання прав людини. Вони допомагають не лише фіксувати вже вчинені порушення, а й прогнозувати ризики, виявляти закономірності та запобігати зловживанням. У майбутньому їх використання може стати основою для створення єдиної цифрової екосистеми моніторингу дотримання прав людини в Національній поліції України.

Використання цифрових інструментів у роботі інспекторів дотримання прав людини має не лише теоретичний, а й суто прикладний вимір. Цифрові технології допомагають інспекторам швидко фіксувати факти, оперативно реагувати на скарги, забезпечувати збереження доказів та взаємодіяти з громадськістю у режимі реального часу. Це створює якісно новий рівень ефективності, прозорості та об'єктивності у сфері контролю за діяльністю поліції.

У практичній діяльності інспекторів дотримання прав людини важливе значення має чіткий алгоритм роботи з електронними системами:

1. Моніторинг і збір даних (інспектор здійснює регулярний перегляд інформації зі системи «Custody Records», портативних відеореєстраторів, камер спостереження, електронних баз скарг).

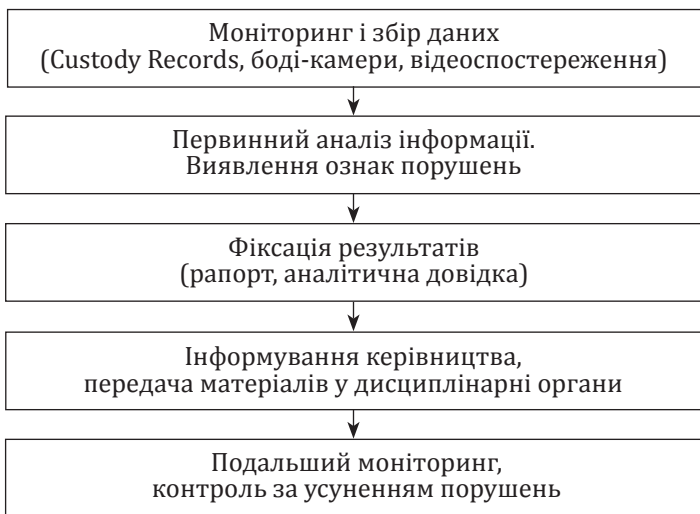
2. Первинний аналіз інформації (визначається, чи є у діях працівників поліції ознаки порушення прав людини: наприклад, ненадання медичної допомоги затриманому, перевищення сили, перешкоджання доступу до адвоката, тощо).

3. Фіксація результатів (виявлені факти документуються в електронному вигляді, складається рапорт або аналітична довідка).

4. Інформування керівництва (у разі виявлення ознак серйозних порушень матеріали негайно передаються керівнику підрозділу, дисциплінарній комісії або прокурору).

5. Подальший моніторинг (інспектор відслідковує, чи були вжиті заходи для усунення порушення та притягнення винних до відповідальності).

Алгоритм дій інспектора при застосуванні електронних систем фіксації

Така структура гарантує, що цифрові технології не залишаться формальним інструментом, а перетворяться на реальний засіб захисту прав людини.

Цифрові докази використовуються у службових розслідуваннях. Сучасні електронні системи формують потужний масив цифрових доказів, які можна використовувати в дисциплінарних і кримінальних провадженнях. Відео- та аудіо-записи з портативних відеореєстраторів або камер спостереження фіксують реальний перебіг подій, що унеможливорює маніпуляції. Записи з ІП «Custody Records» ІКС ІПНП дозволяють підтвердити, чи були дотримані права затриманих (право на адвоката, на медичну допомогу, на повідомлення родичів). Цифрові журнали дій поліцейських у базах даних (лог-файли) відображають точний час входу, редагування чи видалення інформації.

Для інспекторів дотримання прав людини надзвичайно важливо забезпечити ланцюг збереження доказів (*chain of custody*) – від моменту отримання цифрових даних до їх передачі у дисциплінарний орган або суд. Це гарантує їхню процесуальну допустимість та захищає від звинувачень у фальсифікації.

Важливим питанням є захист персональних даних та інформаційна безпека в діяльності інспектора. Використання цифрових систем у діяльності поліції неминуче пов'язане з обробкою персональних даних. Інспектор дотримання прав людини зобов'язаний контролювати, чи відповідає збір і зберігання персональної інформації вимогам Закону України «Про захист персональних даних» та європейських стандартів (GDPR), чи мають працівники поліції доступ лише до тієї інформації, яка необхідна для виконання їхніх службових завдань (принцип мінімізації даних), а також чи застосовуються сучасні технічні засоби захисту – шифрування, резервне копіювання, багатофакторна автентифікація.

Окреме значення має захист службових пристроїв (планшетів, ноутбуків, мобільних телефонів інспекторів) від втрати чи несанкціонованого доступу, оскільки на них зберігаються чутливі дані. Недотримання цих правил може спричинити витік конфіденційної інформації та порушення прав людини.

Слід зазначити, що ефективна діяльність інспекторів дотримання прав людини неможлива без активної взаємодії з громадськістю через цифрові платформи. Цифрові технології значно розширюють можливості для такої взаємодії, як-от:

- онлайн-приймальні та електронні петиції (громадяни можуть подавати звернення в електронній формі, а інспектори контролюють строки та якість їх розгляду);

- чат-боти в месенджерах (забезпечують цілодобовий канал комунікації для подання скарг, повідомлень про неправомірні дії поліції чи отримання юридичної консультації);

- соціальні мережі (інспектори можуть використовувати офіційні сторінки поліції для інформування населення про права затриманих, поширення правопросвітніх матеріалів та підвищення правової культури);

- онлайн-опитування та зворотний зв'язок (надають можливість оцінити рівень довіри громадян до поліції, виявити проблемні зони у діяльності підрозділів).

Практичні аспекти застосування цифрових технологій у діяльності інспектора дотримання прав людини охоплюють усі етапи моніторингу – від збору даних до взаємодії з громадськістю. Використання електронних систем фіксації, цифрових доказів, технологій захисту даних та онлайн-платформ дає змогу об'єктивно документувати факти порушень, гарантувати їх належну перевірку та забезпечувати прозору комунікацію з суспільством.

Це перетворює інспектора на ключову фігуру цифрового контролю за дотриманням прав людини, що відповідає найкращим європейським практикам.

Попри очевидні переваги цифрових технологій у діяльності інспекторів дотримання прав людини, їх впровадження супроводжується низкою проблем та викликів. Вони мають як технічний, так і правовий та етичний характер. Усвідомлення цих аспектів є необхідною умовою для розробки ефективних рішень і запобігання можливим зловживанням.

На практичні негативні моменти функціонування системи «Custody Records» звертають увагу експерти, наприклад, адвокати. Зокрема, система передбачає спеціальні вимоги до облаштування підрозділів поліції щодо зонування приміщень підрозділу поліції і, серед іншого, передбачає

кімнату для конфіденційного побачення затриманого із захисником. Таке побачення повинно відбуватися через прозоре скло за допомогою телефонного апарата. За таких умов, вважають адвокати, конфіденційність спілкування може бути порушено, оскільки існує ймовірність прослуховування розмови. Крім того, повсюдна відеофіксація також не сприяє довірі затриманої особи захиснику і може оцінюватися як перешкодження праву на отримання правової допомоги¹⁸⁵.

Цифрові технології розширюють можливості поліції у сфері безпеки, але водночас створюють ризики надмірного втручання у приватне життя громадян. Використання систем відеоспостереження та технологій розпізнавання обличчя часто критикується правозахисниками, оскільки може перетворитися на інструмент масового нагляду. Збирання та зберігання біометричних даних викликає питання щодо згоди особи, строків зберігання та правомірності їх використання. Інспектори мають вирішувати складні етичні дилеми, скажімо, як забезпечити ефективний контроль і водночас не допустити надмірної «цифрової прозорості», що порушує конституційні права людини. Важливо утримувати пропорційність: цифрові технології мають застосовуватись лише тоді, коли це дійсно необхідно для досягнення легітимної мети.

Переваги й ризики цифровізації в діяльності інспекторів

Переваги	Ризики
Прозорість і підзвітність	Втручання у приватність
Зменшення випадків зловживань	Кіберзагрози та витік даних
Об'єктивність доказів	Упередженість алгоритмів
Підвищення довіри суспільства	Недостатня технічна база
Ефективність моніторингу	Низька цифрова компетентність

¹⁸⁵ Скочиляс-Павлів О., Ліщинська Ю. Сучасні тенденції цифровізації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2023. № 4 (40). С. 250–256. URL: <https://science.lpnu.ua/lawvisnyk>

Цифровізація потребує значних фінансових і кадрових ресурсів. В Україні це супроводжується низкою труднощів, наприклад, часто недостатнім фінансуванням для закупівлі сучасного обладнання, серверів, програмного забезпечення. Досі, значна кількість підрозділів поліції працюють на обладнанні з технічною застарілістю систем. Також наявний низький рівень інтегрованості систем: бази даних і реєстри часто функціонують ізольовано, що ускладнює роботу інспекторів і знижує ефективність аналізу.

Унаслідок цього навіть найкращі цифрові рішення можуть залишатися неефективними через відсутність належного технічного й організаційного підґрунтя.

Ще одним викликом вважається забезпечення інформаційної безпеки цифрових систем. Системи електронної фіксації та реєстри містять чутливі персональні дані, які можуть стати об'єктом кіберзлочинів. Існують ризики несанкціонованого доступу до інформації як з боку зовнішніх атак, так і з боку самих поліцейських. У світовій практиці відомі випадки, коли поліцейські використовували бази даних у власних інтересах – наприклад, для незаконного отримання інформації про приватних осіб. Використання алгоритмів ШІ також може призвести до упередженості систем (*bias*), що загрожує дискримінацією окремих соціальних груп.

Тому надзвичайно важливим є створення механізмів незалежного аудиту цифрових систем та впровадження заходів кіберзахисту.

Окрему проблему становить кадровий аспект. Існує загальна потреба у навчанні та підвищенні цифрової компетентності інспекторів дотримання прав людини. Цифровізація вимагає від них високого рівня технічної підготовки:

- знання міжнародних стандартів у сфері цифрових прав людини;
- навички роботи з інформаційними системами та базами даних;
- здатність аналізувати великі масиви інформації, у тому числі за допомогою аналітичних інструментів;
- базові компетенції у сфері кібербезпеки.

Наразі ці знання часто відсутні або недостатньо розвинуті, що знижує ефективність використання цифрових

технологій. Саме тому доцільним є проведення регулярних тренінгів, курсів підвищення кваліфікації, міжнародних обмінів досвідом у сфері цифрових технологій і прав людини.

Використання цифрових технологій у діяльності інспекторів дотримання прав людини є потужним інструментом модернізації Національної поліції України, хоча супроводжується воно низкою викликів: етичних, технічних, організаційних і кадрових. Для їх подолання необхідне вдосконалення правового регулювання, стабільне фінансування технічної бази, впровадження систем кіберзахисту, формування високого рівня цифрової культури та компетентності поліцейських. Тільки за цих умов цифровізація стане не загрозою, а надійним інструментом захисту прав і свобод людини.

Майбутнє діяльності інспекторів дотримання прав людини у Національній поліції України безпосередньо пов'язане з подальшим розвитком цифрових технологій. Сучасні тенденції у сфері правоохоронної діяльності свідчать про активне впровадження інноваційних рішень, які підвищують ефективність контролю, мінімізують людський фактор та створюють нові механізми забезпечення прав і свобод людини.

У майбутньому алгоритми штучного інтелекту можуть застосовуватися для автоматичного моніторингу відеозаписів з портативних відеореєстраторів, виявлення ознак перевищення сили або незаконних дій. ШІ також здатен здійснювати аналіз скарг громадян та виділяти ті, що потребують першочергового реагування. Використання блокчейн-технологій для збереження цифрових записів (системи «Custody Records», даних з камер відеоспостереження, інших реєстрів тощо) забезпечить їх незмінність і прозорість. Це унеможливить видалення чи фальсифікацію даних, що вважається критично важливим для захисту прав людини. AR/VR (доповнена та віртуальна реальність), віртуальні тренажери можуть використовуватись для навчання поліцейських, а саме – моделювання ситуацій порушення прав людини, відпрацювання алгоритмів дій, підвищення рівня емпатії до вразливих груп населення.

Таким чином, інноваційні технології перетворюють цифровізацію поліції з інструменту документування на механізм прогнозування та попередження порушень.

Перспективи розвитку цифрових технологій у діяльності інспекторів дотримання прав людини в Україні полягають у переході від локальних рішень (портативні відеореєстратори, електронні реєстри тощо) до комплексної цифрової екосистеми моніторингу прав людини, яка буде інтегрована з європейськими системами. У майбутньому інспектори дотримання прав людини отримають не лише інструменти фіксації, а й потужні механізми прогнозування та попередження порушень, що відповідатиме європейським стандартам верховенства права та прав людини.

3.3. Практико-орієнтована взаємодія інспекторів дотримання прав людини Національної поліції України з органами правопорядку

В умовах сучасних викликів – воєнного стану, росту злочинності, великої кількості внутрішньо переміщених осіб, активізації міграційних процесів, зростають ризики порушень прав особи при затриманні, у зв'язку з чим роль інспекторів дотримання прав людини як внутрішнього механізму забезпечення прав людини в діяльності поліції суттєво підвищується.

Інспектори дотримання прав людини виконують ключову місію: забезпечують моніторинг дотримання поліцейськими прав затриманих осіб та вживають за фактами виявлених порушень заходів реагування як під час затримання, так і під час перебування в ізоляторах тимчасового тримання.

Проте практична дієвість цієї ролі залежить від здатності інспектора дотримання прав людини ефективно взаємодіяти з рядом зовнішніх і внутрішніх суб'єктів, наприклад, прокуратурою (процесуальне керівництво та право доступу до матеріалів розслідування), Державним бюро розслідувань (далі – ДБР) (у справах, що стосуються працівників поліції або резонансних випадків), центрами безоплатної правничої допомоги (забезпечення права на захист).

Діяльність секторів дотримання прав людини при ГУНП щодо забезпечення дотримання прав і свобод людини здійснюється у взаємодії з органами правопорядку

та громадськими організаціями, зокрема при виконанні таких завдань:

- підвищення авторитету та рівня довіри населення до поліції;

- створення позитивного іміджу поліції як органу правопорядку;

- налагодження ефективних взаємовідносин та комунікації між поліцією та іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями;

- виявлення та усунення проблем, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод людини, зокрема затриманих, у діяльності поліції.

Залежно від завдань, що покладені на підрозділи дотримання прав людини, взаємодія з органами правопорядку та громадськими організаціями може здійснюватися за такими напрямками:

- 1) проведення практичних заходів, спрямованих на покращення стану забезпечення прав і свобод людини, запобігання фактам їх порушень у діяльності поліції;

- 2) проведення навчально-освітніх заходів з питань забезпечення прав і свобод людини в діяльності поліції;

- 3) підготовка та реалізація в межах компетенції проєктів та програм у сфері охорони прав і свобод людини в діяльності поліції;

- 4) обмін інформацією та досвідом роботи з виявлення та запобігання проявам жорстокого поводження з людиною, порушення прав затриманих, неправомірного обмеження прав і свобод людини в діяльності поліції;

- 5) упровадження нових принципів, форм, методів та засобів діяльності поліції щодо забезпечення дотримання прав і свобод людини¹⁸⁶.

Звісно, в ході своєї службової діяльності інспектори дотримання прав людини можуть взаємодіяти з багатьма органами правопорядку, державними структурами

¹⁸⁶ Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ МВС України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

чи громадськими організаціями, проте найдоречніше увагу приділити деяким з них.

Отож найбільш дотичними в даному випадку, мабуть, будуть органи прокуратури. Інспектори дотримання прав людини у своїй роботі чи не щоденно взаємодіють із прокуратурою через взаємоконтроль за затриманими особами, обмін інформацією, надання витягів, документів (зокрема з ІП «Custody Records» ІКС ІПНП), участь у спільних перевірках, а також – інформування, передачу матеріалів у разі виявлення ознак кримінальних чи інших системних порушень. Ця взаємодія регламентована як внутрішніми інструкціями МВС, НПУ, так і процесуальними нормами КПК України.

У статті 26 Закону України «Про прокуратуру» визначено повноваження прокурора з нагляду за додержанням законів при застосуванні заходів, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Зокрема, він має право:

- у будь-який час за посвідченням, що підтверджує займану посаду, відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи, де перебувають особи, щодо яких застосовані примусові заходи медичного або виховного характеру, та будь-які інші місця, до яких доставлено осіб з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення чи в яких особи примусово тримаються згідно з судовим рішенням або рішенням адміністративного органу;

- опитувати осіб, які перебувають у місцях, зазначених у пункті 1 частини першої ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», з метою отримання інформації про умови їх тримання та поведінки з ними, ознайомлюватися з документами, на підставі яких ці особи тримаються в таких місцях, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру;

- знайомитися з матеріалами, отримувати їх копії, перевіряти законність наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів і установ та в разі невідповідності законодавству вимагати від посадових чи службових осіб їх скасування та усунення порушень закону, до яких вони призвели, а також скасовувати незаконні акти індивідуальної дії;

- вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень, а також вимагати

усунення порушень та причин і умов, що їм сприяли, притягнення винних до передбаченої законом відповідальності;

- знайомитися з матеріалами виконавчого провадження щодо виконання судових рішень у кримінальних справах, робити з них виписки, знімати копії та в установленому законом порядку оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця;

- вимагати від керівників органів вищого рівня проведення перевірок підпорядкованих і підконтрольних органів та установ попереднього ув'язнення, виконання покарань, застосування заходів примусового характеру та перевірок інших місць, зазначених у пункті 1 частини першої статті 26 Закону України «Про прокуратуру»;

- звертатися до суду з позовом (заявою) у визначених законом випадках.

Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян в органах та установах, шляхом проведення регулярних перевірок, а також у зв'язку з необхідністю належного реагування на відомості про можливі порушення законодавства, що містяться у скаргах, зверненнях чи будь-яких інших джерелах. У межах реалізації зазначеної функції прокурор має право залучати відповідних спеціалістів.

Прокурор зобов'язаний негайно звільнити особу, яка незаконно (за відсутності відповідного судового рішення, рішення адміністративного органу або іншого передбаченого законом документа чи після закінчення передбаченого законом або таким рішенням строку) перебуває у місці тримання затриманих, попереднього ув'язнення, обмеження чи позбавлення волі, установі для виконання заходів примусового характеру, інших місцях, зазначених у пункті 1 частини першої статті 26 Закону України «Про прокуратуру».

Письмові вказівки прокурора щодо додержання встановлених законодавством порядку та умов тримання осіб у місцях, зазначених у пункті 1 частини першої статті 26 Закону України «Про прокуратуру», а також письмові вказівки прокурора, надані іншим органам, що виконують судові рішення

у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення, є обов'язковими і підлягають негайному виконанню¹⁸⁷.

На підставі аналізу нормативно-правових актів можна визначити етапи взаємодії інспектора дотримання прав людини та прокурора:

1. Моніторинг і документування (передумова для взаємодії).

Інспектор дотримання прав людини фіксує всі факти затримання особи, поводження зі затриманим, результати опитування затриманого та поліцейського, виявляє можливі порушення – усе це документується в ІП «Custody Records» ІКС ІПНП. Автоматизований витяг з електронної картки може бути наданий прокурору. Витяги з картки використовуються як первинне джерело інформації.

Необхідно зазначити, що у підрозділах, де функціонує система «Custody Records», спостерігалось зниження кількості скарг на дії поліцейських.

2. Оперативний обмін інформацією (щоденний / плановий).

Інспектор дотримання прав людини передає прокурору в порядку, визначеному чинним законодавством, узагальнені статистичні дані з ІП «Custody Records» ІКС ІПНП для перевірки. Ця комунікація може супроводжуватись актами, службовими записками чи інформаційними запитами.

3. Інформування у разі виявлення правопорушень.

При виявленні інспектором дотримання прав людини порушень дотримання прав затриманої особи, фактів катування, жорстокого або нелюдського ставлення до неї він:

1) виконує внутрішню реєстрацію (вносить дані до електронної картки затримання в ІП «Custody Records» ІКС ІПНП);

2) ініціює службове розслідування перед керівником органу;

3) письмово повідомляє прокурора.

На цьому етапі необхідно завжди зберігати оригінали відеофайлів і робити контрольні копії, фіксувати мета-

¹⁸⁷ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

дані (дата, година, ідентифікатори камер) для того, щоб забезпечити допустимість доказів у кримінальному процесі в майбутньому.

4. Надання доказової інформації у кримінальному провадженні.

Відомості з ІП «Custody Records» надаються безкоштовно на запит суду, прокурора, слідчого, дізнавача, органів державної влади, що оформлені відповідно до вимог частини четвертої статті 16 Закону України «Про захист персональних даних», в електронній формі з використанням прикладного програмного інтерфейсу або в паперовому вигляді в разі відсутності можливостей для електронного інформаційного обміну. Для отримання відомостей з ІП «Custody Records» користувачем обов'язково вказується підстава їх отримання (відповідні норми закону про покладення на користувача повноважень, для здійснення яких проводиться пошук відомостей та реквізити провадження, справи тощо).

Крім того, прокурор (у межах ст. 36 КПК) має право на доступ до матеріалів досудового розслідування. Це може бути зроблено на підставі процесуального доручення або запиту.

5. Участь у спільних інспекціях і перевірках.

Прокурор ініціює перевірки (особливо за скаргами), в яких інспектор може бути виконавцем (формує витяг з баз даних, надає доступ до документів, відеозаписів, надає пояснення тощо).

6. Виконання приписів та письмових вказівок прокурора.

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру», письмові вказівки прокурора щодо умов тримання осіб є обов'язковими і підлягають негайному виконанню; отже, інспектор дотримання прав людини має забезпечити імплементацію таких вказівок.

Можна констатувати, що інспектори дотримання прав людини повинні забезпечувати оперативну передачу інформативних даних (скарги, факти неналежного поведіння) в прокуратуру в межах повноважень та інформувати прокурора про виявлені ризики та порушення прав при затриманні, а прокуратура, у свою чергу, може ініціювати перевірки або вказати на необхідність проведення окремих процесуальних дій.

Дії інспектора дотримання прав людини при виявленні ймовірного порушення прав затриманої особи поліцейським мають таку послідовність:

1. Негайна фіксація в електронній картці затримання ІП «Custody Records» ІКС ІПНП. Крім цього, забезпечення збереження відеозапису, відбирання заяви і пояснення у затриманого з даного приводу, формування електронного витягу, фотофіксація можливих доказів, організація надання медичної допомоги (при необхідності) та долучення медичних документів, складання службової довідки¹⁸⁸.

2. Інформування керівництва підрозділу: написання відповідного рапорту, його реєстрація, ініціювання службового розслідування та вжиття тимчасових заходів щодо причетних працівників (відсторонення, забезпечення збереження доказів, тощо)¹⁸⁹.

3. Повідомлення прокуратури (ДБР): залежно від ознак злочину – направити витяги (повідомлення) до прокуратури (якщо це звичайне кримінальне правопорушення) або до ДБР (якщо йдеться про правопорушення працівником поліції). Повідомлення має містити перелік доданих доказів, вихідні дані матеріалів ІП «Custody Records» ІКС ІПНП (реєстраційний номер, час створення картки тощо)¹⁹⁰.

4. Сприяння слідчим діям: надання доступу до відеоархівів, забезпечення опитування свідків, у разі потреби – дача показів самим інспектором як свідком, що фіксував обставини¹⁹¹.

¹⁸⁸ Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: Наказ МВС України від 24.05.2022 р. № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text>

¹⁸⁹ Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України: Наказ МВС України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

¹⁹⁰ Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: Наказ МВС України від 24.05.2022 р. № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text>

¹⁹¹ Методичні рекомендації щодо проведення відвідування НПМ територіального відділу (відділення) органу Національної поліції. Розроблено у співпраці з Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Проект Ради Європи «Підтримка впровадження європейських стандартів захисту прав людини в Україні» / уклад. В. Чупров. 2024. 198 с.

5. Моніторинг виконання вказівок прокуратури: контроль за їх виконанням та фіксування відомостей про це^{192, 193}.

Інспектор дотримання прав людини фіксує дії щодо затриманих осіб, контролює умови їх утримання в ІТТ та забезпечує захист їхніх прав. У випадку виявлення ознак кримінальних правопорушень, пов'язаних із діями працівників поліції, інспектор є першою ланкою, яка документує факти та передає матеріали на розгляд уповноважених органів, у тому числі до ДБР.

Наступним органом правопорядку, з яким часто відбувається взаємодія інспектора дотримання прав людини, можна вважати ДБР, що є важливим елементом забезпечення правового порядку, підзвітності правоохоронних органів та захисту прав і свобод громадян, особливо в контексті силових структур.

Тут доцільно виділити такі етапи:

1. Документування та первинний збір даних.

Інспектор дотримання прав людини, окрім загальних даних, фіксує отриману інформацію про можливе кримінальне порушення у ІП «Custody Records» ІКС ІПНП: наявність чи відсутність видимих тілесних ушкоджень (скарги на стан здоров'я, час, коли надійшла скарга на стан здоров'я, вид огляду, дата та час огляду, опис тілесних ушкоджень, рекомендації лікаря, вжиті заходи, протипоказання щодо утримання в кімнаті для затриманих, прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) лікаря, найменування закладу охорони здоров'я, цифрова копія у вигляді графічного файла), а також виклик бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги (далі – БШД) (дата та час виклику, посада, прізвище та номер жетона поліцейського, який викликав, номер заявки БШД, час прибуття БШД, номер БШД)¹⁹⁴.

¹⁹² Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ МВС України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

¹⁹³ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

¹⁹⁴ Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС України від 24.05.2022 р. № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text>

2. Оцінка наявності ознак кримінального правопорушення.

Якщо зібрані дані вказують на можливі ознаки кримінального правопорушення (катування, нанесення тілесних ушкоджень, фальсифікація процесуальних документів тощо), інспектор дотримання прав людини викладає дані обставини у рапорті, який обов'язково реєструє, та повідомляє керівництво підрозділу про необхідність ініціювання службової перевірки.

3. Передача матеріалів до ДБР.

У випадках, коли має місце підозра у вчиненні поліцейським кримінального правопорушення, відповідне повідомлення офіційно направляється до ДБР. Матеріали ж направляються або через внутрішні канали НПУ (через керівництво та службові документи), або за процедурою процесуального запиту залежно від характеру справи¹⁹⁵.

4. Надання доступу до оригіналів документів та їх збереження.

Інспектор дотримання прав людини забезпечує збереження матеріалів: оригіналів документів, відеозаписів тощо і надає їх для ознайомлення за відомчими правилами (на запит чи в порядку тимчасового доступу до речей і документів), щоб гарантувати допустимість доказів у подальшому кримінальному провадженні¹⁹⁶.

5. Спільні перевірки, слідчі дії.

ДБР може ініціювати виїзні перевірки або процесуальні дії із залученням інспектора дотримання прав людини як особи, яка виявила порушення (надання ним пояснень, дача показів, передача додаткових доказів тощо). Крім того, доцільним буде провести допит такого інспектора,

¹⁹⁵ Про взаємодію Державного бюро розслідувань та Національної поліції України під час організації розшуку осіб : Наказ МВС України, ДБР від 21.07.2025 р. № 367/486. URL: <https://mvs.gov.ua/normativno-pravovi-akti/nakaz-vid-21072025-367486-pro-vzajemodiiu-derzavnogo-biuro-rozsliduvannya-nacionalnoyi-policiyi-ukrayini-pid-cas-organizaciyi-rozsuku-osib>

¹⁹⁶ Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС України від 24.05.2022 р. № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text>

оскільки йому першому стало відомо про правопорушення, що розслідується¹⁹⁷.

Дії інспектора дотримання прав людини при підозрі на вчинення кримінального правопорушення працівником поліції мають такий алгоритм:

1. Негайна фіксація всіх даних у ІП «Custody Records» ІКС ІПНП і супровідних документах (формування витягу, фото-, відеофіксація факту, інтерв'ювання затриманого і поліцейського, доручення мультимедійної інформації, біометричних даних (фотозображення, дактилоскопічна картка, словесний портрет), медичних документів тощо).

2. Забезпечення збереження оригіналів документів та решти матеріалів.

3. Викладення обставин у рапорті, реєстрація його в ЄО та повідомлення керівництва підрозділу, повідомлення прокурора, оформлення службової довідки, звітності.

4. Передача матеріалів до ДБР у встановленому кримінальним процесуальним законодавством порядку.

5. Сприяння слідчим підрозділам у досудовому розслідуванні (надання додаткових витягів, пояснень, показів як свідка, доступу до додаткових даних) та моніторинг стану службового розслідування.

Практичні проблеми реалізації взаємодії інспектора дотримання прав людини та ДБР зазвичай включають таке:

1. Фрагментарність впровадження ІП «Custody Records» ІКС ІПНП. Не в усіх підрозділах поліції впроваджена ця система, тому не всі інспектори мають доступ до інформації, що міститься в інформаційній підсистемі.

2. Технічні бар'єри передачі даних (наприклад, великих за обсягом відеофайлів), уніфікованих захищених каналів, що призводить до ризику затримки або втрати доказів.

3. Питання захисту персональних даних і режимів доступу, забезпечення їх належного захисту.

¹⁹⁷ Про взаємодію Державного бюро розслідувань та Національної поліції України під час організації розшуку осіб : Наказ МВС України, ДБР від 21.07.2025 р. № 367/486. URL: <https://mvs.gov.ua/normativno-pravovi-akti/nakaz-vid-21072025-367486-pro-vzajemodiiu-derzhavnogo-biuro-rozsliduvannya-nacionalnoyi-policiyi-ukrayini-pid-cas-organizaciyi-rozsuku-osib>

4. Конфлікт інтересів при проведенні внутрішніх розслідувань, що знижує довіру до їх результатів, через що передача справ до ДБР – незалежних органів є надзвичайно важливою.

Взаємодія інспекторів дотримання прав людини та ДБР є одним із головних інструментів у боротьбі з безкарністю представників силових структур, а в загальному – в гарантуванні дотримання прав людини в Україні. Від ефективності цієї співпраці залежить довіра громадян до державних інституцій та правової системи загалом.

До інших установ, з якими відбувається тісна взаємодія інспекторів дотримання прав людини, доречно віднести центри з надання безоплатної правничої допомоги, що діють згідно зі ЗУ «Про безоплатну правничу допомогу», адже обмін даними з ними відбувається при кожному факті затримання в обов'язковому порядку.

Безоплатна правнича допомога – правнича допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел. Центри з надання безоплатної правничої допомоги (далі – Центр БПД), відповідно до ст. 9 ЗУ «Про безоплатну правничу допомогу», є суб'єктами надання безоплатної первинної правничої допомоги в Україні. Право на безоплатну первинну правничу допомогу, згідно з Конституцією України та цим Законом, мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України¹⁹⁸.

Взаємодія між інспектором дотримання прав людини і Центром БПД охоплює комплекс правових, процедурних і технічних дій: здійснення повідомлення про необхідність призначення захисника, забезпечення конфіденційного побачення затриманого із призначеним йому захисником, внесення даних про ці факти до ІП «Custody Records» ІКС ІПНП, фіксування часу роботи адвоката, обмін даними, проведення взаємозвірки^{199, 200}.

¹⁹⁸ Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 360-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

¹⁹⁹ Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою :

Інспектор дотримання прав людини:

- контролює, щоби право на захист було реалізовано;
- перевіряє факт повідомлення Центру БПД, фіксує час повідомлення в ІП «Custody Records» ІКС ІПНП;
- фіксує прибуття адвоката та належні умови побачення (конфіденційність).

Центр БПД діє відповідно до внутрішніх положень та Постанови КМУ від 28.12.2012 № 1363 «Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою». Цей Порядок встановлює загальні вимоги та механізм інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги про випадки затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу, застосування адміністративного затримання чи адміністративного арешту або обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (далі – затримання) відповідно органами (посадовими особами), уповноваженими здійснювати адміністративне затримання, органами досудового розслідування, слідчими, дізнавачами, прокурорами, службовими особами, відповідальними за перебування затриманих, іншими уповноваженими службовими особами (далі – суб'єкти подання інформації), а також особами, затриманими за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, затриманими на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу, особами, до яких застосовано адміністративне затримання, адміністративний арешт або обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, близькими родичами та членами їх сімей, перелік яких визначено Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – заявники),

Постанова КМУ від 28.12.2012 р. № 1363. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1363-2011-%D0%BF?utm_source=chatgpt.com#Text

²⁰⁰ Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної правничої допомоги : Наказ МЮУ від 02.07.2012 р. № 967/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-12#Text>

Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, його представниками чи регіональними представництвами (далі – Уповноважений з прав людини)²⁰¹.

Повідомлення про затримання осіб приймаються та обробляються уповноваженою службовою особою центру цілодобово. Повідомлення суб'єктів подання інформації, які надходять до центру, реєструються в момент їх надходження в системі. Повідомленню присвоюється відповідний реєстраційний номер, який за допомогою телефонного, факсимільного зв'язку, електронної пошти або через систему повідомляється суб'єкту подання інформації. Повідомлення заявників, які надходять до центру або контактному центру системи надання безоплатної правничої допомоги, за наявності всіх обов'язкових відомостей реєструються у системі. Протягом години з моменту реєстрації повідомлення заявника або уповноваженого з прав людини уповноважена службова особа центру проводить перевірку інформації про затримання особи шляхом підготовки і надсилання від імені такого центру запиту факсимільним зв'язком або електронною поштою на адресу відповідного центрального, регіонального або міжрегіонального органу. Протягом години після надходження запиту відповідний центральний, регіональний або міжрегіональний орган шляхом надсилання факсограми або листа електронною поштою у відповідь спростовує інформацію про затримання особи або підтверджує таку інформацію з повідомленням адреси місця для конфіденційного побачення адвоката з такою особою у порядку, встановленому для суб'єктів подання інформації. Протягом години з моменту реєстрації повідомлення суб'єкта подання інформації про затримання особи або відповіді відповідного центрального, регіонального або міжрегіонального органу на запит, що підтверджує інформацію про затримання особи, уповноважена службова особа центру в установленому порядку призначає адвоката шляхом видачі доручення для надання

²⁰¹ Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : Постанова КМУ від 28.12.2012 р. № 1363. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1363-2011-%D0%BF?utm_source=chatgpt.com#Text

такій особі безоплатної вторинної правничої допомоги, копія якого із зазначенням реєстраційного номера повідомлення за допомогою факсимільного зв'язку, електронної пошти або через систему передається суб'єкту подання інформації та реєструється ним.

Інспектором дотримання прав людини фіксується час прибуття адвоката до затриманої особи для конфіденційного побачення та/або участі в процесуальних діях в системі та/або відповідному журналі реєстрації.

Крім того, інспектор контролює дотримання вищезазначених строків і фіксує всі дані в ІП «Custody Records» ІКС ІПНП.

Орієнтовний алгоритм дій інспектора дотримання прав людини при взаємодії з Центром БПД має такий порядок:

1. Початковий етап (з моменту затримання особи):

а) перевірити, чи особою, яка здійснила затримання, внесено первинний запис про затримання до ІП «Custody Records» ІКС ІПНП (реєстрація факту затримання). Якщо ні – забезпечити негайну реєстрацію (реєстраційний номер, дата, час створення картки, час фактичного затримання, підстава, опис обставин, місце затримання (адреса та/або географічні координати та ін.)²⁰²;

б) роз'яснити затриманому його права, в тому числі право на захист (вручити пам'ятку для затриманих). Зафіксувати його відповідь у картці затримання.

2. Якщо захисник уже прибув до затриманого.

Зафіксувати час прибуття, забезпечити конфіденційне побачення із затриманим, перевірити, щоб під час побачення не порушувалась конфіденційність²⁰³.

3. Якщо захисник відсутній:

а) переконатися, що поліцейський, який здійснив затримання, направив повідомлення до Центру БПД. Якщо повідомлення не надіслано – ініціювати негайне повідомлення

²⁰² Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: Наказ МВС України від 24.05.2022 р. № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text>

²⁰³ Там само.

(телефоном чи електронною поштою). Зафіксувати час здійснення повідомлення²⁰⁴;

б) контролювати терміни, визначені для прибуття адвоката. Якщо адвокат не прибув – здійснити повторне повідомлення Центру БПД;

в) зафіксувати час прибуття адвоката, забезпечити конфіденційне побачення із затриманим, контролювати, щоб під час побачення не порушувалась конфіденційність та не відбувалося інших порушень (наприклад, передача заборонених речей, тощо)²⁰⁵.

4. Якщо захисник не прибув у межах орієнтовного строку.

Зафіксувати факт неприбуття, здійснити повторне повідомлення, про що зробити відмітку у ІП «Custody Records» ІКС ІПНП та внести відповідні записи у журналі Інформування Центру БПД, що зберігаються в чергових частинах підрозділів поліції, інформувати керівництво та при наявності підстав – ініціювати службову перевірку (інспектор має право повідомити зовнішній нагляд у випадку системних порушень)²⁰⁶.

5. Після прибуття захисника.

Перевірити доручення, видане адвокату Центром БПД, дійсність свідчення про право на зайняття адвокатською діяльністю, зафіксувати у картці затримання ІП «Custody Records» ІКС ІПНП час прибуття, здійснити супровід до кімнати конфіденційного побачення (за наявності такої у підрозділі) чи іншим чином забезпечити конфіденційність такого побачення. Проконтролювати, щоб під час цього не відбувалося незаконних дій (передача заборонених предметів, втручання інших учасників процесу тощо)²⁰⁷.

²⁰⁴ Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : Постанова КМУ від 28.12.2012 р. № 1363. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1363-2011-%D0%BF?utm_source=chatgpt.com#Text

²⁰⁵ Там само.

²⁰⁶ Методичні рекомендації щодо проведення відвідування НПМ територіального відділу (відділення) органу Національної поліції. Розроблено у співпраці з Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Проект Ради Європи «Підтримка впровадження європейських стандартів захисту прав людини в Україні» / уклад. В. Чупров. 2024. 198 с.

²⁰⁷ Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС України від 24.05.2022 р. № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text>

6. При неможливості забезпечити доступ до захисника.

Задокументувати причини та умови, що сприяли цьому (неможливість Центру БПД призначити захисника, відмова захисника прибути, відмова затриманого від захисту тощо), про що зробити відповідний запис у журналі інформування Центру БПД про випадки затримання та негайно інформувати керівництво підрозділу для вжиття ними заходів щодо усунення вказаної проблематики²⁰⁸.

За даними Річного звіту Координаційного центру безоплатної правничої допомоги, у 2024 році система надання БПД надала понад 1 млн правничих послуг (безоплатної первинної та вторинної правничої допомоги). Найпопулярнішим способом отримати безоплатну правничу допомогу було звернення до бюро правничої допомоги – до них люди звернулися понад 451 тис. разів. Юристи опрацювали понад 101 тис. онлайн-звернень та понад 303 тис. дзвінків на Єдиний контактний номер телефону системи надання БПД 0-800-213-103. Порівняно з минулим роком кількість очних звернень до бюро зменшилася на 8,3%, телефоном – на 5,8%, а онлайн збільшилась утричі, за період 2021–2024 рр. система опрацювала понад 2,3 млн звернень, і в понад 249 тис. випадків було забезпечено доступ осіб до безоплатного захисника (вторинна допомога, призначення адвоката). Це демонструє високе навантаження на систему безоплатної правничої допомоги та важливість належної координації з поліцією^{209, 210}.

У 2024 році лише за кримінальними провадженнями БПД видала понад 111 тис. доручень про призначення адвоката (статистика, що відображає інтенсивність взаємодії з поліцією на стадії затримання).

²⁰⁸ Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України : Наказ МВС України від 16.10.2024 р. № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

²⁰⁹ Річний звіт 2024 системи надання безоплатної правничої допомоги. 2024. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/zvit-systemy-nadannya-bpd-za-2024-rik/>

²¹⁰ Статистична інформація роботи системи безоплатної правничої допомоги. 2025. URL: https://legalaid.gov.ua/statystychna-informacziya-roboty-systemy-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy/?utm_source=chatgpt.com

Типовими проблемами на практиці при взаємодії інспектора дотримання прав людини і центрів з надання безоплатної правничої допомоги є такі:

1) недостатні ресурси Центрів БПД у прифронтових регіонах, де в основному або недостатньо адвокатів, або ж мають місце затримки з їх прибуттям, що ускладнює дотримання часових вимог;

2) відсутність єдиної інтегрованої бази даних про факти затримання між поліцією та безоплатною правничою допомогою. Наявність спільного програмного забезпечення між ними дозволило б відмовитися від дзвінків на кол-центри та здійснювати автоматичне повідомлення про факти затримання з фіксуванням всіх даних у програмі та можливості відстеження дотримання часових вимог всіма учасниками процесу;

3) завантаженість кол-центру безоплатної правничої допомоги, що спричиняє неможливість додзвонитися тривалий час за єдиним уніфікованим номером;

4) випадки відмови оператора кол-центру у призначенні адвоката по адміністративному затриманні (через начебто малозначність діяння);

5) неприбуття адвокатів у випадках їх призначення адмінзатриманим (також через нібито малозначність діяння);

6) прибуття адвоката у термін понад 2 години (особливо у віддалених чи гірських регіонах);

7) відмова адвоката прибувати (поодинокі випадки, однак трапляються також переважно у віддалених чи гірських регіонах);

8) відмова адвоката у прибутті на окремі слідчі дії (за постановою слідчого);

9) відмова диспетчерів кол-центру називати свої дані (особливо у проблемних випадках з призначенням захисника);

10) відмова адвокатів прибувати у нічний період часу (комендантську годину).

Здебільшого на практиці усунення цих проблемних питань лягає саме на інспектора дотримання прав людини, адже він той суб'єкт, хто забезпечує дотримання прав затриманої особи, в тому числі й права на захист.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що взаємодія інспектора дотримання прав людини з безоплатною правничою допомогою – це критична ланка у ланцюгу гарантій прав особи при затриманні. Вона поєднує право і процедуру (факт затримання → внесення даних до ІП системи «Custody Records» → роз'яснення прав затриманого → реалізація права на захист (повідомлення Центру БПД, контроль за призначенням та прибуттям адвоката, надання конфіденційного побачення, фіксування роботи адвоката).

Таким чином, ІП «Custody Records» ІКС ІПНП виступає ключовим операційним інструментом у забезпеченні реалізації та контролю за дотриманням прав затриманого, правильне відображення даних про взаємодію з безоплатною правничою допомогою забезпечує прозорість та доказовість правомірності дій поліції. Задля якісної подальшої практичної дієвості тут необхідні цифрова інтеграція, єдине програмне забезпечення, регулярні спільні тренінги, покращені технічні канали для обміну даними.

Практичний кейс 1. Спростування неправдивих даних щодо дій поліцейських завдяки системі «Custody Records».

Так, у прокуратуру надійшло звернення від адвоката затриманої особи, що до його клієнта застосовувався фізичний тиск, працівники поліції не реагували на скарги затриманого на погане самопочуття та іншим чином порушували права та свободи затриманої особи.

Однак завдяки даним з ІП «Custody Records» ІКС ІПНП було встановлено таке: «...до адміністративної будівлі підрозділу поліції «К» було доставлено затриману особу «А» за ч. 1 ст. 307 КК України. Одразу ж при доставленні «А» було зареєстровано в Журналі відвідувачів доставлених та запрошених, після чого переміщено до кімнати слідчих дій, де з «А» перебували працівники сектору кримінальної поліції «Б» та «В», що фіксувалося на камери відеоспостереження та завдяки чому встановлено, що працівники поліції ніяким чином не порушували права затриманої особи, спілкувалися ввічливо та відповідно до етичних норм, а при повідомленні затриманого про погане самопочуття ними було негайно повідомлено на лінію «103» та викликано бригаду швидкої медичної допомоги. Доступ до затриманого «А» медикам надано.

Інспектором дотримання прав людини затриманому «А» вручено пам'ятку затриманого, роз'яснено його права, також постійно здійснювався контроль за дотриманням прав затриманого «А», в тому числі права на захист (зафіксовано своєчасне повідомленням Центру БПД працівниками поліції, які здійснили затримання та повідомлення близьких родичів затриманого «А», прибуття до нього захисника та надання можливості конфіденційного побачення...). Таким чином, факти, вказані у скарзі прокурора, не знайшли свого підтвердження.

Практичний кейс 2. Спростування неправдивих звинувачень в бік поліцейських завдяки системі «Custody Records».

Затримана особа повідомила про факт побиття та нанесення тілесних ушкоджень поліцейськими в ході затримання.

Однак завдяки даним з ІП «Custody Records» ІКС ІПНП було встановлено таке: «...до адміністративної будівлі підрозділу поліції «Л» було доставлено затриману особу «П» в порядку ст. 260 КУпАП за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 185 КУпАП. Під час інтерв'ювання затриманого останній повідомив, що його побили поліцейські, чим нанесли йому тілесні ушкодження. Також при інтерв'юванні поліцейського стало відомо, що затриманий чинив опір при затриманні, в результаті чого міг отримати тілесні ушкодження. Крім того, тілесні ушкодження отримав поліцейський, який здійснював затримання, тому йому було запропоновано звернутися до медичного закладу та зафіксувати даний факт на лінію «102», на підставі чого за ініціативним рапортом інспектора дотримання прав людини сектором кадрового забезпечення було розпочато службове розслідування. Також, завдяки відеозапису з нагрудної камери поліцейського, що в подальшому послуговував доказом правомірних дій поліцейського під час затримання, спростовано факт умисного нанесення тілесних ушкоджень поліцейським затриманому. Крім того, інспектором дотримання прав людини та інспектором кадрового забезпечення були відібрані письмові пояснення у затриманого за вище вказаним фактом, однак встановлено, що у своїх поясненнях він плутався.

Таким чином, злагоджені дії інспектора дотримання прав людини та осіб, що проводили службове розслідування, спростували факт неправомірних дій поліцейського,

завдяки чому затриманий був притягнений до кримінальної відповідальності за ст. 345 КК України і на даний час відбуває покарання в місцях позбавлення волі.

Практичний кейс 3. Спростування факту незаконного затримання та порушення права на захист завдяки системі «Custody Records».

Звернення до відділу поліції зі скаргою на незаконне затримання та ненадання правничої допомоги.

Працівниками патрульної поліції за вчинення адміністративного правопорушення було затримано громадянина «Н», який порушував громадський порядок в центральній частині міста «М», після чого ця особа була доставлена до відділу поліції. В ході цього проводилась безперервна відеофіксація. Всі дії з даною особою інспектором дотримання прав людини було обліковано в системі ІП «Custody Records» ІКС ІПНП. Наступного дня у вказаний відділ поліції прийшов батько затриманого, який повідомив про намір звернутися з письмовою скаргою на дії поліцейських щодо, на його думку, незаконного затримання сина, а також на те, що останньому не було надано правничу допомогу. Однак інспектор дотримання прав людини при спілкуванні зі заявником, завдяки наявним відеозаписам і даним із ІП «Custody Records» ІКС ІПНП, зумів переконати останнього в протилежному та спростувати факти, ним наведені, в результаті чого заявник переконався, що права його сина порушено не було, після чого вибачився та повідомив, що претензій до працівників поліції у нього немає.

Таким чином вдалось уникнути скарги громадянина на дії працівників поліції.

Крім того, слід зазначити, що завдяки системі «Custody Records» неодноразово фіксувалися факти, коли затримані особи самі собі наносили ушкодження та намагалися звинуватити в цьому поліцейських. Головно це робиться задля уникнення відповідальності чи з особистої неприязні до поліцейських.

Вказані практичні кейси далеко непоодинокі та доводять, що введення посади інспектора дотримання прав людини є надзвичайно важливою та необхідною складовою забезпечення контролю за дотриманням прав не лише затриманих осіб, відвідувачів, а й самих поліцейських.

Інспектори дотримання прав людини у своїй службовій діяльності сприяють формуванню правової, безпечної та професійної атмосфери у підрозділі поліції, забезпечуючи відповідність його діяльності не тільки національному законодавству, а й міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини.

Завдяки ІП «Custody Records» ІКС ІПНП особи, які затримані та перебувають в органах поліції, додатково захищені рядом процесуальних «запобіжників» – гарантій, передбачених як національним, так і міжнародним законодавством. Тому якісна взаємодія інспекторів дотримання прав людини з органами правопорядку та громадськими організаціями дає змогу розширити сферу щодо запобігання порушенням прав людини.

Такі гарантії залежно від місця перебування затриманої особи можна розділити на два типи:

1. Гарантії запобігання порушенням прав людини, що прямо передбачені законодавством і діють з моменту фактичного затримання особи і до її доставлення до підрозділу поліції.

Так, після обмеження поліцією права особи на вільне пересування (з моменту фактичного затримання) вона набуває статусу затриманої особи, навіть якщо протокол затримання ще не складений. Цей статус покладає на працівників поліції, які провели затримання, ряд обов'язків. Їх належне виконання має звести до мінімуму ризику неналежного поведіння зі затриманими.

До таких обов'язків відносяться:

- поінформувати особу про її права;
- поінформувати особу про підстави її затримання;
- повідомити центр безоплатної правничої допомоги про затримання та місце перебування особи;
- вручити пам'ятку для затриманих осіб, у якій зазначено єдиний контактний номер телефону системи надання безоплатної правничої допомоги;
- надати можливість затриманій особі повідомити рідних або інших осіб на її вибір про факт затримання та місце перебування, або самим забезпечити таке інформування з дотриманням вимог негайності;
- забезпечити, у разі потреби, доступ до лікаря, зокрема на вибір затриманої особи.

Із запровадженням у діяльності Національної поліції України ІП «Custody Records» ІКС ІПНП затримані особи набувають додаткового захисту, а поліцейські, які провели затримання, мають додаткові зобов'язання, визначені Наказом МВС України від 24.05.2022 № 311 «Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», оскільки всі дії поліції із затриманим відображаються в електронній картці затримання особою, яка провела фактичне затримання (через планшетний пристрій на місці фактичного затримання), або інспектором дотримання прав людини (після доставлення затриманої особи)²¹¹.

2. Гарантії запобігання порушенням прав людини, що прямо передбачені законодавством і діють з моменту доставлення затриманої особи до підрозділу поліції до моменту її звільнення або ж обрання запобіжного заходу.

Слід зауважити, що після доставлення затриманої особи до підрозділу поліції гарантії забезпечення дотримання її прав значно підсилюються. Зокрема, додаються такі:

- реєстрація поліцейським, який відповідає за пропускний режим до адміністративного будинку органу (підрозділу) поліції, факту перебування особи у відділі поліції шляхом відповідних записів в інформаційній підсистемі ІПНП та в Журналі обліку доставлених, відвідувачів та запрошених, зокрема: часу перебування особи (початку та завершення), статусу, в якому особа перебуває в органі поліції, та даних про осіб, які фактично доставили затриману особу;

- фіксація фактів повідомлення про затримання в Центр БПД, прибуття адвоката до затриманої особи, його роботи в Журналі інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги затриманим²¹²;

²¹¹ Методичні рекомендації щодо проведення відвідування НПМ територіального відділу (відділення) органу Національної поліції. Розроблено у співпраці з Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Проект Ради Європи «Підтримка впровадження європейських стандартів захисту прав людини в Україні» / уклад. В. Чупров. 2024. С. 26–27.

²¹² Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України : Наказ МВС України від 23.05.2017 р. № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17/stru#Stru>

– інтерв'ювання (опитування із застосуванням відеозапису за визначеною формою) затриманої особи та поліцейського, який провів затримання, щодо обставин та підстав затримання, а також фіксації всіх дій із затриманою особою під час її перебування в органі (підрозділі) поліції за допомогою ІП «Custody Records» ІКС ІПНП²¹³;

– складання протоколу про затримання особи з фіксацією обставин затримання, зокрема точного часу та місця фактичного затримання, та передання копії протоколу затриманій особі;

– контроль забезпечення прав затриманої особи з боку службової особи, відповідальної за перебування затриманих у відділі поліції;

– додатковий контроль забезпечення прав затриманої особи з боку чергового чергової частини;

– контроль за конфіденційністю побачення із захисником та недопущення тиску з боку сторонніх осіб;

– наявність системи відеоспостереження з архівацією даних на входах у будівлю та в приміщеннях відділу поліції за принципом «без сліпих зон»;

– наявність скриньки «Для заяв, скарг і пропозицій», яка повинна бути розташована в доступному місці;

– проведення опитування й інших процесуальних дій з відвідувачами, запрошеними та доставленими особами в спеціально облаштованих службових приміщеннях, які розміщуються на першому поверсі адміністративного будинку та охоплюються системою цілодобового відеоспостереження, із забезпеченням можливості зберігання записів не менше 30 діб, з обов'язковим виведенням відеозображення в режимі онлайн на монітор чергового чергової частини. У разі тимчасової відсутності в адміністративній будівлі органу (підрозділу) поліції спеціально відведених та облаштованих службових приміщень або недостатньої їх кількості для забезпечення повноважень поліції опитування й інші процесуальні дії з відвідувачами, запрошеними та доставленими

²¹³ Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС України від 24.05.2022 р. № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text>

до ТВП особами можуть проводитися в службових кабінетах поліцейських, визначених керівником органу досудового розслідування ГУНП або ТВП ГУНП, з відеофіксацією таких дій у встановленому порядку;

- контроль перебування затриманої особи в кімнаті для затриманих через систему відеоспостереження, ІП «Custody Records» ІКС ІПНП та в Журналі обліку осіб, яких поміщено до кімнати для затриманих;

- фіксація фактів надання медичної допомоги особам, які перебувають у органі поліції, зокрема в кімнаті для затриманих, в ІП «Custody Records» ІКС ІПНП та Журналі реєстрації надання медичної допомоги особам, які перебувають в органі (підрозділі) поліції;

- харчування затриманої особи;
- вручення затриманій особі Пам'ятки для затриманих осіб з переліком її прав, передбачених Конституцією України, нормами міжнародного права та відомчими нормативно-правовими актами;

- негайне вжиття заходів щодо припинення порушень прав затриманої особи, фактів катування, жорстокого або нелюдського ставлення до неї у разі їх виявлення та доповідь про такі факти керівникові органу (підрозділу) поліції і письмове повідомлення прокурора²¹⁴;

- забезпечення права затриманої особи звертатися зі скаргами, заявами і листами до посадових осіб органу (підрозділу) поліції, органів державної влади, прокуратури, суду, громадських організацій, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, відповідних органів міжнародних організацій, до членів або учасників яких належить Україна²¹⁵.

²¹⁴ Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України : Наказ МВС України від 23.05.2017 р. № 440. Додаток 10 до Інструкції з організації діяльності чергової служби в Національній поліції України (підпункт 4 пункту 2 розділу VII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17/card5#Links>

²¹⁵ Методичні рекомендації щодо проведення відвідування НПМ територіального відділу (відділення) органу Національної поліції. Розроблено у співпраці з Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Проект Ради Європи «Підтримка впровадження європейських стандартів захисту прав людини в Україні» / уклад. : В. Чупров. 2024. С. 27–29.

Таким чином, перелічені заходи, а також належна фіксація інформації про всі аспекти поводження зі затриманою особою в зазначених вище інформаційних базах та журналах мають слугувати запобіжниками порушенням прав людини, яка перебуває в органі поліції.

Взаємна співпраця інспектора дотримання прав людини з іншими правоохоронними органами є важливим елементом у забезпеченні законності та захисті прав громадян. Проаналізовані практичні основи свідчать про те, що ефективність цієї співпраці безпосередньо впливає на якість розслідувань, дотримання процесуальних гарантій та запобігання порушенням.

Незважаючи на наявність чітких законодавчих норм, практика показує, що нині існують певні виклики, такі як недостатній рівень координації, необхідність удосконалення механізмів обміну інформацією та регулярне підвищення кваліфікації всіх залучених сторін.

Подальша оптимізація цієї взаємодії, зокрема через створення єдиних протоколів комунікації та проведення спільних тренінгів, сприятиме зміцненню інституційного потенціалу, підвищенню довіри до правоохоронних органів.

Таким чином, взаємодія інспекторів дотримання прав людини з іншими органами правопорядку має на меті забезпечення ефективного дотримання прав людини під час виконання правоохоронними органами своїх обов'язків, а також усунення можливих порушень прав людини в процесі здійснення правоохоронної діяльності. Основною ціллю такої взаємодії є не лише контроль за діяльністю правоохоронних органів, а й профілактика порушень прав людини та створення більш гуманного і ефективного механізму забезпечення правопорядку в Україні.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

ШВЕЦЬ Дмитро Володимирович –

ректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, полковник поліції.

ГОРЯЧЕНКО Руслан Іванович – начальник

Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України, полковник поліції

ХАТНЮК Юрій Анатолійович – інспектор сектору

реагування патрульної поліції Скадовського РВП ГУНП в Херсонській області, кандидат юридичних наук, доцент

ДІДИК Наталія Іванівна – завідувач кафедри

адміністративного права та адміністративного процесу ННІПФПКП ЛьвДУВС, кандидат юридичних наук, доцент

МЕЛЬНИК Надія Володимирівна – доцент кафедри

загальноправових дисциплін факультету № 1 ЛьвДУВС, кандидат юридичних наук, доцент

ПОВАЛЕНА Мар'яна Василівна – доцент кафедри

загальноправових дисциплін факультету № 1 ЛьвДУВС, кандидат юридичних наук, доцент

ПРИЙМАК Іванна Володимирівна – старший інспектор

з особливих доручень відділу уповноважених з контролю за дотриманням прав людини в поліцейській діяльності (з дислокацією у Львівській області) управління дотримання прав людини Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України, доктор філософії, майор поліції

Завдання і функції
інспекторів
дотримання прав людини
Національної поліції України
та порядок їх реалізації

Науково-практичний посібник

Редагування *Оксана Шмиговська*

Макетування *Галина Шушняк*

Друк *Назар Ганущак*

Підписано до друку 28.11.2025.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 10,70.

Тираж 100 прим. Зам № 81-25.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.